

SPIŠSKÉ PREPOŠTSTVO
NA PRELOME STREDOVEKU A NOVOVEKU

I

PETER LABANC · MIROSLAV GLEJTEK

SPIŠSKÉ PREPOŠTSTVO
NA PRELOME STREDOVEKU A NOVOVEKU

I

PRÍSPEVOK K NÁBOŽENSKÝM
DEJINÁM SPIŠA

manželkám a synom

OBSAH

Úvod	9
Vývoj Spišského prepoštstva do polovice 16. storočia	12
Založenie Spišského prepoštstva	12
Územie a topografia Spišského prepoštstva v stredoveku	18
Stredovekí prepošti do začiatku 16. storočia	32
Spišské prepoštstvo v ranom novoveku	41
Spišskí prepošti v 16. – 18. storočí	41
Exkurz: Novovekí spišskí prepošti – biskupi	57
Exkurz: Spišská synoda v roku 1545	61
Exkurz: Kanonické vizitácie na Spiši v novoveku	64
Záver	72
Résumé	77
Zoznam použitých skratiek	83
Zoznam prameňov, pramenných edícií a literatúry	84
Výberový menný a miestny register	96

RECENZENTI

Mgr. Monika Bizoňová, PhD.

Mgr. et Mgr. Vladimír Olejník

Prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

© Peter Labanc · Miroslav Glejtek, 2015

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2015

© Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2015

ISBN 978-83-7490-879-5

ÚVOD

Slovenská historiografia posledného štvrtstoročia sa začala opätovne venovať témam, ktoré pred rokom 1990 neboli z ideologického hľadiska v centre pozornosti. Jednou z nich sú aj dejiny cirkevných inštitúcií. V posledných rokoch vznikajú nielen štúdie venované čiastkovým témam, ale odbornej aj laickej verejnosti sa do rúk dostávajú už monografické spracovania jednotlivých cirkevných inštitúcií.¹ V mnohých prípadoch ide o prvé spracovanie témy, v ďalších zas o nadviazanie na staršie výskumy spred desaťročí.

Spišské prepošstvo patrí práve do druhej skupiny. Obnovený záujem, ktorému sa tešia cirkevné ustanovizne na Spiši nie je mladého dáta. Pramení z výskumov zrealizovaných v druhej polovici 18. storočia Karolom Wagnerom, ktoré publikoval v jeho známom diele *Analecta*.² Tam začína odysea každého bádateľa starších dejín Spiša. Ďalší posun v téme priniesli dvaja spišskí kanonici – kežmarský rodák Martin Pirhalla³ a v Krompachoch narodený Jozef Hradský.⁴ Podobným smerom sa uberala aj veľká osobnosť slovenských cirkevných dejín Jozef Špirko, keď publikoval niekoľko menších príspevkov

¹ Výberovov možno za všetky spomenúť: ŠEDIVÝ, Juraj. *Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*. Bratislava 2007; HLAVAČKOVÁ, Miriam. *Kapitula pri Dóme sv. Martina – intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí*. Bratislava 2008. Konceptom veľmi podnetná je napr. POMFYOVÁ, Bibiana – SAMUEL, Marián – ŽAŽOVÁ, Henrieta. *Stredoveká Biňa : archeológia – história – architektúra*. Bratislava 2014.

² WAGNER, Carolus. *Analecta Scepusii sacri et profani I. – IV. Viennae Posonii et Cassoviae 1774 – 1778*.

³ PIRHALLA, Márton. *A Szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig*. Lőcse 1899.

⁴ HRADSKÝ, Josephus. *Initia progressus ac praesens status Capituli ad sanctum Martinum*

k dejinám prepoštstva a dotkol sa ich aj vo svojej najvýznamnejšej historickej práci o husitoch, jiskrovcoch a bratříkoch. Po Špirkovi nastala dlhšia odmlka, prerušená osamotenými zábleskami v podobe inventára archívneho fondu Spišské prepoštstvo, ktorý spracovala Magda Feňarová⁵ a monografie Ondreja Šimeka.⁶ Po roku 1990 sa opäť začalo s publikovaním výskumov k starším cirkevným dejinám Spiša. Azda najviac bol v prvom období činný Ivan Chalupecký publikujúci príspevky zamerané na obdobie reformácie a rekatolizácie.

Až začiatkom 21. storočia zaznamenal výskum témy kvantitatívny rast. Vzniklo, a stále sa tak deje, viacero menších i väčších prác, ktoré postupne posúvajú naše poznanie ďalej.⁷ Napriek tejto aktivite však doteraz nevznikla moderná syntéza dejín Spišského prepoštstva od jeho počiatkov po vznik Spišského biskupstva v roku 1776. Na takéto dielo je však pri súčasnom poznaní prameňov a stave analytických výskumov ešte skoro pomýšľať. Postupovať tempom bádania menších časových úsekov a čiastkových otázok sa javí ako veľmi dobrý predpoklad na budúce skoncipovanie novej a modernej syntézy dejín Spišského prepoštstva.

Táto útlá publikácia je venovaná prepoštstvu v neskorom stredoveku a ranom novoveku. Začína podkapitolou o jeho založení, pričom čiastočne syntetizuje staršie výskumy autorského kolektívu, v niektorých ohľadoch ich posúva ďalej a podporuje ďalšími argumentmi. Nasleduje obsirnejšia časť o hraniciach a štruktúre stredovekej cirkevnej organizácie na Spiši. Ide o text, ktorý konkretizuje hranice prepoštstva a zároveň obsahuje jeho prvú presnú mapu. Postavenie prepozitúry v stredoveku bolo v mnohých ohľadoch výnimočné. Istá autonómia voči ostrihomskému arcibiskupovi dávala držbe tohto benefícia punc prestíže. O to dôležitejšie boli osoby, ktoré stáli na jeho čele.

E.C. de Monte Scepusio. Szepesváralja 1901; HRADSZKY, Josephus. *Additamenta ad Initia progressus ac praesens status capituli*. Szepesváralja 1903 – 1904.

⁵ FEŇAROVÁ, Magda. *Spišské prepoštstvo : stredoveké listiny 1248 – 1526*. Bratislava 1964.

⁶ ŠIMEK, Ondrej. *Husitizmus a reformácia na Spiši*. Liptovský Mikuláš 1971.

⁷ Výpočet súčasných autorov a ich diel by bol na tomto mieste príliš široký. Práce jednotlivých autorov nájde čitateľ pribežne citované v texte a v zozname použitej literatúry.

Čiastočne syntetizujúca podkapitola o pôsobení prepoštov je doplnená novšími výskumami najmä v 15. storočí. Postupne sa prelieva do druhej kapitoly, ktorá začína biografiami prepoštov od začiatku 16. storočia. Prináša nové informácie ku kariéram prelátov a ich vzťahu k politickému životu v krajine.

Náročnosť spracovania dejín novovekého prepoštstva ilustrujú exkurzy postupne venované prepoštom z pohľadu ich cirkevných úradov držaných mimo Spiša a aj mimo Uhorska, synode z roku 1545, ktorá poukazuje na komplikovanosť tunajších náboženských pomerov a konečne kanonickým vizitáciám, jednému z najdôležitejších prameňov pre poznanie náboženského života. Tento exkurz akoby podčiarkoval nedostatočnosť ich využitia v historickom výskume. Publikácia je ukončená záverom sumarizujúcim dosiahnuté výsledky výskumu.

Predložená monografia vznikla na základe riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/0610/13 s názvom *Spišské prepoštstvo na prelome stredoveku a novoveku*. Sumarizuje výskumy riešiteľského a autorského kolektívu na túto tému za posledné obdobie. V oveľa väčšej miere však poukazuje na možnosti ďalšieho bádania jednotlivých aspektov cirkevnej organizácie, majetkového zabezpečenia cirkvi, kariéry v tomto prostredí, ale predovšetkým apeluje na hlbší výskum religiozity, duchovnosti a praktického prežívania viery členmi cirkvi.

Nemalý podiel na vzniku tejto publikácie majú jej recenzenti prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD., Mgr. Monika Bizoňová, PhD. a Mgr. et Mgr. Vladimír Olejník, ktorí ju vylepšili trpezlivým čítaním a kladením dôležitých otázok.

Presný počet prepoštov, koniec ich pôsobenia, dátum ich smrti – to sú vážne vedecké otázky plynúce z nášho výskumu. Sú však aj dôležitejšie veci na tomto svete a my sme vďační, že pri nás stoja ľudia, ktorí nás svojou prítomnosťou o tom dennodenne presviedčajú. Za to im patrí tento skromný priestor a neskromná vďaka.

VÝVOJ SPIŠSKÉHO PREPOŠTSTVA DO POLOVICE 16. STOROČIA

Založenie Spišského prepoštstva

V súčasnej odbornej literatúre sa kladie vznik Spišského prepoštstva na koniec 12. alebo začiatok 13. storočia.⁸ Od svojho vzniku patrilo do Ostrihomskej arcidiecézy, ktorú založil uhorský kráľ Štefan I. (neskorší svätý) okolo roku 1000.⁹

V literatúre panuje zhoda, že v prípade Spišského prepoštstva išlo o kráľovskú fundáciu. Pri identifikácii kráľa však začínajú diskusie a v zmienenom období sa kandidátov nájde viacero. Predovšetkým sa uvažuje o kráľovi Belovi III. (1173 – 1196) a jeho synoch Imrichovi (1196 – 1204) alebo Ondrejovi II. (1205 – 1235). V časovom vyjadrení čas založenia prepozitúry v hypotézach osciluje medzi rokmi 1180 a obdobím prvých rokov vlády Ondreja II. (1205 – 1209).

Najčastejším dátumom, ktorý sa objavuje v literatúre, je rok 1198. Podľa hypotézy M. Pirhalu sa v tom roku prepoštstvo snažil založiť kráľ Imrich.

⁸ Názory kladúce vznik prepoštstva do veľkomoravského obdobia správne odmietol SLIVKA, Michal. Kristianizačný proces na Spiši. In *Z minulosti Spiša IX – X*, 2001/2002, s. 24. Najnovšie bola práca publikovaná opäť v súbore štúdií SLIVKA, Michal. *Pohľady do stredovekých dejín Slovenska*. Martin 2013.

⁹ GYÖRFFY, György. Święty Stefan I: Król Węgier i jego dzieło. Warszawa 2003, s. 220, mapa s. 228-229; FÜGEDI, Erik. Esztergomi érsekség. In *Korai Magyar Történeti Lexikon* (9. – 14. század). Budapest 1994, s. 202; FÜGEDI, Erik. Kirchliche Topographie und Siedlungverhältnisse im Mittelalter in der Slowakei. In *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae V*, 3 – 4/1959, s. 366; MARSINA, Richard. Začiatky cirkevnej organizácie na Slovensku (Od prelomu 8./9. až do začiatku 11. storočia). In *Slovenská archivistika XXX*, 2/1995, s. 125-126.

To sa mu údajne podarilo až v roku 1202.¹⁰ Táto teória vychádza z listiny kráľa Imricha, ktorou v roku 1198 udelil desiatky vyberačov mýta *in terra Scipiensi* ostrihomskému arcibiskupovi. Odhliadnuc od väčšinového názoru, že v tomto prípade ide o zem *Szép pri Dunaji, zaniknutú dedinu v chotári dnešného Štúrova,¹¹ v listine kráľa Imricha nemožno nájsť ani náznak existencie alebo fundácie Spišského prepoštstva. Rovnaké tvrdenie možno vzťahnúť aj na listinu pápeža Inocenta III. z roku 1202.¹²

Do skoršieho obdobia (približne do rokov 1180 – 1196) kladie vznik Spišského prepošta syntetické spracovanie dejín Spiša z roku 2009 a jeho prvotný rozvoj pripisuje Belovi III. a jeho synovi Ondrejovi.¹³

Ondrej ako fundátor figuruje aj v chronologicky najneskoršej hypotéze okolností založenia Spišského prepoštstva, ktorá predpokladá, že vzniklo krátko po korunovácii Ondreja II. niekedy v rokoch 1205 – 1209.¹⁴

Na prvý pohľad sa zdá, že interval tridsiatich rokov, do ktorých historici kladú založenie prepoštstva, je krátky. Ide však o vcelku turbulentné obdobie a skoršie či neskoršie datovanie generuje rôzne ďalšie hypotézy. Tie, pokiaľ budú formulované na základe nepresných predpokladov, nemôžu mať hodnotu pre historický výskum. Aj z týchto dôvodov je potrebné opäť analyzovať korpus prameňov, ktoré môžu priniesť doklady o období vzniku prepoštstva na Vrchu sv. Martina v centre Podhradskej kotliny.

¹⁰ PIRHALLA, A *Szepesi prépostság*, s. 5-7; Prehľad jeho názorov podal aj CHALUPECKÝ, Ivan. Krátky pohľad na dejiny Spišského prepoštstva. In HROMJÁK, Luboslav (ed.). *Z dejín Spišského prepoštstva. Studia Theologica Scepusiensia XII*. Spišské Podhradie 2010, s. 32-33. Tu preberá aj Pirhalovu teóriu o založení prepozitúry v roku 1198/1202.

¹¹ MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. – II*. Bratislava 1971, 1987 (ďalej CDSI) tu I., s. 99, č. 110, tam aj prehľad prác k tejto téme; GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza II*. Budapest 1987, s. 311. Argumentáciu pozri aj v LABANC, Peter. *Spišskí prepošti do roku 1405*. Trnava – Kraków 2011, s. 18-19.

¹² CDSI I., s. 102, č. 118.

¹³ HOMZA, Martin – SROKA, Stanisław A. (eds.). *Historia Scepusii I. : Dejiny Spiša I*. Bratislava – Kraków 2009, s. 238.

¹⁴ LABANC, *Spišskí prepošti do roku 1405*, s. 20.

Rok 1209 je nespochybniteľnou zmienkou o spišskom prepoštovi.¹⁵ Neinformuje nás však o žiadnych ďalších okolnostiach. Z prijímateľského vyhotovenia donácie Ondreja II. vieme len to, že prepoštstvo existovalo a malo svojho prepošta, ktorým bol Adolf zo sprievodu kráľovnej Gertrúdy, manželky Ondreja II.

Ovela výrečnejšie sa zdajú byť najstaršie doložené majetkové fundácie v prospech prepoštstva. Vo všeobecnosti bývajú spísomnené majetkové donácie charakteristické pre cirkevné inštitúcie Uhorského kráľovstva 11. a 12. storočia. Analýza týchto správ nie je na tomto mieste samoučelná, ale poskytuje priestor na komparáciu s najstaršími donáciami pre Spišské prepoštstvo.

Už letný pohľad do pramenného materiálu k územia Slovenska z rokov 1000 – 1200 poukazuje takmer na výlučnosť v tomto smere. Z dvadsiatich dvoch majetkových donácií zachytených v Slovenskom diplomatári v sledovanom období smerovalo sedemnást cirkevným inštitúciám. Zvyšných päť prijali svetské osoby a aj tieto listiny sa zachovali z obdobia bližšieho ku koncu časového intervalu.¹⁶ Zo skupiny majetkových donácií môžeme vyčleniť podmnožinu potvrdení starších donácií – nie však v diplomatickom slova zmysle konfirmácií. Myslíme tu na kráľovské listiny potvrdzujúce fundačné akty predchodcov, ktoré zvyšujú vážnosť a dodávajú silnejšiu legitimitu prevádzaného právneho úkonu. Azda najznámejším príkladom je tzv. Zoborská listina z roku 1111. Kráľ Koloman na prosby zoborského opáta potvrdil vlastníctvo majetkových príjmov jeho kláštora, ktoré mu udelil kráľ Štefan I.¹⁷ Podob-

¹⁵ CDSL I., s. 122, č. 154.

¹⁶ CDSL I., s. 47-101, č. 49 – 115. Do úvahy sme brali len pravé alebo sfalšované listiny, nie falošné ani vymyslené falzá, ktoré nemajú pramennú hodnotu pre obdobie, do ktorého sa hlásia.

¹⁷ CDSL I., s. 63-64, č. 68 (tam aj staršie edície); podľa neho aj VONTORČÍK, Emil (ed.). *Zoborské listiny 1111 – 1113 a ich význam pre Slovensko*. Nitra 2013, s. 15-17; MARSINA, Richard (ed. et trans.). *V kráľovstve svätého Štefana : Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III*. Bratislava 2003, s. 44-47, č. 10 (slovenský preklad); GABČOVÁ, Helena. Slovenský preklad Zoborskej listiny 1111. In VONTORČÍK, Emil (ed.). *Zoborské listiny 1111 – 1113 a ich význam pre Slovensko*. Nitra 2013, s. 18-20. Analýza listiny MARSINA, Richard. Štúdie k slovenskému diplomatáru. K problematike najstarších zoborských listín. In *Sborník Filozofickej fakulty*

ná situácia sa odohrala aj v prípade Dömöškého kláštora, ktorému donácie vojvodu Álmoša potvrdil jeho syn Belo II.¹⁸ Trochu vzdialenejšou analógiou, napriek tomu hodnou zreteľa, je majetková donácia v prospech Záhrebského prepoštstva z roku 1217. V nej Ondrej II. potvrdil staršiu donáciu svojho otca Bela III.¹⁹ A príkladov by sme mohli nájsť omnoho viac.

Aj zo skromného množstva vymenovaných však vyplýva, že ak dochádzalo k potvrdeniu starších donácií, cieľová cirkevná inštitúcia pripomínala pôvodného donátora – „čím starší, tým lepší“. A najviac boli očividne cenení uhorskí „svätí králi“ – Štefan I. a Ladislav I. Zdá sa však, že potvrdzujúci si bol vedomý skutkov svojich predchodcov a cirkevná inštitúcia tak bola obmedzená v kladení donácií do staršieho obdobia.

Konštatovania ohľadom donácií a ich potvrdení sú dôležité pre analógiu so Spišským prepoštstvom. Najstaršou úplne zachovanou donáciou v jeho prospech je jej potvrdenie Belom IV. z roku 1249.²⁰ Tú pôvodnú podľa znenia listiny vykonal jeho otec Ondrej II. Čas, v ktorom tak urobil, nepoznáme, údajne sa predmetná listina stratila počas vpádu Mongolov. Z polohy ústredného majetku (zem Jablonov) jednoznačne vyplýva, že zahrňovala aj centrum Spišského prepoštstva – Spišskú Kapitolu a išlo o prvý a základný fundačný majetok tejto inštitúcie. Miesto pre stavbu veže na Spišskom hrade zmienené v potvrdení z roku 1249 je už vlastnou Belovou donáciou, o čom svedčia uvádzacie slová *insuper concedimus*.

Z uvedených tvrdení sa dá dedukovať nasledovná konštrukcia: ak by existoval starší fundátor ako Ondrej II., prepošt Matej by sa naň v roku 1249 určite odvolal. Urobil by tak azda aj v prípade, že by na kráľovskom dvore považovali staršieho fundátora (niektorého z predchodcov Ondreja II.) za

Univerzity Komenského XIV, 1963, s. 135-141.

¹⁸ MARSINA, *V kráľovstve svätého Štefana*, s. 60-62, č. 14.

¹⁹ SMIČIKLAS, Tadjé (ed.). *Codex diplomaticus regni Croatiae, Salmatae et Slavoniae III*. Zagreb 1905, s. 150-157, č. 131.

²⁰ CDSL II., s. 229-230, č. 329; ŽIFČÁK, František. Listina z roku 1249 pre spišského prepošta ako historický prameň. In CHALUPECKÝ, Ivan (ed.). *Z minulosti Spiša V – VI*, 1997/1998. Levoča 1999, s. 81-88.

možného. Z toho vyplýva, že vznik prepoštstva (prevedenie základnej fundácie) nemôžeme datovať pred rok 1205.

K analýze fundačnej činnosti treba dodať, že budovanie infraštruktúry Vrchu sv. Martina je obvykle spájané s Kolomanom, synom Ondreja II.,²¹ ktorý v istom čase Spiš vlastnil.²² Na tomto mieste treba opäť uvažovať nad potvrdením fundácie z roku 1249. V narácii listiny sa zdôrazňuje, že na Spiši v tom čase prebiehala revízia majetkovej držby. Bol ňou poverený stolično-belehradský prepošt Akus, ktorý preveril aj vlastníctvo Jablonova. Absenciu dokladov prepošt Matej argumentoval zničením pôvodnej donácie počas vpádu Mongolov. Z potvrdenia preto nepriamo vyplýva tiež fakt, že v roku 1249 vlastnilo Spišské prepoštstvo na Spiši iba Jablonov a lúky, ktoré k nemu patrili, teda len základnú fundáciu. Všetky ďalšie majetky (Olaszliszka, pozemok na Spišskom hrade, Malá Ida, Šebastovce a iné) nadobúdali prepošti až po smrti Ondreja II. v roku 1235. V tomto kontexte stojí za úvahu, či by Koloman ako vlastník Spiša v súvislosti s jemu pripisovanou monumentálnou stavbou Chrámu sv. Martina nad Spišským Podhradím nevykonával aj ďalšie fundačné akty, ktoré by „vyplávali na povrch“ pri revízii v roku 1249. Monumentalita stavby, ako ju odhalil archeologický a architektonický výskum, si priam žiada, aby bol prepoštský chrám miestom udržiavania memorie – pamäti na svojho fundátora.²³ Napriek tomu sa Koloman objavuje len okra-

²¹ Najnovšie JANOVSKÁ, Magdaléna – OLEJNÍK, Vladimír. Vplyv kráľovského Spišského hradu na svoje okolie v 12. – 14. storočí. In HERUCOVÁ, Marta – NOVOTNÁ, Mária (eds.). *Acta Musaei Scepusiensis 2012 – 2013*. Levoča [2015], s. 124 – 125, podobne aj v ďalších starších prácach.

²² PROCHÁZKOVÁ, Nataša. *Koloman Haličský na Spiši pred rokom 1241*. In Gładkiewicz, Ryszard – Homza, Martin (eds.). *Terra Scepusiensis*. Levoča – Wrocław 2003, s. 243-249.

²³ Komplettná prestavba Chrámu sv. Martina býva dnes vo väčšine odborných publikácií pripisovaná Kolomanovi a jeho dvoru. V kontexte s nie celkom zrejmom memoriou Kolomana v Spišskej Kapitule však stojí za úvahu, či iniciátorom prestavby, a vzhľadom na jej komplexnosť možno hovoriť skôr o výstavbe, nebol niekto iný. Nemohol byť priestor v medziveží 1. poschodia určený ako obytný priestor pre prepošta? Prvý prepoštský palác totiž postavil až Mutimír po roku 1262. Kde teda sídlili prepošti dovtedy? Prečo mal Koloman budovať nový obytný priestor, ak mal k dispozícii Spišský hrad s bezpečnejšou infraštruktúrou, o čom svedčia aj stopy po útoku na kapitulný kostol (zrejme) počas

jovo v donácii z roku 1248, ktorou Belo IV. daroval prepoštstvu vinice v Zemplíne za spásu svojej duše a duše svojho brata Kolomana.²⁴

Výskum kapitulného chrámu v posledných rokoch priniesol podrobnú slohovú analýzu objektu. V nej okrem iných zaujme aj tzv. predrománska stavebná fáza pri severnom vstupe.²⁵ Jej minimálna postrehnuteľnosť naznačuje, že v prvej tretine 13. storočia došlo ku kompletnej prestavbe kostola. Ak budeme aj pri staršej stavbe predpokladať jej sakrálny účel, musíme zväziť aj jej kanonicko-právny rozmer. Inými slovami je potrebné definovať zložku cirkevnej organizácie, ktorej bola centrom. Ak predpokladáme, že Spišské prepoštstvo bolo založené v rokoch 1205 – 1209, nedá sa tvrdiť, že sa tak udialo na zelenej lúke. Starší objekt tak možno považovať za centrum archidiakonátu, ktorý bol pričinením Ondreja II. pretvorený na územnú prepozitúru. Zdá sa, že pri tom boli prítomné najmä tri činitele: vzdialenosť Spiša od Ostrihomu (centra arcidiecézy); faktor Ekbert?/Adolf – beneficium pre člena sprievodu Ondrejovej manželky Gertrúdy; snaha kráľovského dvora dôslednejšie presadiť svoj vplyv v periférnej oblasti.²⁶

Po uvedení viacerých faktov a načrtnutí niekoľkých hypotéz vzniká nasledovný model vzniku a počiatočného vývoja Spišského prepoštstva a kapituly: v súvislosti s blízkym kráľovským centrom – Spišským hradom – existovalo centrum miestnej cirkevnej organizácie – pravdepodobne archidiakonát. Aj ich priestorová oddelenosť naznačuje mladšiu dobu vzniku – v protiklade voči analógii totožnosti staršieho mocenského centra (hradu) a prepoštstva

vpádu Mongolov, ktoré v prípade hradu chýbajú? Na všetky tieto otázky dnes nemožno jednoznačne odpovedať. Potvrdiť alebo vyvrátiť ich môže len širšia odborná diskusia s využitím analógií a ďalšieho výskumu.

²⁴ LABANC, Peter. K majetkovým pomerom Spišského prepoštstva v Zemplínskej župe (Olaszliszka). In RÁBIK, Vladimír (ed.). *Studia Historica Tyrnaviensia XIII. : Historiae vestigia sequentes*. Trnava – Kraków 2011, s. 121-122, č. 3.

²⁵ JANOVSKÁ, Magdaléna. Katedrála sv. Martina v Spišskej Kapitule. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Terra Scepusiensis – Terra Christiana 1209 – 2009*. Levoča – Spišské Podhradie 2009, s. 86.

²⁶ HOMZA – SROKA, *Historia Scepusii I.*, s. 238.

v Bratislave.²⁷ V nadväznosti na vznik prepoštstva vznikla najstaršia štruktúra zboru kanonikov pri Kostole sv. Martina. Pre najstaršie obdobie možno uvažovať o štyroch prebendách.²⁸ Ich prvotným a provizórnym sídlom bol objekt, ktorý v prameňoch vystupuje ako *monasterium*.²⁹ O nie celkom ideálnej situácii ohľadom spoločných priestorov kanonikov môže svedčiť aj testament prepošta Mutimíra z roku 1273. Ten kapitule odkázal palác postavený na vlastné náklady. Až v druhej polovici 13. storočia došlo k ekonomickej stabilizácii prepoštstva, ktoré išlo ruka v ruku so zvyšovaním počtu prebiend (ich počet dosiahol vrchol práve na začiatku 14. storočia). Ustálenie sa neprejavilo len v personálnej expanzii, ale aj v dokončení románskej etapy katedrály a tiež (zjednodušene vyjadrené) v „opustení“ provizória na Pažici.

Územie a topografia Spišského prepoštstva v stredoveku

V súvislosti so skúmaním počiatkov Spišského prepoštstva je potrebné venovať pozornosť jeho geografickým hraniciam. Napriek tomu, že tie v cirkevnom prostredí zovšeobecnene považujeme za konzervatívnejšie, musíme konštatovať, že často podliehali zmenám. Ono tvrdenie o konzervatívnosti musíme skôr chápať v zmysle konzervácie/odrazu staršieho stavu v dobovej

²⁷ HLAVAČKOVÁ, Kapitula pri Dóme sv. Martina, s. 24-25. Podľa J. Šedivého vzniklo Bratislavské prepoštstvo najpravdepodobnejšie v súvislosti s pobytom kráľa Šalamúna na okraji kráľovstva ako výsledok budovania štruktúry kráľovského dvora vrátane kráľovskej kaplnky = kapituly. ŠEDIVÝ, *Mittelalterliche Schriftkultur*, s. 35. Z priestorovej oddeľnosti mocenského a cirkevného centra Spiša môžeme usúdiť, že vznikali nezávisle na sebe, resp. Spišská prepozitúra vznikla iným spôsobom ako tá Bratislavská, v čase, keď oná symbióza centier ustupovala.

²⁸ LABANC, Peter. Organizačná štruktúra Spišskej kapituly a jej členovia do konca 13. storočia. In RÁBIK, Vladimír (ed.). *Litteris ac moribus imbutus : Studia historica Tyrnaviensia XVI*. Kraków – Trnava 2014, s. 104-105.

²⁹ KOSZTA, László. Benediktínsky kláštor z 11. storočia na Spiši? In. *Historický časopis LVII*, 2/2009, s. 339-356.

situácii. V prvom slede síce musíme určiť konkrétne zmeny, oveľa dôležitejšou otázkou sa zdá byť identifikácia faktorov spôsobujúcich zmeny.

Otázke hraníc bola okrajová pozornosť venovaná aj v práci primárne zameranej na spišských prepoštov do roku 1405.³⁰ Cirkevno-historickej geografii v podobe rekonštrukcie území jednotlivých zložiek cirkevnej organizácie však na Slovensku nie je venovaná dostatočná pozornosť. Doteraz napríklad neexistuje podrobná mapa cirkevnej organizácie Spišského prepoštstva v stredoveku.³¹

Za počiatkový bod rekonštrukcie hraníc na tomto mieste volíme rieku Hornád. Na tejto línii bola poslednou dedinou patriacou pod právomoc spišského prepošta Kluknava.³² Susedné Margecany patrili do jaklovskej farnosti. Vyvinula sa na území gelnického banského okruhu a patrila priamo do Ostrihomskeho arcibiskupstva. Svedčí o tom nielen samostatne vyplatný pápežský desiatok,³³ ale aj prameň späť s prípravou provinciónalnej synody zo začiatku 16. storočia, ktorý presne popisuje organizáciu Ostrihomskej arcidiecézy.³⁴

Ďalšou susednou obcou Kluknavy, ak sledujeme jej chotárne hranice smerom na sever, je Hrabkov, ktorého farár podľa súpisu pápežských desiatkov patrila do Jágerskeho biskupstva.³⁵ Nasledujúca dedina Ovčie vystupuje v prameňoch ako Malý Vítaz, keďže vznikla osídlením od Vítaza.³⁶ Aj geografická inklinácia obce svedčí, že súčasný stav, keď je obec filiálkou Vítaza,

³⁰ LABANC, *Spišskí prepošti do roku 1405*, s. 35n.

³¹ V historickej spisbe vzniklo viacero štúdií, článkov a kapítul, ktoré sa venujú jednotlivým úsekom hraníc Spišského prepoštstva. Ani jedna sa však nesnaží rekonštruovať ich v úplnosti a navyše zakresliť do mapy.

³² SEDLÁK, Vincent (ed.) *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I. – II.* Bratislavae 1980, 1987 (ďalej RDSI), tu I., s. 131-132, č. 253.

³³ SEDLÁK, Vincentius (ed.). *Monumenta Vaticana Slovaciae I. : Rationes collectorum pontificorum in annis 1332 – 1337. Trnavae – Romae 2008* (ďalej MVSI I.), s. 98, č. 573; MVSI I., s. 105, č. 628.

³⁴ MELNÍKOVÁ, Marta. O stave cirkevnej organizácie na Slovensku začiatkom 16. storočia. In *Slovenská archivistika XXX*, 2/1995, s. 132-133.

³⁵ MVSI I., s. 70, č. 357.

³⁶ ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice 1990, s. 229-230.

je pravdepodobný aj pre staršie obdobie. Aj víťazský farár vyplatil pápežský desiatok ako príslušník Jágerskej diecézy.³⁷ Hranica prepoštstva sa týmto konštatovaním dostáva na hrebeň Braniska, kde kopíruje aj chotárnu hranicu Širokého, opäť farára Jágerskej diecézy.³⁸ Pri ďalšom postupe narazíme na skupinu obcí (Šindliar, Štefanovce, Lipovce a Lačnov), ktoré vznikli v priebehu 14. storočia na panstve Svinia.³⁹ Hoci v nich boli kostoly budované v 14. storočí, nevyskytujú sa v pápežských desiatkoch. Nemožno ich však považovať za súčasť Spišského prepoštstva. Jeho hranice totiž kopírujú chotáre obcí Vyšný a Nižný Slavkov, ktorých farári do prvej polovice 14. storočia patrili k Toryskému dekanátu (v literatúre aj ako vicearcidiakonát).⁴⁰

V bode, v ktorom sa spájajú chotáre Lačnova, Vyšného a Nižného Slavkova, hranica prepoštstva prestáva byť zhodná s hranicou Spišskej župy. Na chotár Nižného Slavkova nadväzuje dubovický. V prvej polovici 14. storočia tam farnosť neexistovala, obec však môžeme v tomto období považovať za filiálku Lipian. Tie tiež prináležali k toryským farnostiam a teda do Spišského prepoštstva. Zoznam farárov Toryského dekanátu zahŕňa aj Rožkovany a Jakubovu Voľu.⁴¹ Tie mali spoločné chotárne hranice s Uzovskými Peklanmi a Uzovským Šalgovom, ktoré podľa súpisu pápežských desiatkov patrili do Jágerského biskupstva.⁴² Hranica medzi Spišským prepoštstvom a Jágerskou diecézou pokračovala na rozmedzí chotárov spomenutej Jakubovej Voľe a Pečovskej Novej Vsi⁴³ a ďalej Hanigoviec⁴⁴ a Ľutiny.⁴⁵ Do Spišského prepoštstva patrili v tom čase aj farnosti Kamenica a Čirč, čo znamená, že li-

³⁷ *MVSl I.*, s. 72, č. 372.

³⁸ *MVSl I.*, s. 123, č. 797.

³⁹ ULIČNÝ, *Dejiny osídlenia Šariša*, s. 162-163, 173-174, 317-318, 321.

⁴⁰ BOLEŠ, Daniel (ed.). Počiatky Toryského dekanátu a spišský rotulus z rokov 1331 – 1332. In CHALUPECKÝ, Ivan (ed.). *Z minulosti Spiša XVIII*, 2010, 86 s., vyšlo ako samostatná príloha, s. 53.

⁴¹ BOLEŠ, Počiatky Toryského dekanátu, s. 53.

⁴² Uzovský Šalgov: *MVSl I.*, s. 72, č. 373; Uzovské Pekľany: *MVSl I.*, s. 156, č. 1173.

⁴³ *MVSl I.*, s. 72, č. 366.

⁴⁴ BOLEŠ, Počiatky Toryského dekanátu, s. 54.

⁴⁵ *MVSl I.*, s. 75, č. 398.

neárne hranice Jágerského biskupstva a Spišského prepoštstva prechádzali pohorím Čergov cez vrchy Minčol a Malý Minčol až k dnešnej štátnej hranici Slovenskej a Poľskej republiky (niekdajšia hranica Uhorského a Poľského kráľovstva) pri chotári Ruskej Vole.

V tomto priestore v prvej polovici 14. storočia existovali farnosti Plaveč, Plavnica a Čirč a do istej miery ich môžeme považovať za ležiace na hranici Spišského prepoštstva a Krakovskej diecézy. Od Ruskej Vole, ktorá v sledovanom období ešte neexistovala,⁴⁶ musíme viesť hranice prepozitúry po spoločnom uhorsko-poľskom rozmedzí (tok rieky Poprad). Hoci ju do mapy zakresľujeme schematicky lineárne, realita hraničného pásma (nielen v tomto prípade) bola od jednoduchej čiary na míle vzdialená. Pri dnešnom Sulíne hranica prepozitúry opäť nadväzuje na hranice Spišskej župy. Obe kopírujú dnešnú severnú hranicu Slovenskej republiky až po Spišskú Starú Ves. Patronátne právo tamojšieho farského kostola v roku 1349 prenechal kardinál Guido, apoštolský legát, kartuziánom v Lechnici.⁴⁷ Od Spišskej Starej Vsi pokračovala hranica Krakovskej diecézy a Spišského prepoštstva kopírujúc starú uhorsko-poľskú hranicu proti toku rieky Dunajec a jeho pravostranného prítoku Biela voda (poľsky Białka). Hranica od jej toku vybočuje okolo chotára Novej Belej. Postupne sa dostávame k hrebeňu Vysokých Tatier a teda v stredoveku k neosídľiteľnému územiu. Hranicu vedieme naďalej po dnešnej slovensko-poľskej štátnej hranici, ktorú opäť spolu s hranicou Spišskej župy opúšťa na štíte Čubrina. Obe idú krátko spolu a rozdeľujú sa na Hlinskej veži, hranica prepoštstva pokračuje ďalej po hrebene cez Kôprovský štít, Hlinskú vežu, Hrubý vrch, Furkotský štít a na Kriváni sa dotýka chotára Východnej. Práve medzi Važcom a Východnou sa nachádzala stredoveká hranica Spišského prepoštstva a Liptovského

⁴⁶ ULIČNÝ, *Dejiny osídlenia Šariša*, s. 274.

⁴⁷ Magyar Országos Levéltár, Budapest, Diplomataikai Fényképgyűjtemény (ďalej MOL DF) 266968; FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I. - XI. Budae 1829 - 1844* (ďalej CDH), tu IX/1., s. 681-682, č. CCCLXXV.

archidiakonátu, keďže farnosti liptovských obcí Štrba a Važec podliehali od svojho založenia spišskému prepoštvu.⁴⁸

Po obídnení chotárov Štrby a Važca sa hranice prepoštstva a župy opäť stretávajú na Čiernom Váhu pod vrchom Gregória (1046 m n. m.). Pod vrchom Prašivok vystupuje spoločná hranica na vrch Úplaz. Otázna je cirkevná príslušnosť Vernára v stredoveku. Samotná obec bola založená na konci 13. storočia na majetku, ktorý získal Eliáš a zakrátko polovicu z neho predal Jordanovi, synovi Kunca z Hrhova.⁴⁹ Situáciu vo Vernári prekryla neskoršia valašská kolonizácia z Horehronia, ktorá zmenila náboženské pomery v obci. V dnešnej katolíckej cirkevnej organizácii je Vernár filiálkou Hranovnice a zdá sa, že tak bolo aj v stredoveku, aj keď zatiaľ na to neexistujú priame dôkazy.

Kopírujúc južný okraj vernárskeho chotára sa hranica Spišského prepoštstva pri Dobšinskej ľadovej jaskyni opäť napája na hranicu Spišskej župy. Postupujú spolu až k bodu, kde sa rieky Hnilec dotýka chotár Nálepkova. To v stredoveku nepatrilo do Spišského prepoštstva, ale medzi exemptné farnosti.⁵⁰ Hranica prepoštstva následne postupovala chotárnymi hranicami Švedlára, Sloviniek, Krompách a Žakaroviec k bodu, kde opis hraníc začal, teda k miestu kde kluknavsko-margeciarska hranica pretína Hornád.

Rozloha takto ohraničeného územia je 3846,86 km². Z nich však treba odrátať spišskovlašskú farnosť, ktorá bola exemptnou a potvrdenie nového farára náležalo do právomoci ostrihomského arcibiskupa.⁵¹ Z toho vyplýva, že jurisdikcia prepošta mala v prvej polovici 14. storočia potenciálny dosah na približne 3800 km² územia, ktoré sa len čiastočne krylo s územím Spišskej župy. Išlo o najväčší rozsah, ktorý bol už v prípade jurisdikcie toryských farností zmenšený o 332 km².

⁴⁸ Magyar Országos Levéltár, Budapest, Diplomatikai Levéltár (ďalej MOL DL) 65260; *RDSI I.*, s. 198-199, č. 428; BORSA, Iván (ed.). *A Szent-Iványi család levéltára 1230 - 1525*. Budapest 1988, s. 22-23, č. 23. Stredoveký kostol bol v 19. storočí zbúraný. GÜNTHEROVÁ, Alžbeta (ed.). *Súpis pamiatok I. - III.* Bratislava 1967 - 1969, tu III., s. 261.

⁴⁹ MOL DL 63619.

⁵⁰ MELNÍKOVÁ, O stave cirkevnej organizácie, s. 132-133.

⁵¹ BÁRDOSY, Joannes (ed.). *Supplementum Analectorum terrae Scepusiensis I.* Leutchoviae 1802, s. 203-208, č. XLIV.

Ďalším, o poznanie komplikovanejším, bol spor spišského prepošta a krakovského biskupa ohľadom právomocí nad farnosťami Stará Lubovňa, Podolínec a Hniezdne. Už z dlhého menoslovu autorov⁵² vyplýva, že ide o najdiskutovanejšiu otázku týkajúcu sa Spiša a na tomto mieste nie je dostatočný priestor na podrobnú analýzu. Napriek tomu treba v krátkosti uviesť aspoň základné body, z ktorých pri pohľade na vec musíme vychádzať.

Drvivá väčšina autorov (poľských aj slovenských) pozerá na otázku sporu o jurisdikciu primárne z uhla štátnych hraníc. Sťažnosť krakovského biskupa z roku 1235 býva často interpretovaná v tom zmysle, že krakovský biskup sa snažil zosúladiť hranice svojej diecézy s hranicou Malopoľského kniežatstva. Pokúsme sa však oddeliť stránku cirkevnú a svetskú.

Podrobnejší výskum hraníc Spišského prepoštstva ukázal, že hranice cirkevnej organizácie v prvotnom období odrážali postup a smer osídľovania. Farnosti okolo rieky Torysy boli zakladané vlastníkami tamojších dedín. A tými v 13. storočí boli bočná vetva pánov z Hrhova (od roku 1294 zo Švábovíc)⁵³ a následne páni z Lomnice,⁵⁴ ktorí v Šariši založili niekoľko vetiev svojho rodu.⁵⁵

⁵² HOMZA, Martin. Prehľad názorov na vznik stredovekej severnej hranice Uhorska na Spiši a historických prác na tému vzájomných vzťahov Spiša a Malopoľska v najstaršom období. In HOMZA, Martin - SROKA, Stanisław A. (eds.). *Štúdie z dejín stredovekého Spiša*. Krakov 1998, s. 19-61; SROKA, Stanisław A. *Cirkevný konflikt na Spiši v prvej polovici 14. storočia*. In HOMZA, Martin - SROKA, Stanisław A. (eds.). *Štúdie z dejín stredovekého Spiša*. Krakov 1998, s. 101-107; GRZESIK, Ryszard. *Polsko-węgierska granica na Spiszu - dzieje historiograficznych zmagañ*. In GŁADKIEWICZ, Ryszard - HOMZA, Martin (eds.). *Terra Scepusiensis*. Levoča - Wrocław 2003, s. 341-348; BEŇKO, Ján. *Problém pravosti podolíneckej listiny z roku 1244*. In *Slovenská archivistika III*, 2/1968, s. 314-328. Jan Tyszkiewicz pokladá vyriešenie otázky južnej hranice Poľska v okolí Podolínce za najproblematickejšie TYSZKIEWICZ, Jan. *Problem najstarszej granicy Polski na południu: X - XI w.* In Rokosz, Mieczysław (ed.). *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce*. Kraków 1995, s. 243. V citovaných štúdiách obsiahla literatúra k problému.

⁵³ LABANC, Peter. *Vývoj šľachty na Spiši do začiatku 14. storočia*. Trnava - Kraków 2013, s. 61.

⁵⁴ MOL DL 68757.

⁵⁵ ENDRÖDI, Ján. *Ku genealógii a názvu rodu Berzeviczy*. In *Annales Historici Presovienses* 6/2006, s. 43-57.

Tu možno vidieť pôvod jurisdikcie spišského prepošta nad tamojšími farármi. V 13. storočí bola táto oblasť stále konfíniom – pohraničím. Veľmi výrečným je fakt, že práve v Pečovskej Novej Vsi (dedine, cez ktorú prechádzala krajinská cesta a bola poslednou na nej patriacou do Jágerského biskupstva) existovala v tom čase krajinská brána.⁵⁶ Toto pásmo nebolo ľudoprázdnne, jeho infraštruktúra sa však len postupne budovala. Zásahu na tom mali predovšetkým noví vlastníci (šľachtické rody). V spojení so vznikom Šarišskej župy a všeobecnej transformácie starších kráľovských žúp na šľachtické samosprávne inštitúcie sa oblasť za zásekmi pri Pečovskej Novej Vsi aj v dôsledku geografickej inklinácie pričlenila k Šarišskej župe.

Zmena príslušnosti Toryského dekanátu by zrejme neprebehla, ak by išlo o vnútorné územie Ostrihomskej diecézy. Šariš však patril do Jágerskej diecézy. Naproti tomu, ak by ďalšie „nespišské“ obce Štrba a Važec chceli zmeniť svoju cirkevno-právnu príslušnosť stále by ostali v Ostrihomskej arcidiecéze. To, že patrili do Spišského prepoštstva, bolo determinované ich osídlením zo Spiša, napriek tomu, že sa tak udialo v réžii Bohumíra z Liptova.

Opäť sa vráťme k sporu o kostoly v Podolínci, Hniezdnom a Starej Lubovni a využime načrtnutú analógiu: ak došlo k osídleniu a vytvoreniu kvalitnejšej sídliskovej štruktúry na niektorom z území susediacich so Spišom (Torysa, Štrba) zásluhou vlastníkov a obyvateľov Spišskej župy, priniesli si so sebou svoju pôvodnú jurisdikciu. Podobne by to mohlo platiť aj pre spomenuté tri severospišské sporné fary a to bez ohľadu na svetské hranice. Je všeobecne známe, že Uhorsko sa snažilo získavať ľudské zdroje na dosídlenie v zahraničí, keďže domáce populačné „prebytky“ boli nízke. Paleta pôvodných krajín je pomerne pestrá, rovnako tak aj okolnosti ich príchodu.⁵⁷ Práve 13. storočie považujeme za obdobie najmasovejšieho prisťahovania nemecky hovoriacich hostí.⁵⁸ Presný mechanizmus, akým sa dostali

do Uhorska nám nie je celkom známy, resp. v prameňoch sa objavujú len náznaky. Sme preto odkázaní na rekonštrukciu tohto procesu najmä z domácich prameňov.

Komplikovaná štruktúra nemeckého osídlenia Spiša v 13. storočí a najmä jeho nejednoliatosť⁵⁹ nás jednoznačne upozorňujú na jeho časovú a priestorovú vrstevnatosť. V prípade Podolínce sú to najmä skutočnosti, že miestni hostia nepatrili do saskej Provincie ani miestny farár do bratstva spišských farárov. Navyše o jeho jurisdikciu sa sporili krakovský biskup a spišský prepošt. Posledné konštatovanie svedčí o tom, že podolíneckí hostia prišli na Spiš už v čase, keď prepoštstvo existovalo (po roku 1205). Nároky krakovského biskupa v analógii s toryskými farármi alebo Štrbou zas poukazujú na to, že išlo o nemecky hovoriacich hostí z územia Krakovskej diecézy. Tí si so sebou priniesli jurisdikciu svojho pôvodného biskupa. Časový interval ich príchodu sa tak zúžil na rozmedzie rokov 1205 – 1235, keď došlo k prvej známej sťažnosti zo strany krakovského biskupa.⁶⁰

V súvislosti s touto teóriou je potrebné spomenúť pánov z Lomnice, ktorí získali svoju rodovú držbu na Spiši v roku 1209. Do Uhorského kráľovstva sa predkovia rodu dostali v sprievode Gertrúdy, manželky kráľa Ondreja II.⁶¹ Tá pochádzala z ríšskeho rodu Andechs – Meranovcov, ktorý v tomto období získaval významné mocenské pozície.⁶² Koncom 12. storočia bola vydatá Gertrúdina sestra Hedviga za Henricha Bradatého, sliezske knieža.⁶³ Arpádovci a sliezski Piastovci sa dostali sobášmi oboch sestier do užšieho rodinného vzťahu a ako naznačujú nepriame dôkazy, boli vo vzájomnom čulom

⁵⁹ LABANC, *Spišskí prepošti do roku 1405*, s. 37.

⁶⁰ CDSL I., s. 323, č. 446.

⁶¹ LABANC, *Vývoj šľachty*, s. 17-18; ENDRÖDI, *Ku genealógii*, s. 45 -48; VARGA, Gábor. *Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert : Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation*. München 2003, s. 239.

⁶² SCHÜTZ, Alois. *Das Geschlecht der Andechs-Meranier im europäischen Hochmittelalter*. In KIRMEIER, Josef – BROCKHOFF, Evamaria (eds.). *Herzöge und Heilige*. Regensburg 1993, s. 66.

⁶³ SCHÜTZ, *Das Geschlecht*, s. 145.

⁵⁶ VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny III*. Bratislava 1977, s. 238.

⁵⁷ Analyticky a prehľadne k tomu MAREK, Miloš. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin 2006.

⁵⁸ Zámerne používame tento termín, pretože v písomných prameňoch a aj v onomaslickom materiáli sa objavujú viaceré etnické určenia (všeobecne Nemci, Sasi, Bavori, Švábi).

kontakte.⁶⁴ Práve v ich sprostredkovaní by sme mohli vidieť úlohu Adolfa a jeho rodinných príslušníkov (švagra a synovcov). Páni z Lomnice tak mohli byť jedným z činiteľov, ktorý sa zaslúžil o privedenie nemeckého obyvateľstva z poľskej strany Karpát. V prípade Podolínca sa to javí najpravdepodobnejšie po roku 1228, keď Henrich Bradatý získal faktickú moc nad Krakovom.⁶⁵ Ich sídelný zásah sa však obmedzil na farnosti, o ktoré sa spor viedol – Podolíneec, Hniezdne a Lubovňu.

Zo stručne načrtnutých súvislostí sa ukazuje nasledovný model situácie: nemeckí osadníci z Malopolska boli na severný Spiš dovedení krátko pred rokom 1235 z územia, ktoré spravoval krakovský biskup. Stalo sa tak zásluhou niekoho z miestneho prostredia, kto zároveň poznal úspechy osídľovacej hospodárskej politiky a operoval dostatočnými organizačnými kapacitami (tieto podmienky najlepšie spĺňali páni z Lomnice, eventuálne páni zo Spišského Hrhova). Zmena politickej príslušnosti hostí bola všeobecne akceptovaná, čo znamená, že územie okolo Podolínca prináležalo do Uhorského kráľovstva. Krakovský biskup však uplatňoval v tomto prípade personálny princíp jurisdikcie. To bol dôvod, prečo si nárokoval vyplácanie desiatkov od obyvateľov Podolínca a pravdepodobne dvoch okolitých dedín. Cirkevno-jurisdikčný spor „kontaminovala“ politicko-vlastníckym aspektom kňažná Kunigunda, ktorá získala majetky na oboch stranách uhorsko-poľskej hranice.

Veľkosť územia patriaceho pod jurisdikciu spišského prepošta sa v sledovanom časovom úseku výrazne menila, čo platí zvlášť pre obdobie do polovice 14. storočia. Ako najvýznamnejší determinant hraníc prepoštstva sa javí postup majetkového vlastníctva a osídľovania okrajových oblastí krajiny a snaha vytvoriť celky s prirodzenými hranicami. Po strate Toryského dekanátu sa hranica prepoštovej jurisdikcie ustálila. V tomto období sa Spišské

⁶⁴ Nasvedčuje tomu aj fakt, že pápežská kancelária vydávala často písomnosti pre Henricha Bradatého a sliezske kláštory spolu s písomnosťami pre Gertrúdiných bratov Ekberta a Bertolda. SUCHONIÓWNA, Benigna U. Św. Jadwiga księżna śląska. In *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie XIII*, 1933, s. 75.

⁶⁵ ZIENTARA, Benedykt. *Henryk Brodaty i jego czasy*. Warszawa 1975, s. 242-243; SZCZUR, Stanisław. *Historia Polski: Średniowiecze*. Kraków 2006, s. 292.

prepoštstvo rozprestieralo na území Spišskej župy (okrem výsadného banského obvodu a Vyšného Slavkova) a východnej okrajovej časti Liptova.

Súčastou spišskej cirkevnej topografie Spiša bola aj exemptná farnosť Spišské Vlchy. Prvá priama zmienka o nej pochádza z roku 1273, keď kráľ Ladislav IV. potvrdil tamojším hostom slobodnú voľbu farára a tiež vyňatie spod právomoci spišského prepošta. Aj tu zrejme došlo k zakonzervovaniu staršieho vývoja, keď vlašská farnosť vznikla pred Spišským prepoštstvom.⁶⁶

Do stredovekej štruktúry Spišského prepoštstva patrili aj kláštory. Tie postupne na Spiši vznikali od 13. storočia. Ako prvé vzniklo cisterciťské opátstvo v Spišskom Štiavniku, ktoré bolo založené pred rokom 1223.⁶⁷ Ešte v 13. storočí vznikli na Spiši kláštory antonitov v Dravciach⁶⁸ a kartuziánov

⁶⁶ LABANC, Peter. K najstarším dejinám Spišských Vlch. In *Spiš: Vlastivedný zborník VII*. Spišská Nová Ves 2014, s. 27n.

⁶⁷ Najnovšie k počiatkovej fáze budovania kláštora KOPTÁK, Tomáš. K stavebným dejinám cisterciťského opátstva v Spišskom Štiavniku. In *Historický zborník 24*, 1-2/2014, s. 31-59; K dátumu založenia JAKUBČIN, Pavol. *Dejiny kláštora cisterciťov v Spišskom Štiavniku*. Diplomová práca. Vedúci diplomovej práce: Richard Marsina. Trnava 2007, s. 13n; VIDA, Beáta. *Fundačný proces kláštorov rehole cisterciťov v Uhorsku: Cisterciťi na Spiši do konca XIV. storočia*. Diplomová práca. Vedúci diplomovej práce: Ján Adam. Prešov 2008, s. 53-54;

⁶⁸ Tradícia zachytená v Hainovej kronike kladie ich príchod do roku 1288, ale prvá hodnoverná správa o nich sa zachovala z roku 1300. BAL, Jeromos – FÖRSTER, Jenő – KAUFMANN, Aurél (eds.). *Hain Gáspár Lócsei krónikája I*. Lőcse 1910, s. 12. Prvá dobová správa o tamojšom kláštore z roku 1300: Štátny archív Levoča, fond Súkromný archív Spišskej kapituly (ďalej SaSk) scr. 1, f. 1, č. 9; BÁRDOSY, *Supplementum I.*, s. 451-452, č. CVI.

Nedávno sa objavila štúdia A. Reťkovskej, ktorá identifikuje okrem kláštora v Dravciach ďalších päť kláštorov so špitálom. REŤKOVSKÁ, Adriana. Rehoľa antonitov na Spiši. In CHALUPECKÝ, Ivan (ed.). *Z minulosti Spiša XXI*. Levoča 2013, s. 15-43. Robí tak na základe výskytu antonitského kríža „T“ (tau) v sakrálnych objektoch vymenovaných sídel. Už používanie samotného kríža „T“ v kresťanskej ikonografii nie je obmedzené len na antonitov, ale využívajú ho aj františkáni. Stručne k ikonografii STUDENÝ, Jaroslav. *Kresťanské symboly*. Olomouc 1992, s. 307. Navyše autorka jednak neponúka žiadny listinný doklad na tak širokú činnosť antonitov na Spiši, na druhej strane nesprávne interpretuje už publikované listiny. Napríklad pri Spišskom Podhradí uvažuje o prítomnosti viacerých mendikantských reholí na základe listiny pápeža Bonifáca IX. Z jej znenia, ale vyplýva, že miestny farár len vyhlásil, že mestský špitál sv. Alžbety nesmú spravovať žiadni mendikanti,

na Skale útočiska (1299).⁶⁹ V prvej polovici 14. storočia boli na Spiši založené ďalšie kláštory. Do Lendaku prišli krížovníci Sv. Hrobu v roku 1313 zo šarišského Chmeľova,⁷⁰ v roku 1314 získali povolenie benediktíni na začatie svojho pôsobenia v Štôle pod Tatrami⁷¹ a zakrátko (1319) došlo k fundovaniu ďalšieho kartuziánskeho kláštora v Lechnici pri Dunajci.⁷²

Problematická je otázka začiatku pôsobenia mendikantov (františkánov a dominikánov) na Spiši. V odbornej spisbe sa objavuje niekoľko dátumov, od ktorých mali pôsobiť františkáni v Levoči: 1245,⁷³ pred rokom 1272,⁷⁴ pred rokom 1284⁷⁵ alebo najčastejšie od roku 1308.⁷⁶

rehoľní kanonici, antoniti a ani iné svetské osoby bez súhlasu mesta. *CDH X/4.*, s. 95-97, č. XXIX. Ak by aj priame stopy antonitov v prameňoch absentovali, nepriamym dôkazom by mohli byť napr. oslovenia mestských farárov v listinách: namiesto obvyklého *dominus/ domini*, by určite boli titulovaní ako *frater/fratres*.

⁶⁹ K okolnostiam fundovania kláštora pozri RÁCOVÁ, Naďa. Die Umstände der Stiftung des Kartäuserklosters auf dem Lapis Refugii. In HOMZA, Martin – KUCHARSKÁ, Veronika – KUZMOVÁ, Stanislava – RÁCOVÁ, Naďa (eds.). *Analecta Cartusiana 254: Central European Charterhouses in the Family of the Carthusian Order*. Levoča – Salzburg 2008, s. 93-105. Fundačné listiny publikoval RÁBIK, Vladimír. Monumenta diplomatica historiam Cartusianorum in Scepus illustrantia: Projekt diplomatára spišských kartuziánov. In SLIVKA, Michal (ed.). *Studia Archeologica Slovaca Mediaevalia VI*. Levoča 2007, s. 19- 22, č. 3.

⁷⁰ TOMAS, Maroš. Príspevok k dejinám kláštora krížovníkov Sv. Hrobu v Lendaku. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Studia historica Tyrnaviensia III*. Trnava 2003, s. 105.

⁷¹ *RDSI I.*, s. 531, č. 1253.

⁷² RÁBIK, Vladimír. Začiatky kartuziánskej rehole na Spiši. In MAREK, Miloš – LOPATKOVÁ, Zuzana (eds.). *Studia historica Tyrnaviensia XIV – XV*. Trnava – Kraków 2012, s. 79.

⁷³ ZEMENE, Marián R. Vývojové tendencie františkánskej rehoľnej rodiny od stredoveku do súčasnosti. In KOŽIAK, Rastislav – MÚCSKA, Vincent (eds.). *Rehole a kláštory v stredoveku*. Banská Bystrica – Bratislava 2002, s. 176.

⁷⁴ ŠTEVÍK, Miroslav. K počiatkom a lokalizácii stredovekých kláštorov na Spiši. In *Sandecko-spišské zošity V*. Stará Lubovňa 2010, s. 13.

⁷⁵ HOMZA – SROKA, *Historia Scepusii I.*, s. 264; RÁBIK, Vladimír. Levoča. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján et al. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava 2010, s. 255.

⁷⁶ Rok 1308 ako rok založenia kláštora figuruje v Lányiho kronike z 19. storočia. DLUGOŠ, František. Pôsobenie minoritov v Levoči. In: NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Acta Musaei Scepusiensis 2009*, Levoča 2009, s. 9.

V prvom prípade ide zrejme o vyjadrenie významu Levoče ako mestskej komunity, ktorá krátko po vpáde Mongolov získala privilégiá a tradícia hovoriť o jej premiestnení do dnešnej polohy. Druhý dátum vyplýva z nesprávneho datovania interpretovaného súpisu františkánskych kláštorov, ktorý vznikol až okolo roku 1350.⁷⁷ Ďalší dátum vznikol z mylne interpretovanej informácie z tzv. Levočského rotulu, ktorú v skrátenej podobe publikoval aj J. Hradský.⁷⁸ Týka sa brata Urbana, františkána z Levoče, ktorý v roku 1284, ako sám vyhlásil, pôsobil ako kaplán prepošta, neskôr biskupa Jakuba.⁷⁹ Urban uviedol, že v tom čase zároveň zastával úrad farára v Toryse a sporné desiatky poberal slobodne s dovoľením spišského prepošta. Správa nespomína, že Urban bol už v roku 1284 františkánom. To nakoniec vylučuje aj jeho farársky úrad v Toryse. Urban do rehole vstúpil až neskôr, v už vysokom veku, zjavne vtedy, keď už preňho bolo náročné pôsobiť pastoračne.⁸⁰ Posledný rok (1308) je zachovaný v neoverenej a neoveriteľnej správe v Lányiho kronike, ktorá fundáciu prisudzuje Ladislavovi, synovi Dancha. V tom období sa na Spiši objavuje podobná konštelácia mien v prípade Ladislava, syna Dominika, ktorý získal Kazimírovce v roku 1274.⁸¹ Neskôr na začiatku 14. storočia vlastnili majetky v Spišských Tomášovciach a Arnutovciach šľachtici z Bakše (jedným z nich bol Ladislav, s. Dominika/Donča).⁸² Na prísúdenie založenia kláštora v Levoči niektoré z týchto rodín je však primálo ďalších dôkazov a indícií. Napriek rôznym hypotézam a konštrukciám ostá-

⁷⁷ PISA, Bartholomaeus de. De conformitate vitae beati Francisci ad vitam Domini Iesu. In *Analecta Franciscana sive Chronica Aliaque Varia Documenta ad Historiam Fratrum Minorum Spectantia IV*. Quaracchi 1906, s. 554.

⁷⁸ HRADSKÝ, *Initia*, s. 275.

⁷⁹ *RDSI I.*, s. 30, č. 3; BOLEŠ, Počiatky Toryského dekanátu, s. 65.

⁸⁰ Analógiu ponúka Ján, farár v Harichovciach, ktorý sa vzdal úradu farára a následne vstúpil do letanovského kartuziánskeho kláštora. *RDSI I.*, s. 469, č. 1101; *RDSI II.*, s. 242-243, č. 521.

⁸¹ BORSA, Iván – SZENTPÉTERY, Emericus (eds.). *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica II/2-3*. Budapest 1961, s. 123, č. 2599.

⁸² *RDSI II.*, s. 386-387, č. 886. ENGEL, Pál. *Középkori magyar genealógia*. Budapest 2001 (CD verzia, Arcanum Adatbázis), Baksa rokonsága.

va faktom, že najstarší hodnoverný údaj o levočských františkánoch pochádza z roku 1332 a dobu jeho založenia z doteraz známych prameňov možno určiť len všeobecne, že sa tak udialo pred rokom 1332, aj keď vzhľadom na ekonomickú silu a potenciál Levoče je vysokoppravdepodobné, že sem františkáni prišli už v 13. storočí.

Zvláštnym prípadom je Gelnica, ktorá síce v stredoveku nepatrila do Spišského prepoštstva, ale novovekí prepošti ju už vizitovali a *de facto* zahrňovali do svojej jurisdikcie.⁸³ Práve z týchto vizitácií sa dozvedáme, že v Gelnici boli dva kláštory, avšak bez určenia ich rehole.⁸⁴ Jeden z kláštorov vieme priradiť dominikánom na základe mladších kusých informácií.⁸⁵ Druhý patrilo zrejme františkánom, ktorí mali v polovici 14. storočia na Spiši dva kláštory – jeden levočský a druhý práve v Gelnici (nie v Spišskej Novej Vsi ani v Spišskom Podhradí).⁸⁶ Nič podrobnejšie a ucelenejšie o mendikantoch v Gelnici doterajší výskum nepriniesol a vzhľadom na zachovanie písomných prameňov k stredovekej Gelnici bude výskum orientovaný týmto smerom veľmi náročný.

⁸³ HRADSKÝ, *Additamenta*, s.169n.

⁸⁴ HRADSKÝ, *Additamenta*, s. 174.

⁸⁵ JANKOVIČ, Vendelín. Zánik dominikánskych kláštorov na Slovensku v 16. storočí.

In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Dejiny a kultúra reholných komunít na Slovensku*. Trnava 1994, s. 220.

⁸⁶ PISA, *De conformitate vitae beati Francisci*, s. 554.

Mapa I. Územie Spišského prepoštstva v stredoveku

Stredovekí prepošti do začiatku 16. storočia

Do začiatku 15. storočia stálo na čele Spišského prepoštvstva pätnásť známych prepošov. Ak predpokladáme čas jeho vzniku na začiatok 13. storočia, priemerná dĺžka ich pôsobenia je čosi viac ako trinásť rokov. Ak za základ pre výpočet vezmeme signifikantnejšie 14. storočie, prepošt na Spiši zastával svoj úrad približne jedenásť a pol roka. Najkratšie z nich pôsobili Lukáš (doložený len v roku 1282), Bartolomej (1283 – 1284), Dominik (1357 – 1360) a Ján zv. Kropidlo (1379 – 1382). Najdlhšie pôsobili Ján (1323 – 1348/1349), Matej (1239 – 1262/1263), Mutimír (1262/1263 – 1281), Benedikt (1361 – 1379) a Jakub (1284 – 1301).

Z analýzy predchádzajúceho a následného pôsobenia týchto klerikov vyplýva, že pozícia spišského prepošta patrila k najvýznamnejším nebiskupským pozíciám stredovekej uhorskej cirkevnej hierarchie. Dokladá to nielen biskupská konsekrácia prepošta Jakuba v roku 1293, ale aj kariéry ďalších štyroch prepošov – Henricha, Dominika, Benedikta a Jána, ktorí sa po odchode zo Spiša stali biskupmi vo Veszpréme, Čanáde, opäť Veszpréme a v Poznani. Jediný prepošt, ktorý nepostúpil vyššie v cirkevnej hierarchii (pravda okrem tých, ktorí zomreli vo funkcii spišského prepošta) bol Juraj (1393 – 1405/1406?). Situáciu, keď sa stal prepoštom v Požege, však možno prisúdiť vnútornej politickej situácii v Uhorsku a vzťahu Žigmunda Luxemburského s ostrihomským arcibiskupom Jánom z Kaniže na začiatku 15. storočia. Spišský prepošt Juraj bol totiž príbuzným arcibiskupa Jána a navyše dosť vážnym spôsobom nespĺňal požiadavky na duchovný stav.

V 14. storočí došlo ešte k jednej pozvoľnej zmene. V tomto období možno sledovať trend, keď prepošti fakticky prestávajú byť účastní pri riadení prepoštvstva a pôsobia viac ako členovia kráľovského dvora než cirkevní hodnostári. Prejavilo sa to najmä v čoraz zriedkavejšej prítomnosti prepošov na území Spiša, ktorá bolo spojená s menovaním najprv *ad hoc* generálneho vikára a po roku 1360 už stáleho vikára preberajúceho prepoštovu povinnosť. Hmotným prejavom bola akvizícia rezidencií spišských prepošov v 14. storočí v blízkosti Ostrihomu a Budína.

Prepošt Juraj z Čorne bol posledným prepoštom v 14. storočí a zároveň prvým v 15. storočí. V doterajšej spisbe zväčša figuruje rok 1405 ako čas

ukončenia jeho pôsobenia na Spiši.⁸⁷ Najnovšie posunul tento dátum na rok 1406 Norbert C. Tóth vo svojej cirkevnej archontológii vlády Žigmunda Luxemburského.⁸⁸ Za poslednú zmienku o ňom považuje listinu Matúša z Piacenzy, vikára ostrihomského arcibiskupa Jána, datovanú na 19. november 1406.⁸⁹ Situáciu s presným chronologickým ustálením sledu prepošov na začiatku 15. storočia komplikuje fakt, že po sebe nasledovali traja cirkevní hodnostári s rovnakým menom – Juraj z Čorne, Juraj z Pavloviec a Juraj z Kežmarku. Ich predikáty sa v súvislosti s výkonom ich hodnosti neobjavujú a z doteraz známeho pramenného materiálu je obtiažne určiť presný čas zmeny prepošov.

Nasleduje otázka o čase ukončenia vakancie spišského prepoštského stolca. Tóthova archontológia za prvú zmienku o spišskom prepoštom Jurajovi z Pavloviec pokladá listinu kráľa Žigmunda Luxemburského zo 14. októbra 1409.⁹⁰ Avšak k jeho menovaniu došlo už pred 7. májom 1408.⁹¹ Juraj bol synom Petra a jeho rodina v tom čase patrila medzi popredné šľachtické rody Uhorského kráľovstva. Jeho brat Matúš bol palatínom a ďalší brat Imrich tajným kancelárom kráľa.⁹² V roku 1408 sa zapísal na štúdium na Krakovskej univerzite⁹³ a v roku 1409 aj na Viedenskej univerzite.⁹⁴ Už tieto informácie svedčia o jeho prístupe k spravovanému benefíciumu. V roku 1419 ho potvrdil pápež na sedmohradskom biskupskom stolci⁹⁵ a v roku 1423 prešiel na dlhšiu dobu neobsadený stolec ostrihomského arcibiskupa.⁹⁶

⁸⁷ LABANC, *Spišskí prepošti do roku 1405*, s. 152-154, tam ja prehľad starších prác.

⁸⁸ TÓTH, Norbert C. *A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387 – 1437*. Budapest 2013, s. 62.

⁸⁹ MOL DF 281427.

⁹⁰ TÓTH, *A székes- és társaskáptalanok*, s. 62; MOL DL 220465.

⁹¹ MOL DL 96020.

⁹² ENGEL, *Középkori magyar genealógia*, Pányoki rokonság, 1. tábla: Pálóci.

⁹³ GAŚSIOROWSKI, Antoni et al. (eds.). *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400 – 1508 I*. Kraków 2004, s. 66.

⁹⁴ TÜSKÉS, Anna. *Magyarországi diákok a Bécsi Egyetemen 1365 és 1526 között*. Budapest 2008, s. 79.

⁹⁵ MÁLYUSZ, Elemér – BORSA, Iván (eds.). *Zsigmondkori oklevéltár VII*. Budapest 2001, s. 224, č. 821.

⁹⁶ ENGEL, Pál. *Magyarország világi archontológiája 1301 – 1457*. Budapest 2001 (CD verzia, Arcanum Adatbázis), Esztergomi érsek.

Nástupcom Juraja z Pavloviac sa stal Kežmarčan Juraj, syn Teodora. Ešte v roku 1393 sa zapísal na Pražskú univerzitu.⁹⁷ Jeho rodina zjavne patrila medzi najvýznamnejší patriciát v Kežmarku. Jurajovho otca možno azda stotožniť s kežmarským mešťanom Teodorom, ktorý spolu s notárom Mikulášom a mešťanom Ábelom žiadali potvrdiť mestské privilégium pre Kežmarok.⁹⁸ K pôvodu Juraja prináša indície aj jeho prepoštská pečať, v ktorej sa črtá rodinný erb pánov z Lomnice, resp. ich jednotlivých vetiev.⁹⁹ Na základe dnešného poznania genealógie rodu Juraja ešte nemožno presnejšie zaradiť a tým potvrdiť túto hypotézu.

Predtým ako sa Juraj stal prepoštom na Spiši, zastával rovnaký úrad od decembra 1413 v Rábskej katedrálnej kapitule.¹⁰⁰

Počas jeho pôsobenia zasiahli Spiš husitské výpravy, ktoré výraznou mierou ovplyvnili aj jeho život. Poľský kronikár Ján Dluhoš (Longinus) prináša informáciu, že v roku 1433 vpadli na Spiš husiti, obsadili Kežmarok a vyplienili susedné mestečká a dediny. Okrem toho zajali aj prepošta Juraja a odvliekli ho so sebou do Prahy, kde umrel.¹⁰¹ Túto Dluhošovú správu potvrdzuje aj listina samotného kráľa Žigmunda z 28. októbra 1433 vydaná v Bazileji.¹⁰²

Husitská výprava na Spiš v roku 1433 sa odohrala na jar a *sceleratissimi et perfidissimi heretici hussite*, ako ich nazýva Žigmund, opustili územie dnešného Slovenska po 20. máji.¹⁰³ Koncom októbra (na sviatok svätých Šimona a Júdu apoštolov) už písal Žigmund Spišskej kapitule, že za prepošta kolegiátnej

⁹⁷ VARSÍK, Branislav. *Slováci na Pražskej universite do konca stredoveku*. Bratislava 1926, s. 20.

⁹⁸ MOL DF 281701; SCHMAUK, Michael (ed.). *Supplementum Analectorum terrae Scypsiensis II*. Szepesváraljae 1889, s. 144-146, č. XCIV; *CDH X/2.*, s. 660-663, č. CCCLIII.

⁹⁹ GLEJTEK, Miroslav. *Stredoveká cirkevná pečať : prameň kresťanskej ikonografie*. Hradec Králové 2013, s. 157.

¹⁰⁰ WAGNER, *Analecta III.*, s. 45-46.

¹⁰¹ BACZKOWSKI, Critophorus (ed.). *Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Lib. 11 - 12, 1431-1444*. Varsaviae 2001, s. 82; ŠPIRKO, Jozef. *Husiti, jiskrovci a bratříci v dejinách Spiša (1431 - 1462)*. Levoča 1937, s. 16-24.

¹⁰² MOL DF 272773.

¹⁰³ ŠMAHEL, František. *Husitská revoluce 3. Kronika válečných let*. Praha 1996, s. 266-267.

kapituly menuje Jána Štoka, pretože posledný legitímny prepošt Juraj, zajatý a odvlčený husitmi, umrel v ich zajatí.¹⁰⁴ Do časového intervalu medzi májom a októbrom 1433 treba položiť smrť Juraja z Kežmarku. Pri zohľadnení dobovej situácie so šírením informácií môžeme predpokladať, že Juraj umrel niekedy v lete alebo začiatkom jesene 1433. Predpoklad, že sa v Prahe uchýlil k starým známym z univerzitných štúdií, je veľmi lákavý, zatiaľ však prameňmi nedoložitelný.

V zajatí zomrelého Juraja nahradil Ján Štok, doktor medicíny, lekár kráľa Žigmunda a vtedajší prepošt kolegiátnej Kapituly sv. Petra v Starom Budíne.¹⁰⁵ Pochádzal zo sliezskeho Glogova (Glogów) a v roku 1411 bol imatrikulovaný na Krakovskej univerzite,¹⁰⁶ neskôr študoval vo Viedni a v Padove, kde napokon v roku 1422 získal doktorát z medicíny¹⁰⁷ a vzápätí začal pôsobiť ako Žigmundov lekár.¹⁰⁸ Jeho prvým uhorským benefíciom bol lektorát v Jágerskej kapitule, do ktorého bol vovedený 12. novembra 1426¹⁰⁹ a neskôr (niekedy pred rokom 1433) získal zmienu prepozitúru sv. Petra v Budíne.

Na začiatku držby spišského benefícia pokračoval v nastúpenom trende, keď ho vnímal ako benefíciom na financovanie svojho pobytu na kráľovskom dvore v službách Žigmunda Luxemburského a neskôr aj Albrechta

¹⁰⁴ MOL DF 272773.

¹⁰⁵ TÓTH, *A székes- és társaskáptalanok*, s. 25 kladie pôsobenie Jána Štoka v Budíne do mája 1437. V ním citovanej listine (*CDH X/7.*, s. 862-864, č. CDXXX; MOL DL 106003) však vystupuje Štokov brat Mikuláš. K jeho pôsobeniu a kariére „Nikolaus Stock (ID: 2147105788)“, in: RAG, Repertorium Academicum Germanicum. URL: <<http://www.rag-online.org/gelehrter/id/2147105788>> [náhľad 5. augusta 2015]. SROKA, Stanisław A. *Węgierskie beneficja polskich i śląskich duchownych w XIV - I połowie XV wieku*. In *Nasza Przeszłość LXXXV*, 1996, s. 92-93.

¹⁰⁶ GAŚIOROWSKI, *Metryka Uniwersytetu*, s. 74.

¹⁰⁷ SROKA, *Węgierskie beneficja duchownych*, s. 92-93.

¹⁰⁸ V roku 1434 Žigmund vydal písomné menovanie Štoka za vlastného lekára, aby nikdy v budúcnosti nemohli u nikoho vzniknúť pochybnosti alebo podnety na skúmanie jeho postavenia. V uvedenom menovaní sa uvádza, že Štok bol lekárom kráľa už dvanásť rokov. Listina bola publikovaná aj v preklade D. Dvořákovkej BARTL, Július et al. *Prvý cisár na uhorskom tróne : Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov*. Bratislava 2001, s. 250-251, č. 113.

¹⁰⁹ MOL DF 272769.

Habsburského. Svedčí o tom nielen množstvo, resp. absencia ním vydaných listín v tomto období, ale zároveň tiež menovanie vlastných vikárov.¹¹⁰ Až v druhej časti svojho pôsobenia sa začal hlbšie venovať pomerom na Spiši. Udialo sa tak zrejme v dôsledku zmeny na kráľovskom dvore. Tá sa markantne prejavila, keď kráľ Vladislav I. v roku 1440 menoval za prepošta Jána *de Dominis*. Kráľovná Alžbeta, vdova po Albrechtovi Habsburskom, však Spišskej kapitule nariadila poslušnosť Jánovi Štokovi.¹¹¹ Jedným z prejavov „odchodu“ spišského prepošta z kráľovského dvora bolo aj zvolanie synody do Levoče v roku 1460¹¹² a začiatok prestavby kapitulného Chrámu sv. Martina v roku 1462.¹¹³ Tú už nestihol dokončiť, pretože umrel. Poslednýkrát sa vo funkcii spišského prepošta spomína 21. januára 1464.¹¹⁴ Podľa informácií Karola Wagnera umrel Štok v tom roku v Budíne štrnásteho dňa v neznámom mesiaci.¹¹⁵ Na Vrchu sv. Martina tak pôsobil viac ako tridsať rokov, zo stredovekých prepoštov najdlhšie.¹¹⁶

Štokov nástupca Gašpar Back z Berendu bol v čase svojho menovania (v auguste 1464) klerikom Čanádskej diecézy a nemal vyššie svätenia.¹¹⁷ Aj on využil prebendu spišského prepošta na financovanie svojho štúdia v Boloni, kde v roku 1472 získal doktorát obojeho práva.¹¹⁸

Za takmer tri desaťročia pôsobenia Gašpara na Spiši sa odohralo niekoľko významných udalostí. Už krátko po jeho nástupe kráľ Matej Korvín udelil

¹¹⁰ 1434: MOL DL 60718; 1435 MOL DL 60727; 1436 MOL DL 65308; 1442 MOL DL 287182.

¹¹¹ WAGNER, *Analecta I.*, s. 333, č. XXVIII.

¹¹² MOL DF 278953; PÉTERFFY, Carolus. *Sacra concilia Ecclesiae Romano-catholicae in Regno Hungariae I. Posonii 1741*, s. 181-198.

¹¹³ JANOVSÁ, Katedrála sv. Martina, s. 90. Za poskytnutie prepisu nápisu a konzultácie k nemu na tomto mieste ďakujeme Doc. PhDr. Jurajovi Šedivému, MAS, PhD.

¹¹⁴ MOL DF 272452.

¹¹⁵ WAGNER, *Analecta III.*, s. 69.

¹¹⁶ HRADSKÝ, *Initia*, s. 363.

¹¹⁷ WAGNER, *Analecta I.*, s. 340-341, č. XXXIII.

¹¹⁸ SROKA, Stanisław A. *Dyplom doktorski Uniwersytetu Bolońskiego z 1472 r.* In *Studia Źródłoznawcze L/2012*, s. 63-73.

Imrichovi Zápoľskému Spišskú župu do dedičnej držby.¹¹⁹ Táto donácia mala vplyv aj na patronátne právo nad Spišskou kapitulou, ktoré, nie hneď a automaticky, ale postupne, prešlo do rúk jedného z najmocnejších rodov vtedajšieho Uhorského kráľovstva. V čiastočne publikovanej donácii zaujme fakt, že kráľ odmenil Imricha za zásluhy pri obrane hradu Jajce v Bosne, toho hradu, ktorý pomáhal brániť aj Gašpar Bak.

Ďalším momentom v dejinách Spišského prepoštstva na konci stredoveku je prestavba kapitulného chrámu. Tú síce začal už Ján Štok, ale presbytérium v dnešnej podobe bolo zastrešené v roku 1468¹²⁰ a k posviacke prestavaného chrámu došlo v roku 1478.¹²¹ K mohutnej stavebnej činnosti na Vrchu sv. Martina v 15. storočí došlo ešte raz. Na sklonku Gašparovho pôsobenia sa začalo s výstavbou pohrebnej kaplnky Zápoľských, ktorá bola zastrešená v rokoch 1491 - 1492 a posvätená krátko na to.¹²² Práve prestavbami v 15. storočí získal kapitulný chrám dnešnú monumentalitu a neskoršie stavebné úpravy už zásadne nemenili jeho výzor.

V nadväznosti na prestavbu Katedrály sv. Martina vznikli aj tzv. Spišské modlitby. Občas síce býva ich autorstvo pripisované Gašparovi, nie je na to však žiaden dôvod, zvlášť ak si uvedomíme, že nepochádzal zo slovenského prostredia. Dátum ukončenia prestavby a posviacky chrámu (25. október 1478) a smrť pápeža Sixta IV. (1484) rámcovo datujú vznik týchto prekladov liturgických textov. Vzhľadom na prosby za dobrodinco chrámu sa uvažuje o najskoršom možnom termíne, keď odznelo konkrétne liturgické čítanie z Jánovho evanjelia (5, 1-15), v tomto prípade 5. marca 1479.¹²³ Tieto modlitby však nemožno vnímať ako niečo neorganické v spišskom prostredí.

¹¹⁹ KUCHARSKÁ, Veronika. *Ducissa. Život kňažnej Hedvivy v časoch Jagelovcov*. Bratislava 2014, s. 32.

¹²⁰ JANOVSÁ, Katedrála sv. Martina, s. 90, podrobná slohová analýza z vyznačením stavebnej fázy z rokov 1462 - 1478 na s. 99.

¹²¹ WAGNER, *Analecta I.*, s. 347-357., č. XXXVII.

¹²² JANOVSÁ, Katedrála sv. Martina, s. 91.

¹²³ RÁCOVÁ, Naďa. *Ideové a historické predpoklady vzniku prvého úplného prekladu Písma Svätého do slovenčiny*. Dizertačná práca. Vedúci dizertačnej práce Martin Homza. Slavistický ústav SAV, Bratislava 2010, s. 121.

Ak by tak bolo, určite by nevznikli. Zároveň treba podotknúť, že slovenské jazykové stopy nachádzame nielen v rôznych chotárnych názvoch, ale aj v prezývkach (*Pohanich, Chwdak*) a domáckych formách osobných mien (*Peter zv. Pethrik, Janko*) vo významnejších spišských rodinách. Ďalším príkladom je aj výskyt slovenských poznámok písaných rukou prvej polovice 15. storočia na dorzách listín z archívu pánov z Hrhova.¹²⁴

K zaujímavému momentu došlo aj v súvislosti s insígniami spišských prepoštov. V čase, keď Gašpar ukončil svoje štúdium v Boloni, udelil pápež Sixtus IV. jemu a jeho nástupcom privilegium používať biskupské insígnie na území prepozitúry.¹²⁵

Vývoj Gašparovho pôsobenia na Spiši možno sledovať aj na príklade jeho diplomatickej činnosti. Z prvého obdobia, z času keď študoval (do roku 1472) sa nezachovalo veľa jeho vlastných listín, situácia sa zmenila v poslednom desaťročí jeho úradu, z ktorého poznáme zatiaľ deväť jeho listín.

V roku 1494 Gašpar Bak umrel, stalo sa tak niekedy pred 4. júlom, pretože vtedy ostrihomský arcibiskup Hypolit potvrdil na prepoštskom stolci Juraja z rodu Mekcsei, ktorého menoval Štefan Zápoľský z titulu patronátneho práva.¹²⁶ Juraj bol v tom čase zároveň jeho sekretárom. Neskôr v roku 1505 z neznámych dôvodov zanechal prebendu spišského prepošta a následne pôsobil na kráľovskom dvore.¹²⁷ Po odchode Juraja uplatnili patronátne právo Hedviga Tešínska, vdova Štefana Zápoľského, a jej synovia Ján a Juraj. Za prepošta menovali Jána Horváta z Lomnice v súvislosti so službami jeho otca Michala v prospech Zápoľských. Ostrihomský arcibiskup Tomáš Bakóc ho však odmietol potvrdiť.¹²⁸ Dôvody nie sú celkom známe, uvažuje sa o veku, resp. nedostatočnom vzdelaní.¹²⁹ Zápisy v matrike

imatrikulovaných Krakovskej univerzity z roku 1509 nepriamo potvrdzujú oba dohady.¹³⁰ Prvý zápis, písaný súčasťou rukou, len uvádza, že Ján, syn Michala, kapitána Richnavského hradu, sa zapísal na štúdium v letnom semestri 1509. S odstupom času k tomuto záznamu iná ruka dopísala, že tento neskorší spišský prepošt v roku 1545 sa vo veku 62 rokov rozhodol pre Lutherovo učenie a oženil sa. Z týchto údajov vieme vydedukovať, že v čase svojho prvého menovania mal Ján Horvát približne 22 rokov, zároveň jeho vzdelanie nedosahovalo úroveň jeho predchodcov.

Po odmietnutí Jána Horváta zvolili Hedviga a synovia kompromisné riešenie v podobe člena Spišskej kapituly, jej kustóda Ladislava z Čobádu.¹³¹ Ten patril aj medzi familiaritu Štefana Zápoľského.¹³² Po krátkom pôsobení v hodnosti prepošta zomrel niekedy začiatkom roka 1511 a vtedy Zapolskí presadili definitívne Jána Horváta.¹³³

Tab. I Spišskí prepošti v stredoveku

Č.	Meno	Predchádzajúca hodnosť alebo funkcia	Doba zastávania hodnosti na Spiši	Nasledujúca hodnosť
1.	Adolf	?	1209	† v hodnosti (?)
2.	Matej	?	1239 – 1261/1262	† v hodnosti (?)
3.	Mutimír	kanc. Kráľovnej	1262/1263 – 1281	† v hodnosti (?)
4.	Lukáš	kanc. kráľovnej p. Ostrihomskej kap.	1282	† v hodnosti (?)
5.	Bartolomej	kráľovský vicekancelár p. Jágerskej kap.	1283 – 1284	† v hodnosti (?)
6.	Jakub	lektor Spišskej kap.	1284 – 1301	† v hodnosti

¹²⁴ Napr. MOL DL 63633: *Na Komloss a Farcassowce*.

¹²⁵ WAGNER, *Analecta I.*, s. 344-347, č. XXXVI; FEŇAROVÁ, *Spišské prepošstvo*, s. 106, č. 366; MOL DF 264485.

¹²⁶ WAGNER, *Analecta I.*, s. 351-353, č. XXXVIII.

¹²⁷ KUCHARSKÁ, *Ducissa*, s. 171.

¹²⁸ KUCHARSKÁ, *Ducissa*, s. 171.

¹²⁹ WAGNER, *Analecta III.*, s. 73-74.

¹³⁰ GAŚIOROWSKI, Antoni et al. (eds.). *Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509 – 1551*. Warszawa 2010, s. 8.

¹³¹ HRADSKY, *Initia*, s. 375.

¹³² KUCHARSKÁ, *Ducissa*, s. 172.

¹³³ WAGNER, *Analecta I.*, s. 363-364, č. XLIV.

7.	Pavol	kanc. kráľovnej (2x) p. Kaločskej kap.	1301 – 1315	† v hodnosti (?)
8.	Henrich	kanc. ostrihomského arcib. p. Budínskej kap.	1315 – 1322/1323	vesprémsky b.
9.	Ján	p. Ďakovskej kap.	1323 – 1348/1349	† v hodnosti
	(Ján)	zemplínsky archidiakon	1349	† pred ujatím sa hodnosti
10.	Mikuláš	farár v Budíne	1349 – 1356	† v hodnosti
11.	Dominik	p. Ostrihomskej kap.	1357 – 1360	čanádsky b.
12.	Benedikt	kaplán kráľa	1360 – 1379	vesprémsky b.
13.	Ján		1379 – 1382	poznanský b.
14.	Mikuláš	kanc. Kráľovnej	1382 – 1392	† v hodnosti
15.	Juraj		1393 – 1405/1406	p. Požeckej kap.
16.	Juraj		1408 – 1419	b. sedmohradský arcib. ostrihomský
17.	Juraj	p. Rábskej kapituly	1419 – 1433	† v hodnosti
18.	Ján Štok	p. Budínskej kapituly	1433 – 1464	† v hodnosti
	(Ján de Dominis)		1440	
19.	Gašpar Bak		1464 – 1494	† v hodnosti
20.	Juraj Mecxse	sekretár Štefana Zápoľského	1494 – 1508	tajný kancelár
21.	Ladislav z Čobádu	kanonik Spišskej kapituly	1505 – 1511	† v hodnosti

b. – biskup; kanc. – kancelár; kap. – kapitula; p. – prepošť

SPIŠSKÉ PREPOŠŤSTVO V RANOM NOVOVEKU

Spišskí prepošti v 16. – 18. storočí

Osud Spišskej kapituly a Spišského prepošťstva, ako i väčšiny ďalších cirkevných korporácií a inštitúcií, bol počas celého obdobia novoveku neoddeliteľne spojený s pohnutými osudmi celého Uhorského kráľovstva. Po období relatívneho rozkvetu Spišskej kapituly i prepošťstva v 2. polovici 15. storočia znamenal vstup do novoveku zásadný prechod do nových zmenených podmienok. V 1. polovici 16. storočia došlo k radikálnej zmene politickej situácie v celej strednej Európe. Uhorsko sa stalo súčasťou jedného veľkého a pritom zložitého štátneho útvaru, habsburskej monarchie, v ktorom pretrvalo dlhé stáročia. Územie Slovenska bolo v tomto období integrálnou súčasťou politických, ekonomických a kultúrnych procesov, ktoré prebiehali naprieč Európou. V princípe možno sledovať vo vývoji Uhorska tri základné fenomény, ktoré determinovali aj dianie na Spiši a v neposlednom rade aj v cirkevných inštitúciách na jeho území. V prvom rade to bolo turecké nebezpečenstvo, ktoré sa po moháčskej bitke stalo na dve storočia každodennou súčasťou života obyvateľov celej krajiny. Zabratie obrovského územia kráľovstva spôsobilo aj ochromenie cirkevnej správy a značný úpadok cirkvi. Jedným z priamych dôsledkov pre Spišské prepošťstvo bolo aj to, že v hodnosti prepošťov začali pôsobiť biskupi, ktorých diecézy sa nachádzali na týchto zabraných územiach. Občianska vojna, ktorá zachvátila celú krajinu spôsobila celkový rozvrat, charakteristický drancovaním a rozkrádaním nielen svetských, ale i cirkevných majetkov. Bol podporený rozšírením reformácie, ktorá spôsobila priame zaberanie farských, rehoľných ale i kanonických prebiend zo strany protestantských pastorov. Do všetkých týchto udalostí pravidelne

vstupovalo viacero ďalších pohrôm, predovšetkým morových epidémií a následne hladomorov, spôsobujúce obyvateľom Spiša značné problémy. Po počiatočnom úspechu reformácie následná protireformácia a rekatolizácia pomohla tradičným katolíckym inštitúciám na Spiši získať stratené majetky a pozície v spoločnosti, o ktoré sa však museli deliť s nastupujúcimi reholnými spoločenstvami, akými boli jezuiti, piaristi a pavlíni. Erigovanie Spišského biskupstva v 18. storočí znamenalo definitívnu transformáciu prepoštvstva na biskupstvo a teda i jeho zánik. Jeho najvyšší predstavitelia – prepošti – ostali len predstaviteľmi katedrálnej kapituly.

Posledným stredovekým a zároveň prvým novovekým spišským prepoštom bol Ján Horvát z Lomnice (1511 – 1544). V osobe tohto prepošta možno asi v najväčšej miere sledovať, ako sa prelínali osudy jediného človeka s osudmi celej krajiny. Po prvom neúspešnom menovaní v roku 1505 sa Ján dočkal po smrti svojho protikandidáta niekedy na prelome rokov 1510 – 1511. Kňazná a večná spišská županka Hedviga spolu so svojimi synmi Jánom a Jurajom ho znovu potvrdila v hodnosti prepošta.¹³⁴

Prvé roky sa Horvát na území prepoštvstva priveľmi nezdržoval, pretože pravdepodobne pokračoval v štúdiu na Krakovskej univerzite. Za správcu prepoštvstva menoval svojho otca Michala, ktorý mu napríklad v roku 1513 posielal do Krakova víno.¹³⁵

V tomto období došlo aj k opätovným snahám ostrihomských prepoštov obmedziť neštandardne široké práva spišských prepoštov nad cirkevnou správou Spišského prepoštvstva. V roku 1513 využil arcibiskup Bakóc svoj pobyt v Ríme na to, aby požiadal pápeža Leva X. o zrušenie značnej časti výsad spišských prepoštov a ich podriadenie ostrihomskému stolcu, čo sa mu aj podarilo.¹³⁶ Ján Horvát zareagoval na túto situáciu energicky. Proti tomuto

¹³⁴ WAGNER, *Analecta I.*, s. 363.

¹³⁵ KUCHARSKÁ, *Ducissa*, s. 172.

¹³⁶ ŠPIRKO, Jozef. Začiatky Spišského biskupstva (Snahy v minulosti o jeho utvorenie). In PAŠTEKA, Július (ed.). *Dejiny a umenie očami historika*. Bratislava 2001, s. 144. Pápežskú bulu, ktorou pápež Lev X. odvolal všetky práva a imunity spišských prepoštov, udelené pápežom Piom II. publikuje: WAGNER, *Analecta I.*, s. 366-368.

rozhodnutiu pripravil dôkladné odvolanie a silou argumentov sa mu podarilo u toho istého pápeža dosiahnuť v roku 1515 vydanie ďalšej buly, ktorou pápež privilegia opätovne obnovil.¹³⁷ Avšak len dočasne.¹³⁸

Do dejín Uhorska a pochopiteľne aj dejín Spišského prepoštvstva zásadným spôsobom zasiahla bitka pri Moháči v auguste 1526. V nej zahynul panovník Ludovít II. a po jeho boku tiež poprední uhorskí magnáti a množstvo biskupov.¹³⁹ V neprehľadnej situácii sa v boji o kráľovskú korunu vyprofilovali dvaja hlavní uchádzači: vtedy rakúsky arcivojvoda Ferdinand a kandidát uhorskej strednej a nižšej šľachty Ján Zápoľský. V známych historických súvislostiach, keď boli v Uhorsku korunovaní dvaja panovníci, sa na pozadí občianskej vojny začali odohrávať aj udalosti, ktoré mali priamy vplyv na situáciu na Spiši.¹⁴⁰ Ferdinandovi I. sa v roku 1528 po dvojtyždňovom obliehaní podarilo získať strategicky dôležitý Spišský hrad. V roku 1531 Ferdinand I. hrad spolu s niektorými ďalšími majetkami daroval svojmu stúpecovi Alexiovi Turzovi z Betlanoviec.¹⁴¹ V službách Jána Zápoľského (nachádzajúceho sa v tom čase v poľskom exile) pôsobil aj Hieronym Laski. Toho Zápoľský 30. septembra 1528 menoval za dedičného spišského župana. Hoci mali

¹³⁷ Bulu publikuje WAGNER, *Analecta I.*, s. 369-372.

¹³⁸ OLEJNÍK, Vladimír. Spišskí prepošti od bitky pri Moháči po vznik biskupstva. In HROMJÁK, Luboslav (ed.). *Z dejín Spišského prepoštvstva. Studia Theologica Scepusiensia XII*. Spišské Podhradie 2010, s. 132.

¹³⁹ Zo šestnástich prelátov, ktorí sa zúčastnili bitky zahynulo sedem. Medzi nimi aj vodca kráľovských vojsk kaločský arcibiskup Pavol Tomori a uhorský prímás a ostrihomský arcibiskup Ladislav Salkai. Dobový zoznam uchovávaný v Apoštolskej knižnici vo Vatikáne najnovšie publikoval KALOUS, Antonín. *Plenitudo potestatis in partibus? : Pápežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku (1450 – 1526)*. Brno 2010, s. 385-388. K problematike pozri najnovšie VYBÍRAL, Zdeněk. *Bitva u Moháče. Krvavá porážka uherského a českého krále Ludvíka Jagellonského v boji s Osmany 29. srpna 1526*. Praha 2008. Detailné informácie k uhorským prelátom tohto obdobia prináša FÜGEDI, Erik. *Hungarian Bishops in the Fifteenth Century (Some Statistic Observations)*. In FÜGEDI, Erik. *Kings, Bishops, Nobles and Burghers in Medieval Hungary*. London 1986, s. 375-391.

¹⁴⁰ K širším politickým súvislostiam pozri: KOHÚTOVÁ, Mária. *Slovensko a Slováci v novoveku*. Trnava 2008, s. 16-19.

¹⁴¹ VENCKO, Ján. *Z dejín okolia Spišského hradu*. Spišské Podhradie 1941, s. 43-44.

v tom čase Ferdinandovi stúpenci na Spiši značnú prevahu, podnikol Hieronym na toto územie viacero ničivých nájzdov. Ich intenzita stúpila najmä od roku 1529. V roku 1532 obsadil Spišskú Kapitulú a donútil ju k poslušnosti Jánovi Zápoľskému.¹⁴² Jedného z kanonikov (Alexandra Kirschnera) vzali jeho vojaci ako rukojemníka a nechali si zaň od kapituly vyplatiť výkupné 46 zlatých.¹⁴³

V období sporov Jána Zápoľského a Ferdinanda I. došlo k veľkému hospodárskemu rozvratu majetkov prepoštvá a kapituly. Nemalú zásluhu na tom mal aj jej samotný predstavený prepoš Ján Horvát. Ten si uzurpoval moc a spreneveril viaceré cirkevné majetky a benefíciá. V roku 1536 si vyžiadal od Bratstva XXIV farárov kráľovských miest 200 zlatých na opravu prepoštského paláca, ktoré však na tento účel nepoužil. Po viacerých excesoch v roku 1543 Ferdinand I. titul prepošta Horvátovi odobral. Hoci sa mu opätovne podarilo dostať k hodnosti, o rok neskôr 16. decembra 1544 definitívne rezignoval. Pri svojom odchode ešte vyplienil katedrálu a odviezol takmer všetko jej vybavenie.¹⁴⁴ Vo vizitáciách je spomínané najmä jeho odcudzenie relikviárov zo vzácnych kovov.¹⁴⁵

Okrem občianskej vojny, ktorá zasiahla územie celého Uhorska, malo zásadný vplyv na cirkevné pomery na Spiši najmä šírenie reformácie. Je všeobecne známe, že postup reformácie do značnej miery uľahčila moháčska katastrofa, v ktorej zahynula drvivá väčšina uhorských prelátov. Vďaka tomu došlo k podstatnému ochromeniu cirkevnej správy. Nemalú zásluhu

¹⁴² ORAVSKÝ, Jozef. *Inventár archívu Spišského prepoštvá (1229 – 1798)*. Levoča 1958, s. IV; MRVA, Ivan. Územie Spiša a boj o uhorskú korunu medzi Ferdinandom Habsburským a Jánom Zápoľským. In GŁADKIEWICZ, Ryszard – HOMZA, Martin (eds.). *Terra Scepusiensis*. Levoča – Wrocław 2003, s. 540; SUCHÝ, Michal. *Dejiny Levoče I*. Košice 1974, s. 144.

¹⁴³ OLEJNÍK, Spišskí prepošti, s. 133. HRADSKÝ, *Initia*, s. 286. WAGNER, *Analecta II.*, s. 15.

¹⁴⁴ Ján Horvát podľa J. Hradského ukradol všetko domáce zariadenie, dal vytrhať a odniesť aj okná, dvere, šindle a dosky z podláh. HRADSKÝ, *Initia*, s. 57. K prepoštovi Horvátovi a reformácii bližšie pozri HRADSKÝ, József. *A XXIV királyi plébános testvérülete és a reformáció a Szepességen*. Miskolc 1895, s. 128-133.

¹⁴⁵ OLEJNÍK, Spišskí prepošti, s. 133-134.

na šírení reformačných myšlienok mal aj úpadok cirkvi a náboženského cítenia, nezriedka sa prejavujúci v morálnej a mravnej oblasti, ako i rozšírenie humanistických myšlienok.¹⁴⁶ Na Spiši bolo šírenie reformácie podporené zväčša nemeckým obyvateľstvom. Spriaznenosť s reformáciou vyplývala jednak z jazykovej, ale i národnej a kultúrnej spriaznenosti nemeckého elementu sústredeného v spišských mestách. Na rýchlom šírení reformačných myšlienok mali zásluhu čulé obchodné styky sprostredkované kupcami, ktorí na Spiš hojne prinášali texty s tézami nového vyznania.¹⁴⁷ Veľmi skoro získali reformačné myšlienky živú odozvu aj medzi farským klérom. Už tri roky po vystúpení Martina Luthera, v roku 1520 verejne čítal jeho tézy ľubický farár Tomáš Preissner. Nemalú zásluhu na prechode k protestantizmu mal aj prepoš Ján Horvát. Ten sa viac venoval hospodárskemu rozmeru benefíciá ako duchovnej správe a zapadal tak do Lutherovej kritiky. Staršia spišská historiografia mu v dôsledku jeho svetského života pripisuje nemalý podiel na šírení reformácie. Nakoniec však v roku 1544 Ján sám rezignoval a, ako hovorí zápis v matrike Krakovskej univerzity, v roku 1545 sa priklonil k Lutherovej reformácii a oženil sa vo veku 62 rokov.¹⁴⁸ Zložité obdobie po vypuknutí reformácie sa dotklo aj činnosti samotnej kapituly. Hoci niektorí kanonici sa priklonili k evanjelickému vyznaniu viery, kapitula ako celok zostala jedinou významnou katolíckou cirkevnou inštitúciou na Spiši, zabezpečujúca kontinuitu katolíckeho náboženstva v nasledujúcom období.

¹⁴⁶ BODNÁROVÁ, Miroslava. Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v prvej polovici 16. storočia. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Trnavská univerzita 1635 – 1777*. Trnava 1996, s. 334-335.

¹⁴⁷ TRAJDOS, Tadeusz. Reformácia i kontrereformácia na Spiszu. In GŁADKIEWICZ, Ryszard – HOMZA, Martin. (eds.). *Terra Scepusiensis*. Levoča – Wrocław 2003, s. 467.

¹⁴⁸ GAŚIOROWSKI, *Metryka czyli album*, s. 8. OLEJNÍK, Spišskí prepošti, s. 134; BAL – FÖRSTER – KAUFMANN, *Hain Gáspár Lócsei krónikája*, s. 92-93. Podobne sa k protestantizmu pridali aj dvaja ďalší uhorskí vysoko postavení preláti, prepoš František Bachy a administrátor Nitrianskej diecézy František Turzo. HAJDUK Andrej. *Dejiny ECAV na Slovensku v rokoch 1517 – 1610*. In *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry III*. Liptovský Mikuláš 2002, s. 17.

V roku 1545 bol spišským prepoštom menovaný Stanislav Várallyi (1545 – 1548). Pôvodne bol stúpencom a diplomatom Jána Zápoľského. Po jeho smrti však prešiel na stranu Ferdinanda I. a bol menovaný za päťkostolského biskupa.¹⁴⁹ Po dobytí Päťkostolia Turkami bol vymenovaný za spišského prepošta. V snahe zastaviť úpadok katolicizmu a šírenie reformácie zvolal v roku 1545 synodu.¹⁵⁰ Ním začalo na Spiši obdobie vlády prepoštov, ktorí boli zároveň biskupmi uhorských diecéz obsadených Turkami. V nasledujúcej fáze počínajúc prepoštom Blažejom z Petrovaradína (1548 – 1560), napriek všetkým predchádzajúcim snahám o autonómiu, došlo k pokojnému podriadeniu spišských prepoštov jurisdikcii ostrihomskeho arcibiskupa. Blažej sa osobne dostavil pred arcibiskupa Mikuláša Oláha s príslušnými písomnosťami a do jeho rúk zložil prísahu. Následne bol riadne investovaný do úradu.¹⁵¹ Ide o zaujímavý fenomén, ktorý si bližšie všimol J. Špirko. Podľa jeho názoru podriadenie prepoštov súviselo so skutočnosťou, že boli zároveň biskupmi okupovaných diecéz. Z tohto dôvodu mali títo prepošti – biskupi minimálny záujem na boji o autonómiu prepoštvstva, ktoré považovali len za núdzové riešenie vo svojej kariére biskupov.¹⁵²

V druhej polovici 16. storočia štruktúru a pozíciu Spišskej kapituly narúšali ďalšie materiálne pohromy. V období vlády prepošta Blažeja bola Kapitula vyrabovaná Jurajom Bubekom. Po smrti prepošta ju plienil aj Juraj Turzo. Neustálym násilím a rabovaním kapitulných a prepoštských statkov ostali členovia kapituly takmer bez prostriedkov. Táto situácia nezriedka prinútila kanonikov žiadať o milodary aj samotných protestantských kňazov, z ktorých mnohí zabrali práve kapitulné benefície.¹⁵³ Po roku 1545 sa

¹⁴⁹ WAGNER, *Analecta II.*, s. 254; WAGNER, *Analecta III.*, s. 84; OLEJNÍK, *Spišskí prepošti*, s. 135.

¹⁵⁰ WAGNER, *Analecta I.*, s. 377-378. Bližšie k synode pozri aj: PÉTERFFY, *Sacra concilia I.*, s. 298-304.

¹⁵¹ GLEJTEK, Miroslav. Menovania členov Spišskej kapituly do vzniku Spišského biskupstva v roku 1776. In *Konštantínove listy VI*, 2013, s. 129. Dokumenty k tomu publikuje WAGNER, *Analecta III.*, s. 85-88.

¹⁵² ŠPIRKO, *Začiatky Spišského biskupstva*, s. 145-146.

¹⁵³ ORAVSKÝ, *Inventár*, s. V. HORNA, Richard. *Stručný nástin dejín Spiše*. Bratislava 1935,

k protestantizmu priklonili takmer všetky spišské mestá a v roku 1569 novú vieru prijali aj skoro všetci ich farári. V období vlády prepošta Juraja Bornemisu (1561 – 1584) došlo k ďalším treniciam s predstaviteľmi svetskej moci, ktoré vygradovali snahou pánov Spišského hradu Turzovcov dosadiť na post spišského prepošta svojho pretendenta. Týchto ambícií sa vzdali až po dôraznom zásahu panovníka a ostrihomskeho arcibiskupa. Neutešenú situáciu kapituly, ktorá ostala prakticky bez prostriedkov a ochrany, mala čiastočne riešiť donácia panovníka. Ten jej venoval majetky lechnických kartuziánov. Na ne sa mala kapitula spolu s hodnoverným miestom presťahovať v prípade nebezpečenstva.¹⁵⁴ Podobne panovník obdaroval kapitulu aj majetkami náležiacimi ku Skale útočiska. Z prostriedkov, ktoré získali, mali zabezpečiť živobytie kňazom a učiteľom, pôsobiacim pri chráme sv. Martina.¹⁵⁵ Po smrti prepošta Bornemisu v roku 1584 Kapitulu znovu vyraboval a násilím dal odnieť všetok prepoštov majetok majiteľ Spišského hradu Alexej Turzo.¹⁵⁶

K čiastočnej stabilizácii pomerov došlo v období pôsobenia prepošta Martina Petheho (1587 – 1605). Tomuto vplyvnému prelátovi, nositeľovi mnohých cirkevných benefícií, ale i uhorskému miestodržiteľovi, sa podarilo čiastočne zdecimovanú kapitulu obnoviť. Rekonštruoval prepoštský palác, doviezol do neho zariadenie a na zvýšenie bezpečnosti dal Kapitulu ohradiť múrom.¹⁵⁷ Prepošt Pethe sa podstatnou mierou sa zaslúžil aj o začiatok

s. 15. Prehľadne k majetkovej držbe na Spiši v stredoveku aj ranom novoveku pozri: TROCHTA, Jozef. *Zoznam fár Slovenska, podľa účtovných registrov pápežských kolektorov o desiatkoch zaplatených pápežskej kúrii v Avignone užívateľmi cirkevných benefícií v Uhorsku v rokoch 1332 – 1337: Príspevok k historickej cirkevnej topografii Slovenska. XIII. Spišská Stolica*. Rukopis. Bratislava 1968 – 1969.

¹⁵⁴ Podmienkou donácie však bolo, aby na tieto majetky kapitula usadila nejakú rehoľu. WAGNER, *Analecta I.*, s. 435-436.

¹⁵⁵ WAGNER, *Analecta I.*, s. 436-437.

¹⁵⁶ ORAVSKÝ, *Inventár*, s. V. WAGNER, *Analecta I.*, s. 91. OLEJNÍK, *Spišskí prepošti*, s. 139.

¹⁵⁷ PUŠKÁROVÁ, Blanka – PUŠKÁR, Imrich. *Spišská Kapitula. Pamiatková rezervácia*. Bratislava 1981, s. 72.

rekatolizácie na Spiši.¹⁵⁸ V roku 1604 mal za úlohu uviesť do platnosti mandát panovníka Rudolfa II., ktorým malo byť na území Spiša vymenené evanjelické duchovenstvo za katolícke a mal byť katolíkom vrátený odňatý majetok.¹⁵⁹ K vážnemu incidentu došlo 8. októbra 1604, keď sa dostavil do Levoče s cieľom konfiškovať kostoly, kláštory, faru a cirkevné budovy, ktoré zabrali evanjelici.¹⁶⁰ Splniť úlohu sa mu nepodarilo a z Levoče bol vyhnaný.¹⁶¹ Nakoniec, po víťazstve Bočkajových vojsk, musel ujsť zo Spiša. V roku 1604 vyplienil Spišskú Kapitulú kapitán Bočkajových vojsk Blažej Lipai. Podobne hajdúsi prepadli a vyrabovali Kapitulú aj o rok neskôr.¹⁶² O reálnom stave katolíckej cirkvi na Spiši v tomto období hovorí i fakt, že tu na začiatku 17. storočia bolo spolu len desať kňazov, z ktorých tvorili väčšinu kanonici.¹⁶³

Dlhých 42 rokov zastával funkciu spišského prepošta Ladislav Hotsutóty (1606 – 1648). Za pôsobenia tohto prepošta v úrade došlo k viacerým významným udalostiam. Je potrebné spomenúť historickú vizitáciu Spišskej

¹⁵⁸ V prvej tretine 17. storočia sa proces reorganizácie katolíckej cirkvi a postupnej rekatolizácie stával čoraz markantnejším najmä v kráľovskej časti krajiny, na severných a západných územiach Karpatskej kotliny. Čiastočný kompromis predstavovala v tomto ohľade dohoda medzi šľachtou a habsburským panovníkom Rudolfom II. na Bratislavskom sneme v r. 1608. Podľa tejto dohody si každé náboženstvo mohlo voľiť vlastných cirkevných predstaviteľov. BITSKEY, István. Katolícka vzdelanosť na území Slovenska v 17. storočí. In ČIČAJ, Viliam (ed.). *Rozpravy k slovenským dejinám. Zborník príspevkov k nedožitému 75. výročiu narodenia Pavla Horvátha*. Bratislava 2001, s. 17.

¹⁵⁹ SUCHÝ, *Dejiny Levoče I*, s. 167.

¹⁶⁰ WAGNER, *Analecta III.*, s. 98.

¹⁶¹ SUCHÝ, *Dejiny Levoče I*, s. 174.

¹⁶² ORAVSKÝ, *Inventár*, s. VI. Bočkajovi povstanci sa na Spiš dostali po úspešnej Al módsdsko-dioszégskej bitke. Po neúspešnom obliehaní Spišského hradu a rabovaní okolia sa presunuli do Košíc. Tam si v novembri 1604 Štefan Bočkaj vytvoril aj hlavný stan. SUCHÝ, Michal. Vzťah Poľska k povstaniu Štefana Bočkaja. In *Historické štúdie XVIII*. Bratislava 1973, s. 210.

¹⁶³ Spišskí kanonici v tomto období navštevovali najmä v nedele a sviatky okoliťte farnosti, ako Spišský Hrhov, Domaňovce, Jamník, Markušovce, Žehra a mnohé ďalšie, v ktorých vykonávali najnutnejšiu pastoračnú službu katolíckym veriacim. ŠPIRKO, Jozef. Výchova kňazstva na území Spišskej diecézy. In PAŠTEKA, Július (ed.). *Dejiny a umenie očami historika*. Bratislava 2001, s. 158.

kapituly, ktorú podnietil ostrihomský arcibiskup Peter Pázmaň a bola vykonaná v roku 1629 v súvislosti so zvolaním provincionálnej synody do Trnavy na 4. októbra 1629.¹⁶⁴ Hoci mala pôvodne prebehnúť vo farnostiach celého prepoštstva, pre odpor farárov, ktorí boli v tomto období väčšinou nekatolíci, sa neuskutočnila.¹⁶⁵ Pre poznanie najvýznamnejšej inštitúcie v rámci prepoštstva – kolegiátnej kapituly má však zásadný význam.¹⁶⁶ Dôležité miesto v dejinách celého Spiša má definitívny príchod rehole jezuitov do Spišskej Kapituly v roku 1646, zrealizovaný práve spomínaným prepoštom.¹⁶⁷ Napriek postupnej stabilizácii pomerov predstavovala 1. polovica 17. storočia pre Spišskú Kapitulú neustále nebezpečenstvo. Opakujúce sa rabovania počas stavovských povstaní decimovali majetky prepoštstva a kapituly a spôsobovali jej členom neustále príkoria. Po vpádoch Bočkajových vojsk prišla na Spiš ďalšia vlna násilností spôsobená vojskami Gabriela Betlena. Prepošt spolu s kanonikmi musel trikrát opustiť Kapitulú. Počas úteku členov kapi-

¹⁶⁴ BITSKEY, István. *Petrus carinalis Pazmany, Archiepiscopus Strigoniensis*. Trnava 2010, s. 135.

¹⁶⁵ KYSELOVÁ, Mária. Kanonické vizitácie na Spiši. In *Slovenská archivistika XIII*, 2/1983, s. 115.

¹⁶⁶ Podrobne k jej analýze OLEJNÍK, Vladimír. Kanonická vizitácia Petra Pázmaňa v Spišskej kapitule. In HIŠEM, Cyril – FEDORČÁK, Peter (eds.). *Kanonické vizitácie po Tridentском koncile : Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie Košice 9. novebra 2006*. Košice 2007, s. 111-121.

¹⁶⁷ Spoločnosť Ježišova patrila medzi tie rehole, ktoré sa postavili do čela cirkevnej obnovy najenergickejšie. V prvých etapách po jej vzniku sa napriek aktívnej podpore najvyšších uhorských prelátov presadzovala len pomaly. Prvým významným presadzovateľom novej rehole v Uhorsku bol predovšetkým arcibiskup M. Oláh. Napriek jeho podpore sa jezuiti udržali vo svojom prvom kolégiu v Trnave len v rokoch 1561 – 1567. Podobne aj prvý príchod jezuitov na Spiš, do Levoče v roku 1604 skončil nezdarom. Rehoľníci sa mohli vrátiť až o niekoľko desaťročí neskôr. KVASNICOVÁ, Magdaléna. Kláštory a rehoľné domy na Slovensku medzi Tridentským koncilom a reformami Jozefa II. (16. – 18. storočie). In SLIVKA, Michal (ed.). *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia V : Človek – sacrum – prostredie*. Levoča 2006, s. 304-305. WAGNER, *Analecta III.*, s. 100. OLEJNÍK, Spišskí prepošti, s. 140. ŠPIRKO, Jozef. Ku 400. výročiu Spoločnosti Ježišovej. In PAŠTEKA, Július (ed.). *Dejiny a umenie očami historika*. Bratislava 2001, s. 114-115.

tuly v roku 1619 na Spišský hrad, do Starej Lubovne, do Poľska a následne do Trnavy bola župa nútená dosadiť za správcu Baltazára Petróciho, aby nedošlo k úplnému rozkradnutiu jej majetkov.¹⁶⁸ V roku 1639 boli najcennejšie súčasti kapitulného archívu a klenoty prevezené do Kežmarku, kde sa vo všeobecnom zmätku stratili. K týmto problémom sa pridružilo ešte niekoľko morových rán, požiarov a následných hladomorov, spôsobujúce obyvateľom Spiša len ďalšie utrpenie.¹⁶⁹

Dôležitú etapu najmä v kultúrnych dejinách Spiša, ako už bolo spomenuté, predstavuje príchod rehole jezuitov.¹⁷⁰ Napriek určitému nezájmu prepošta Hosutótyho, po nátlaku arcibiskupa Juraja Lipaia, pozval prepošt jezuitov do Spišskej Kapituly. Ich veľkým podporovateľom a sympatizantom bol jeho nástupca prepošt Matej Tarnóci (1648 – 1655).¹⁷¹ Jezuitom odovzdal do používania budovu bývalej kapitulnej fary, na ktorej základoch s jeho pomocou vybudovali svoju slávnú školu. Oficiálne bola spišskokapitulská rezidencia jezuitov založená 2. októbra 1649. Počet rehoľníkov rezidencie sa rozrastal a o tri roky už v Kapitule pôsobilo desať rehoľníkov.¹⁷² V roku 1653 dokonca

¹⁶⁸ WAGNER, *Analecta III.*, s. 102. HRADSKÝ, *Initia*, s. 291.

¹⁶⁹ Medzi najväčšie morové epidémie a hladomory možno zaradiť tie, ktoré udreli v rokoch 1545, 1554, 1600, 1602, 1622, 1645, 1663, 1679, a najničivejšie v rokoch 1710 – 1711. Pri poslednom z týchto hladomorov zomrelo len v mestečku Spišské Podhradie 1600 obyvateľov. HRADSKÝ, Josef. *Krátky obsah dejín farského r. kath. kostola v Spišskom Podhradí pri príležitosti novovystaveného oltára bl. Panny Márie*. Spišské Podhradie 1891, s. 53.

¹⁷⁰ Bližšie pozri CHALUPECKÝ, Ivan. *Súbor prác z cirkevných dejín*. Habilitačná práca. Spišské Podhradie 1993, s. 62-70.

¹⁷¹ Ako píše samotní jezuiti: „Poslali preto nového prepošta, najdôstojnejšieho pána Mateja Tarnóciho z Leloviec...muža, ktorý mal medzi uhorským klérom sotva nejakého súpera v čistote života, opatrnosti, horlivosti a láske voči Spoločnosti (Ježišovej).“ OLEJNÍK, Vladimír. Synopsa dejín spoločnosti Ježišovej na Spišskej kapitule od jej príchodu na Spiš. II. časť (1648 – 1655). In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Acta Musaei Scepusiensis 2008*. Levoča 2009, s. 247.

¹⁷² OLEJNÍK, Synopsa II., s. 241. Historický kontext bližšie pozri: OLEJNÍK, Vladimír. Synopsa dejín spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej od jej príchodu na Spiš. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Acta Musaei Scepusiensis 2007*. Levoča 2008, s. 113-150. K počtom jezuitov na Spiši najnovšie BIZOŇOVÁ, Monika: Katalóg členov Spoločnosti Ježišovej pôsobiacich v Spišskej Kapitule v rokoch 1623 – 1773. In *Historia ecclesiastica V.*, 1/2014, s. 156-183;

reholi odovzdal do správy známou kaplnku rodu Zápoľských a do užívania im pridelil všetky jej benefíciá.¹⁷³ Jezuiti sa stali jedným z dôležitých prvkov rekatolizácie na Spiši.¹⁷⁴ Proti šíreniu reformácie bojovali najmä školskou a výchovnou činnosťou. Dômyselný systém vyučovacích metód spôsobil veľkú prestíž ich škôl, ktoré boli nezriedka navštevované aj deťmi protestantov.¹⁷⁵

Počas celej 2. polovice 17. storočia pokračovala na Spiši intenzívna rekatolizácia, ktorej najväčšími uskutočňovateľmi popri rehoľníkoch boli spišskí prepošti. Spomedzi nich patrí osobitné miesto Jurajovi Baršoňovi (1663 – 1675). Podarilo sa mu odňať protestantom kostol, faru a školu v Kežmarku, ako aj kostol v Levoči. Týmto aktom došlo k ukončeniu činnosti

BIZOŇOVÁ, Monika: Katalóg členov Spoločnosti Ježišovej pôsobiacich v Levoči v rokoch 1673 – 1773. In *Historia ecclesiastica V.*, 2/2014, s. 167-211.

¹⁷³ Štátny archív Levoča, fond Spišské biskupstvo (ďalej ŠA Le, f. SB), odd. KV, p. 5.

¹⁷⁴ Spišská Kapitula predstavovala exponovanú rezidenciu jezuitov v protestantskom prostredí. Rehoľníci sa venovali nielen školskej, ale rovnako aj pastoračnej a charitatívnej činnosti po celom Spiši. Pôsobili ako kazatelia, svedníci a katechéti. V prvom období tu pôsobili také osobnosti ako Ján Klobušický a František Nedecký. Obaja sa stali spišskými kanonikmi. Benedikt Sölöši tu napríklad napísal svoj úvod k prvému slovenskému tlačenému spevníku Cantus Catholici, ktorý aj sám zostavil. V kapitulskej rezidencii jezuiti poskytovali aj duchovné cvičenia. KRAPKA, Emil – MIKULA, Vojtech. *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*. Cambridge 1990, s. 155-157. Popri jezuitoch zohrávali v rekatolizačnej činnosti dôležitú úlohu piaristi, ktorých v roku 1642 priviedol do Podolínce Stanislav Lubomírsky, a rovnako aj pavlíni (pravdepodobne od roku 1673). ŠPIRKO, Jozef. Pohľady na sakrálnu umenie. In PAŠTEKA, Július (ed.). *Dejiny a umenie očami historika*. Bratislava 2001, s. 311.

¹⁷⁵ Niekoľko šľachtických synov ubytoval priamo v svojej rezidencii aj prepošt M. Tarnóci. Viacerí z nich pochádzali z protestantských rodín. Boli medzi nimi napríklad aj syn kapitána Horného Uhorska Františka Vešeléniho, Ladislav. BIZOŇOVÁ, Monika. Dejiny a pôsobenie Spoločnosti Ježišovej na Spiši v období rekatolizácie. In ŠPIRKO, Jozef – CHOVANEC, Marek – HARČARIKOVÁ, Gabriela (eds.). *5. študentská vedecká konferencia : Zborník príspevkov*. Prešov 2010, s. 350, 361. Najväčší problém študentov predstavovalo ubytovanie. Viacerí z nich museli dochádzať do školy zo Spišského Podhradia a okolitých dedín. Dňa 12. júla 1671 sa gymnázium presťahovalo do Levoče. KRAPKA – MIKULA, *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 155-157. Tam pozri aj ďalšie informácie o pôsobení rehole jezuitov na Slovensku. K jezuitskému školstvu podrobne pozri: CSONTOS, Ladislav (ed.). *Jezuitské školstvo včera a dnes*. Bratislava 2006.

protestantského Bratstva XXIV farárov.¹⁷⁶ V čase Tököliho povstania pôsobil vo funkcii prepošta Ondrej Šebešteni. Tento schopný diplomat zabránil vďaka svojim schopnostiam rabovaniu Spiša a pôsobil dokonca ako sprostredkovateľ pri rokovaniach s cisárskym dvorom.¹⁷⁷ Počínajúc prepoštom Ladislavom Matiašovským (1689 – 1696) začalo v Spišskom prepoštvstve nové obdobie vlády titulárnych biskupov tzv. biskupov elektov. Títo už neboli riadnymi biskupmi Turkami obsadených diecéz, ale boli len nositeľmi titulu, ktorý im udelil panovník.¹⁷⁸ V rekatolizačných snahách pokračoval na prelome 17. a 18. storočia prepošt Ján Žigraj (1696 – 1718).¹⁷⁹ V roku 1702 sa mu podarilo vymôcť u kapitána Ľubovnianskeho hradu a starostu Provincie XIII spišských miest Teodora Lubomirského vrátenie majetkov z rúk „odpadlíkov“. Starostami miest provincie sa mohli stať len katolíci. Zaujímavým počinom bolo zrovnoprávnenie gréckokatolíkov s rímskokatolíckymi veriacimi na území prepoštstva. Ján Žigraj bol v období Rákociho povstania zajatý povstalcami.¹⁸⁰ Po návrate do Spišskej Kapituly sa mu podarilo vizitovať územie celého prepoštstva. Obdobie pôsobenia Jána Žigraja bolo

¹⁷⁶ ZELLINGER, Alajos. *Egyházi irók csarnoka*. Trnava 1893, s. 29. OLEJNÍK, Spišskí prepošti, s. 146.

¹⁷⁷ WAGNER, *Analecta III.*, s. 122.

¹⁷⁸ Menovanie titulárnych biskupov sa v Uhorsku rozšírilo v období reformácie a tureckých vojen. Panovníci bez pápežského súhlasu začali menovať titulárnych biskupov, ktorí však neboli vysvätení a nemali žiadnu cirkevnú jurisdikciu. Išlo o zvláštny druh biskupov, ktorí mali často titul biskupstva, patriace kedysi k uhorskému kráľovstvu. Томко, Jozef. *Zriadenie Spišskej, Banskobystrickej a Rožňavskej diecézy a kráľovské patronátne právo v Uhorsku*. Spišská Kapitula – Spišské Podhradie 1995, s. 32-33.

¹⁷⁹ Ešte v roku 1700 bolo podľa Žigrajovej vizitácie vo farnostiach Spišského prepoštstva okolo 58% nekatolíkov a len 36% katolíckych obyvateľov. Pomer katolíkov a nekatolíkov sa menil len pozvoľne. Približne rovnaké množstvo okolo 42 – 43% katolíkov aj nekatolíkov zachytila Peltzova vizitácia z r. 1731. Pozri: HRADSKÝ, Josephus. HRADSKÝ, *Addimenta*, s. 114-276. ŠA Le, f. SB, odd. KV, Peltzova vizitácia 1731. BIZOŇOVÁ, *Dejiny a pôsobenie Spoločnosti Ježišovej*, s. 350-351.

¹⁸⁰ Povstanie Františka II. Rákociho (1703 – 1711) znamenalo vlastne poslednú intenzívnu snahu evanjelikov pokúsiť sa zvrátiť proces rekatolizácie a obnoviť náboženské slobody. SNAKOVÁ, Martina. Význam rehole sv. Františka na rekatolizáciu územia Šariša

poznačené aj najtvrdším konfliktom s ostrihomským arcibiskupom od čias Jána Horváta. Prepošt Žigraj vystupoval v rámci Spišského prepoštstva ako zvrchovaný pán a odmietol pôsobiť „len“ v pozícii vikára ostrihomského arcibiskupa. V konečnom dôsledku však arcibiskupovi Kristiánovi Augustovi ustúpil. Výsledkom bolo oklieštenie postavenia prepoštstva a jeho degradácia na úroveň obyčajného archidiakonátu.¹⁸¹

Obdobie po skončení stavovských povstaní sa nieslo v znamení obnovy nielen celého Uhorska, ale pochopiteľne i Spiša a samotného prepoštstva. V rekatolizačnej činnosti pokračovali ďalší prepošti. Napríklad Jánovi Peltzovi (1725 – 1740) sa podarilo presadiť, aby protestantskí veriaci povinne každú nedeľu navštevovali kázne v katolíckom kostole.¹⁸² Tridsiate roky 18. storočia však v konečnom dôsledku znamenali aj ukončenie tvrdej protireformačnej akcie na našom území. Následný priebeh rekatolizácie sa niesol skôr v duchu obnovy, vzdelávania a misionárskych aktivít rehoľníkov.¹⁸³

Otázka reformácie, protireformácie a rekatolizácie patrí medzi kľúčové momenty dejín Spišského prepoštstva v ranom novoveku. Prechod spišských farárov k reformácii znamenal stratu významných farností prepoštstva a celkového úpadku, naopak rekatolizácia umožnila ich znovuzískanie a celkové obnovenie pozícií katolíckej cirkvi z obdobia pred reformáciou. O tom ako sa menilo konfesijné zloženie obyvateľov v prepoštstve najlepšie informujú kanonické vizitácie. Výpovedná hodnota však závisí predovšetkým od toho, v koľkých farnostiach sa uskutočnila. Najnovšie ich práve pre potreby takéhoto výskumu využila Monika Bizoňová. Z jej analýz vyplýva, že napríklad v období Žigrajovej vizitácie v roku 1700 žilo na Spiši 62 375 obyvateľov. Z toho bolo 22 709 rímskokatolíckeho vyznania (36,41%), 3 779 gréckokatolíkov (6,06%) a dominantní boli nekatolíci, teda evanjelici

v 17. storočí a v prvých desaťročiach 18. storočia. In *Verba theologica XVII. Konfesionalizácia cirkevného života Jágerskej diecézy VIII*, 2/2009, s. 37.

¹⁸¹ ŠPIRKO, *Začiatky Spišského biskupstva*, s. 47-48.

¹⁸² OLEJNÍK, *Spišskí prepošti*, s. 152-153. WAGNER, *Analecta III.*, s. 139.

¹⁸³ LESŇÁK, Tomáš. *Ludový misionár páter Serafín Bošňák*. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Acta Musaei Scepusiensis 2008*. Levoča 2009, s. 76.

a kalvíni s počtom 35 887 (57,53%) obyvateľov.¹⁸⁴ Z vizitácie prepošta Peltza, uskutočnenej o 31 rokov neskôr, vyplýva, že rekatolizácia na Spiši napredovala a počet katolíkov (42,13%) a protestantov (43,32%) sa začal vyrovnávať.¹⁸⁵ Celé 18. storočie sme potom svedkami postupného prechodu výraznej časti obyvateľstva ku katolíckemu vierovyznaniu.

Ďalším zo spišských prepoštov, ktorý dosiahol na najvyššie cirkevné posty v Uhorsku bol František Barkóci (1740 – 1744). Jeho pôsobenie sa okrem iného nieslo aj v duchu stavebných a rekonštrukčných prác v Spišskej Kapitule. Podarilo sa mu obnoviť budovu prepoštského paláca, upraviť park a postaviť hodinovú vežu.¹⁸⁶ Jeho nástupca Alexander Mariáši (1745 – 1755) opravil priečelie prepoštskej budovy, dobudoval ďalšie súčasti komplexu v Kapitule a okrem iného bol známy ako podporovateľ chudobných študentov.¹⁸⁷ Posledným spomedzi spišských prepoštov bol Jozef Karol Zbiško (1755 – 1774), známy ako podporovateľ chudobných a študentov. Tento prepošt prechovával veľkú úctu práve k sv. Jánovi Nepomuckému. Dôkazom je napríklad kaplnka venovaná tomuto svätcovi či oltár, ktorý dal vystavať v kapitulnom kostole. Zbiško bol posledným prepoštom Spišského prepoštstva. Po jeho smrti nebol menovaný nový prepošt.¹⁸⁸

Zásadným spôsobom do dejín prepoštstva vstúpila reorganizácia Ostrihomskej arcidiecézy, ktorú vykonala panovníčka Mária Terézia. V dejinách Spišského prepoštstva možno sledovať viacero snáh povýšiť ho na biskupstvo. Najstaršia z nich pochádza z roku 1348, keď sa Ľudovít I. Veľký obrátil s touto požiadavkou na pápeža Klementa VI.¹⁸⁹ Hoci sa stretávame aj

¹⁸⁴ BIZOŇOVÁ, Monika. Kanonické vizitácie a ich využitie pri skúmaní konfesionalnej štruktúry obyvateľstva. In BOLOM-KOTARI, Martina - NĚMEČKOVÁ, Věra (eds.). *Pontes ad fontes. Cirkevní dějiny ve světle pomocných věd historických a příbuzných oborů*. Hradec Králové 2011, s. 194.

¹⁸⁵ BIZOŇOVÁ, Kanonické vizitácie, s. 198-199.

¹⁸⁶ OLEJNÍK, Spišské prepošti, s. 153-154, HRADSKZY, *Initia*, s. 59.

¹⁸⁷ OLEJNÍK, Spišské prepošti, s. 154-155. HRADSKZY, *Initia*, s. 59. WAGNER, *Analecta III.*, s. 142.

¹⁸⁸ WAGNER, *Analecta III.*, s. 143.

¹⁸⁹ K snahám o erigovanie biskupstva na Spiši v 14. storočí pozri: BREZOVÁKOVÁ,

s ďalšími snahami o reorganizáciu diecéz a najmä rozdelenie Ostrihomskej arcidiecézy zo strany uhorských panovníkov, paradoxne najväčšími odporcami týchto zmien boli samotní arcibiskupi, ktorí odmietali oklieštit vlastnú moc. Zmena v tomto ohľade nastala v období po Tridentskom koncile. Katolícke hnutie snažiace sa o reformu cirkvi zvonka i zvnútra bolo podporované predovšetkým ostrihomskými arcibiskupmi. Popredné miesto medzi nimi zastával arcibiskup Peter Pázmaň.¹⁹⁰ Tento v mnohých ohľadoch výnimočný a nadaný cirkevný predstaviteľ si v duchu dekrétov Tridentského koncilu naplno uvedomoval dôležitosť kontaktu biskupa a jeho kléru s veriacimi obyvateľmi diecézy.¹⁹¹ Hoci sa jeho už veľmi konkrétne plány na reorganizáciu diecézy nepodarilo naplniť, nadviazala na ne o viac ako storočie panovníčka Mária Terézia. Jej energickým zásahom bola rozlahlá Ostrihomska arcidiecéza rozdelená na viacero menších. Panovníčka vydala o tomto rozdelení 15. januára 1776 dvorský dekrét.¹⁹² Na vydržovanie biskupskej menzy panovníčka prideliť okrem prepoštského majetku aj majetky bývalého cisterciatského opátstva v Spišskom Štiavniku. Cirkevné schválenie vzniku Spišskej diecézy

Blanka. K pokusu o erigovanie biskupstva na Spiši v polovici 14. storočia. In *Historický časopis LVII*, 3/2009, s. 415-442. Rozsiahlu analýzu dejinných snáh o rozdelenie Ostrihomskej arcidiecézy publikoval aj: BOROVÍ, József. *Pons Strigoniensis studia V. Rozdelenie Ostrihomskej arcidiecézy*. Esztergom – Piliscsaba 2006, 10-31. Najmä v staršej literatúre sa za prvý pokus o založenie biskupstva na Spiši dáva do súvisu s prepoštom Jakubom, ktorý bol v roku 1293 vysvätený za biskupa. Tento predpoklad sa však javí ako nepravdepodobný. LABANC, *Spišské prepošti do roku 1405*, s. 129-130.

¹⁹⁰ Hovorí o tom napríklad správa P. Pázmaňa z 30. augusta 1628 o stave Ostrihomskej arcidiecézy, ktorú arcibiskup pripravil pre Posvätnú kongregáciu koncilu, pred jeho návštevou *ad limina*. V tejto správe sa k Apoštolskému stolcu obrátil aj so žiadosťou o povýšenie Spišského a Bratislavského prepoštstva na biskupstvo. HROMJÁK, Luboslav. Snahy o povýšenie Spišského prepoštstva na biskupstvo. In HROMJÁK, Luboslav (ed.). *Z dejín Spišského prepoštstva. Studia Theologica Scepusiensia XII*. Spišské Podhradie 2010, s. 72, 88.

¹⁹¹ TOMKO, *Zriadenie*, s. 58. Ide o najrozsiahlejšiu prácu, ktorá sa zaoberá patronátnym právom uhorských panovníkov a zriadením diecéz na našom území v 18. storočí. Polemickú prácu k monografii J. Tomka publikoval: BOROVÍ, *Pons Strigoniensis*.

¹⁹² ZUBKO, Peter. *Dejiny Spišského biskupstva (1776-)*. In GŁADKIEWICZ, Ryszard – HOMZA, Martin. (eds.). *Terra Scepusiensis*. Levoča – Wrocław 2003, s. 599.

vydal pápež Pius VI. vo svojej bule *Romanus pontifex* z 13. marca 1776. Prvým biskupom Spišskej diecézy bol menovaný vacovský prepošť Karol Salbek.¹⁹³ Ten nastúpil na biskupský stolec 11. novembra 1776, na sviatok sv. Martina, patróna diecézy a predtým prepošťstva.¹⁹⁴ Spomenuté udalosti sa zásadným spôsobom prejavili aj v dejinách samotnej kapituly. Jej hlavný predstaviteľ, prepošť, stratil svoje významné postavenie a prišiel o väčšinu svojich majetkov. Po premene kolegiátnej kapituly na katedrálnu došlo aj k zmene titulu predstaviteľa kapituly z prepošťa na veľprepošťa. Prvým veľprepoštom bol menovaný *episcopus electus Scutariensis* Ján Feja (1776 - 1784), dlhoročný kanonik Spišskej kapituly.¹⁹⁵ Zároveň došlo k premene celej štruktúry kapituly a úpravám ďalších hodností a prebend jej členov. Spomenutými udalosťami sa zavŕšil dlhoročný zápas o vznik biskupstva na Spiši, započatý pravdepodobne v období anjouovských panovníkov v 14. storočí. Vznik biskupstva však zároveň znamenal pokles významu, moci a autonómie prepošťa a kapituly, ktorá ostala len poradným orgánom biskupa.

¹⁹³ Karol Salbeck bol už v roku 1750 vysvätený na titulárneho biskupa, sedemnást rokov pôsobil vo Vacove ako svätiači biskup a zároveň zastával post generálneho vikára diecézy. Томко, *Zriadenie*, s. 98.

¹⁹⁴ ŠPIRKO, *Začiatky Spišského biskupstva*, s. 150.

¹⁹⁵ HRADSKÝ, *Initia*, s. 493.

Exkurz: Novovekí spišskí prepošti – biskupi

Jedným z fenoménov, ktorý v cirkvi na konci stredoveku dosiahol pomyselný vrchol, bolo mnohoobročníctvo. V rukách jednotlivých prelátov bolo nezriedka akumulovaných niekoľko cirkevných benefícií v podobe biskupstiev, prepošťstiev či opátstiev. Spravovanie viacerých diecéz či iných cirkevných ustanovizní malo za následok výrazné zhoršenie pastorácie veriacich. Biskupi často akumulovali vo svojich rukách biskupstvá predovšetkým z materiálnych pohnutí, pričom sa účinne nedokázali venovať ich správe. Situácia bola natoľko neúnosná, že voči týmto praktikám tvrdo zasiahol aj reformný Tridentický koncil, ktorý výrazne obmedzil spravovanie viacerých cirkevných prebend jednou osobou. V Uhorsku do otázky obsadzovania biskupských a ďalších postov v snahe riešiť chaotickú situáciu zasiahol ostrihomský arcibiskup Mikuláš Oláh. Pri revízii prebend sa dokonca pred neho osobne musel predstúpiť aj spišský prepošť Blažej Pétervarádi, ktorý sa preukázal pápežskou bulou o držbe Vacovského biskupstva a panovníckou donáciou.¹⁹⁶ Situácia v Uhorsku bola ale predsa len špecifická. Osmanská expanzia spôsobila obsadenie väčšiny uhorských biskupstiev Turkami. Tamojší biskupi museli svoje diecézy opustiť a získavali nové prebendy v iných cirkevných ustanovizniach, ktoré spravovali a z ktorých dôchodky im slúžili ako hlavný príjem. Počnúc S. Várallyim zastávali spišskí prepošti aj posty biskupov v obsadených diecézach, najčastejšie Varadínskej, Čanádskej, Vacovskej, ale i Sedmohradskej, Jágerskej a Kaločskej. Situácia sa začala meniť koncom 17. storočia, keď Osmani postupne začali strácať pozície a územia v Uhorsku. Už Ladislav Matiašovský nezastával post riadneho biskupa obsadenej uhorskej diecézy, ale držal len titul *episcopus electus* (zvolený biskup, v tomto prípade šlo *de facto* o titulárneho biskupa). Neskôr stal sídelným nitrianskym biskupom a z prepošťstva odišiel. Okrem titulu *episcopus electus* sa môžeme v panovníckych dokumentoch stretnúť aj s titulom *episcopus titularis* (titulárny biskup). Obe hodnosti sú v tomto čase synonymami, prekladanými do slovenčiny ako titulárny biskup. Išlo len

¹⁹⁶ OLEJNÍK, *Spišskí prepošti*, s. 137.

o čestné tituly diecéz, ktoré kedysi patrili do Uhorského kráľovstva resp. zanikli. Panovník ich udeľoval bez súhlasu pápežského stolca s odvolaním, že tak koná v súlade s najvyšším patronátnym právom uhorských kráľov. Títo biskupi však nemali riadne biskupské svätenie ani žiadnu biskupskú jurisdikciu a nespravovali žiadne biskupstvo.¹⁹⁷ S týmto typom biskupov sa môžeme stretnúť aj po vzniku biskupstva u veľprepoštov, hoci nie všetci takéto hodnosti získali. V súčasnosti sú za titulárnych biskupov menovaní spravidla biskupi, ktorí po vysvätení plnia úlohy pomocných biskupov, resp. majú iné poverenie v cirkvi (napríklad apoštolskí nunciovia) a vlastné diecézy nespravujú.

Tab. II. Spišskí prepošti v novoveku

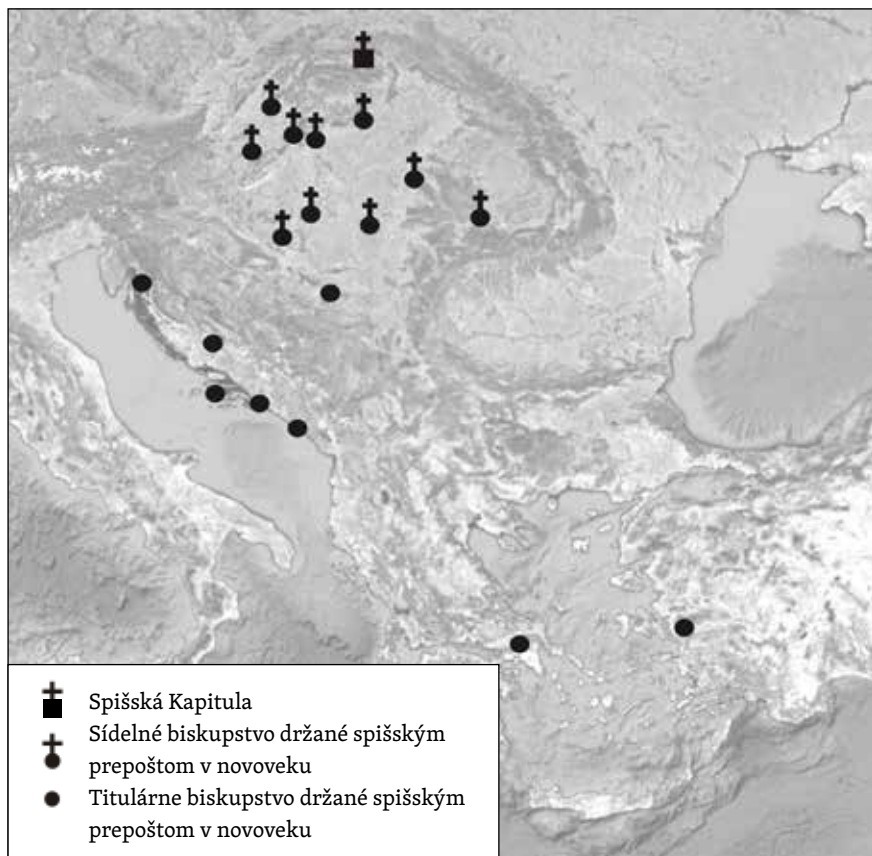
Meno prepošta	Úrad spišského prepošta	Získané (arci)biskupské hodnosti
Ján Horvát	1511 - 1544	
Stanislav Várallyi	1545 - 1548	päťkostolský biskup (1541) ^a
Blažej Pétervárad	1549 - 1560	vacovský biskup (1554)
Peter Paulinus	1560 - 1561	čanádsky biskup (okolo 1560)
Gregor Bornemisa	1561 - 1584	čanádsky (1563), varadínsky (1572) biskup
Martin Pethe	1587 - 1605	sriemsky a vacovský (1582), varadínsky (1587), rábsky (1598) biskup, kaločský arcibiskup (1600)

¹⁹⁷ TOMKO, *Zriadenie*, s. 32-33. To, že sa rozlišovalo medzi riadnym biskupom obsadenej uhorskej diecézy a titulárnym biskupom resp. biskupom elektom, vypovedajú aj záznamy v kráľovských knihách. Panovnícke udelenia (*collatio*) biskupských postov panovníkmi v prípade biskupstva obsadeného Turkami je vždy uvedené bez slov *titularis* či *electus*. Napríklad v prípade Joachima Lužinského *ad episcopatum Varadiensem* alebo Mateja Tarnóciho *ad episcopatum ecclesiae Vacziensis*. V prípade Mikuláša Balogha sa už priamo hovorí ...*Nicolai Balogh alias electi episcopi Noviensis*, či u Jána Peltza ...*titularis episcopatus Stagnensis pro honorabili Joanne Pelcz praeposito Scepusiensis*. Maďarský krajinský archív - MOL Budapest A 57, Magyar Kancelláriai Levéltár- Libri regii (ďalej LR): XVI, fol. 45-46; LR X, fol. 541-542; LR XVII, fol. 164-165; LR XXXV, fol. 141.

Ladislav Hosotóty	1606 - 1648	sedmohradský (1632), varadínsky (1633) biskup
Matej Tarnóci	1648 - 1655	čanádsky (1650), vacovský (1651) biskup
Ján Pálfalvai	1655 - 1663	sedmohradský (1653), varadínsky (1656) biskup
Juraj Báršoš	1663 - 1675	varadínsky (1663), od r. 1675 jágerský biskup
Joachim Lužinský	1676 - 1681	sriemsky (1663), varadínsky (1676) biskup
Ondrej Šebešténi	1681 - 1683	sedmohradský biskup (1679)
Mikuláš Balogh	1683 - 1689	tit. biskup novijský [Čierna Hora] (1677), čanádsky biskup (1681), vacovský biskup (1685)
Ladislav Matiašovský	1689 - 1696	electus episcopus Temnensis [Turecko] (1678) od r. 1696 biskup v Nitre
Ján Žigraj	1696 - 1718	electus episcopus Temnensis (1696)
Imrich Pongráč	1719 - 1724	electus episcopus Pharensis [Chorvátsko] (1697)
Ján Peltz	1725 - 1740	titularis episcopus Stagnensis [Chorvátsko] (1725)
František Barkóci	1740 - 1744	titularis episcopus Tenagensis [Grécko] (1740), od r. 1744 jágerský biskup, od r. 1761 ostrihomský arcibiskup
Alexander Mariáši	1745 - 1755	electus episcopus Tiniensis [Chorvátsko] (1728), sufragán ostrihomského arcibiskupa
Jozef Karol Zbiško	1755 - 1774	electus episcopus Vegliensis [Chorvátsko] (1746), episcopus Tiniensis (1755)

^a Uvedený je rok od ktorého prelát zastával úrad, alebo v ktorom získal titul.

Mapa II. Biskupstvá držané spišskými prepoštmi v novoveku

Exkurz: Spišská synoda v roku 1545

Jediná známa spišská cirkevná synoda konaná v 16. storočí sa uskutočnila v roku 1545 na popud spišského prepošta Stanislava Várallyiho. Hoci sa nezachovali jej konkrétne ustanovenia, niekoľko momentov z jej priebehu rekonštruovať predsa len vieme. O tom, že najvyšší predstaviteľ tohto katolíckeho cirkevno-administratívneho celku považoval stav cirkvi na Spiši v polovici 16. storočia za viac ako neuspokojivý, výstižne ilustrujú jeho vlastné slová v listine, ktorou synodu všetkých členov kléru Spišského prepošstva zvolával:

„Lebo my, so súhlasom a prianím ctihodných pánov kanonikov tejto našej spomenutej Spišskej cirkvi, našich bratov, nasledujúc kroky svätých otcov, zvolávame synodu celého nášho kléru, o reforme zlých zvykov a náprave doložených excesov v našom prepoštvstve a nariaďujeme ju vysluhovať. Aby skrze liečivé povzbudenia a náuku synody, bolo vykorenené porušovanie kanonických napomenutí, vnesené cnosti, nesprávne konanie potlačené, poslušnosť a pravidlá slušnosti usporiadané, a stav našej cirkvi a cirkevných osôb zreformovaný.“¹⁹⁸

Prepošt v listine dôrazne „žiada, upozorňuje a povzbudzuje s pastierskou autoritou, ktorú má a hoc aj nezaslúžene vykonáva“, všetkých klerikov a ich podriadených, aby sa v predpísanú nedeľu a nasledujúce dni zúčastnili posvätnnej synody vysluhovanej v sídelnom chráme v Spišskej Kapitule. V prípade neuposlušnosti tohto nariadenia im hrozil „prísny trest exkomunikácie“. Mali prísť v primeranom odeve prináležiacom ich stavu a boli vyzvaní, aby z titulu ich benefícia a určenia (ktoré malo byť tiež neskôr preskúmané) dôkladne a pozorne počúvali predložené „zbožné napomenutia a spásonosné povzbudenia“. Fyzická prítomnosť čo najväčšieho počtu kňazov a ďalších klerikov mala svoje praktické i psychologické dôvody. Účastníci synody neboli len pasívnymi poslucháčmi, ktorí mali uviesť do života príslušné schválené nariadenia, ale boli priamo účastní rôznych diskusií, schvalovania

¹⁹⁸ WAGNER, *Analecta I.*, s. 377-378.

a pripomienkovania noriem, čo malo tiež prispieť k ich väčšej snahe uvádzať ich do praxe v im podriadených obvodoch – farnostiach. Vzájomné stretávanie dávalo celej komunite iste aj pocit spolupatričnosti a umožňovalo rozvíjať vzájomné vzťahy. Súčasťou synody však neboli len zasadania riešiace konkrétne problémy či normy. Už názov – posvätná synoda – hovorí o tom, že išlo aj o udalosť náboženského a liturgického charakteru. Klerici, ktorí sa jej zúčastňovali boli aj účastníkmi liturgických slávení, ktoré sa odohrávali v mieste priebehu synody, v prepoštskom chráme v Spišskej Kapitule, ale i mimo neho. Súčasťou liturgie boli sväté omše, modlitby liturgie hodín či procesie. Synoda, ktorej sa zúčastňovala väčšina kléru daného územia, mala aj vysoko reprezentatívny charakter. Bola výstavnou skriňou katolíckej cirkvi na Spiši, a liturgickým sláveniam bola venovaná primeraná pozornosť. O tom, s akou dôslednosťou sa venovali dôstojnému priebehu liturgie, svedčí aj zachovaný poriadok s presným rozpisom vykonávania jednotlivých úloh. Celebrovanie, spev či prísľuhovania pri liturgii boli rozdelené medzi konkrétnych farárov farností Spišského prepoštstva, skupín farárov celých dekanátov (fraternít), ako i členov Spišskej kapituly (kanonikov).

Celé *Ordo Divinorum officiorum* (poriadok bohoslužieb) bolo rozdelené na jednotlivé dni, začínajúc sobotnými prvými večerami z nedele (13. júna), až po záverečnú svätú omšu v utorok 16. júna 1545. Pre ilustráciu v nasledujúcej tabuľke uvádzame rozpis liturgických slávení z pondelka 15. júna.¹⁹⁹ Celodenný poriadok začínal svätou omšou, nasledovala procesia a medzi tým bol deň vyplnený modlitbami liturgie hodín.

¹⁹⁹ PÉTERFFY, *Sacra concilia I*, s. 300-301.

Tab. III Rozpis liturgických slávení počas spišskej synody z 15. júna 1545

Pondelok	Omšu na počesť patróna bude slúžiť pán farár z Batizoviec. Pri primach ^a bude spievať žalmy a verše s kolektou pán farár z Lučivnej. Rannú omšu bude spievať pán farár z Lomničky.
Asistovať budú	Pán farár z Jurského a pán farár z Vojnian. Príhovor bude mať pán farár z Popradu. Po príhovore bude procesia do Spišského Podhradia, kde bude omšu spievať pán farár z Matejoviec.
Asistovať budú	Pán farár z Jánoviec a pán farár zo Spišskej Teplice.
Chórový spev	Ctihodný pán kantor Spišskej kapituly, ctihodný pán kustód Spišskej kapituly, dôstojný pán farár z Lubice a dôstojný pán farár zo Spišskej Novej Vsi. Najdôstojnejší pán Stanislav, pätkostolský biskup, spišský prepošt a náš láskavý prelát bude nasledovať bezprostredne za nimi s pontifikáliami ^b a v kappe ^c .
Poriadok procesie	Páni farári z Dunajeckého bratstva pôjdu prví. Nasledovať ich budú bratia z Lubovnianskeho dištriktu, potom bratia Dolnohornádskeho bratstva. Po nich bratia Hornopopradského bratstva. Po nich bratia Bratstva XXIV kráľovských farárov. Po nich pôjdu ctihodní páni kanonici. Žalmy pri tercii ^d s intonáciou, veršami a kolektou bude spievať pán farár zo Spišského Bystrého. Omšu bude spievať pán farár z Lubovne.
Asistovať budú	Pán farár z Nižných Ružbách a pán farár z Novej Lubovne. Pri kadidle pán farár z Chmeľnice. Pri lodičke s tymiánom pán farár z Krempách.
Chórový spev	Pán kantor, pán kustód, pán farár z Lubice, pán farár zo Spišskej Novej Vsi. Žalmy pri sexte ^e bude spievať pán farár z Novej Belej. Nóny ^f bude spievať pán farár z Nedece.
Vešpery	Osobu Pána bude predstavovať pán farár z Markušoviec.
Chórový spev	Pán farár zo Žehry, pán farár z Richnavy, pán farár z Rubo (?), pán farár z Granča. Pri kompletóriu ^g pán farár zo Spišskej Starej Vsi.

^a Súčasť liturgie hodín (breviára), časť tzv. malých hodín, odbavovaná okolo 6,30-7,30 hod. – ^b Pontifikáliami sa myslia symboly biskupa, dvojrohá čiapka (mitra) a biskupská berla, ktoré používa pri liturgii. – ^c Dlhý plášť prelátov, ktorý nosili pri slávnostnom príchode a odchode do a zo svojho (najčastejšie katedrálneho) kostola. – ^d Súčasť liturgie hodín, časť tzv. malých hodín, odbavovaná okolo 8,00-9,00 hod. – ^e Súčasť liturgie hodín, časť tzv. malých hodín, odbavovaná na poludnie. – ^f Súčasť liturgie hodín, časť tzv. malých hodín, odbavovaná okolo 14,30-15,00 hod. – ^g Súčasť liturgie hodín, časť tzv. malých hodín, odbavovaná okolo 18,00-19,00 hod.

Exkurz: Kanonické vizitácie na Spiši v novoveku

Jedným z najtypickejších a zároveň najvýznamnejších prameňov pre poznávanie novovekých cirkevných dejín sú kanonické vizitácie. To, že boli vykonávané na základe nariadenia príslušného cirkevného predstaviteľa, podľa presne predpísaného postupu, a mali oporu v cirkevno-právnych normách z nich robí vierohodné úradné dokumenty s vysokou výpovednou hodnotou.²⁰⁰ Ako píše historik Vojtech Bucko: „Kanonické vizitácie sú vzácnym historicko-kultúrnym dokumentom svojej doby a miesta. V nich sa odzrkadľuje celý verejný a súkromný život doby a miesta. Kanonická vizitácia je osobná prehliadka cirkevnej disciplíny, náboženského života, ktorú vykonáva príslušný cirkevný predstaviteľ alebo jeho zástupca, aby sa zistilo, v akom stave je cirkevná ustanovenie, čo je potrebné napraviť, odstrániť, prípadne potrestať nedbanlivých členov alebo správcov“.²⁰¹

Pomerne skoré vybudovanie stabilizovanej cirkevnej správy umožnilo aj vykonávanie prvých stredovekých vizitácií. Hovorí o nich už dohoda medzi spišským prepoštom a Bratstvom XXIV kráľovských farárov z roku 1278 o ročnom vykonávaní vizitácií týchto mestských farností fraternity prepoštom. Farári boli povinní prijať prepošta a dať mu prístrešie na jeden deň a noc.²⁰² Z 13. a 14. storočia sa nezachovala žiadna vizitácia, i keď sa dá

²⁰⁰ OSTERTAGOVÁ, Alexandra. Kanonické vizitácie ako historický prameň. In HIŠEM, Cyril – FEDORČÁK, Peter (eds.). *Kanonické vizitácie po Tridentskom koncile*. Košice 2007, s. 5. Podrobne ku kanonickým vizitáciám, metodike spracovania a ďalšej literatúre k problematike pozri aj LOPATKOVÁ, Zuzana. Kanonické vizitácie v slovenských dejinách. In MARSINA, Richard – DOBROTKOVÁ, Marta (eds.) *Studia Historica Tyrnaviensia VII*. Trnava 2008, s. 96-106; OLEJNÍK, Vladimír. Problematika odbornej terminológie v prekladoch latinských kanonických vizitácií. In JURÍKOVÁ, Erika – ŠKOVIERA, Daniel (eds.) *Sambucus IV*. Trnava 2009, s. 147-159; LOPATKOVÁ, Zuzana. *Kanonické vizitácie severozápadnej časti Podhorského dekanátu v 2. polovici 16. storočia a v 17. storočí*. Trnava – Kraków 2014, s. 29.

²⁰¹ BUCKO, Vojtech. *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom do r. 1564*. Bratislava 1939, s. 101.

²⁰² KAMENICKÁ, Mária. *Kanonické vizitácie na Spiši ako historický prameň*. Diplomová práca. Bratislava 1972, s. 24. HRADSKÝ, A XXIV királyi plébános, s. 41.

predpokladať, že sa mohli konať.²⁰³ Bezpečne je doložená až vizitácia Kostola sv. Jakuba v Levoči, ktorú vykonal 26. februára 1516 prepošt Ján.²⁰⁴ Spišský historik Jozef Špirko spomína, že v rámci reformných aktivít a v snahe poznať skutočný stav svojej arcidiecézy, vykonal ostrihomský arcibiskup Mikuláš Oláh aj vizitáciu Spiša. O nej však nič bližšie nevieme.²⁰⁵ Oláhove aktivity a snahy smerujúce k reforme katolíckej cirkvi v Uhorsku sú všeobecne známe. Podmienkou zmien neblahých javov v cirkvi bolo poznanie reálneho stavu na úrovni jednotlivých farností. Z tohto dôvodu v rokoch 1560 – 1564 nariadil uskutočnenie rozsiahlej vizitácie, ktorá prebehla aj nariadenia Tridentského koncilu. Ten im ako jednému z prostriedkov nápravy neporiadkov v cirkvi venoval značnú pozornosť.²⁰⁶ Hoci nariadenia Tridentského koncilu jasne apelovali na vykonávanie vizitácií farností a ďalších cirkevných inštitúcií, ich konanie narážalo v Uhorsku na rad problémov, ako boli vakancie arcibiskupského stolca v Ostrihome, nedostatok kňazov, z ktorých mnohí sa pridali k reformácii, či stavovské povstania sužujúce krajinu až do začiatku 18. storočia. Napriek týmto problémom sa konanie vizitácií od začiatku 17. storočia postupne dostávalo do pozornosti najvyšších cirkevných fór v krajine. Dôležité impulzy pre uskutočňovanie vizitácií predstavovali tri synody konané v rokoch 1611, 1629 a 1638 v Trnave.²⁰⁷ Nie je prekvapujúce, že ich

²⁰³ BIZOŇOVÁ, Kanonické vizitácie, s. 191.

²⁰⁴ KAMENICKÁ, *Kanonické vizitácie*, s. 24-25.

²⁰⁵ ŠPIRKO, Jozef. *Snem v Tridente*. In PAŠTEKA, Július (ed.). *Dejiny a umenie očami historika*. Bratislava 2001, s. 106-107.

²⁰⁶ Vizitovanie kostolov upravuje Dekrét o reforme 24. zasadania Tridentského koncilu v hlavách 3, 9 a 10. HRDINA, Ignác A. (ed. et trans.). *Dokumenty Tridentského koncilu*. Praha 2015, s. 218-220, 223-224.

²⁰⁷ K týmto synodám pozri aj CHERRIER, Miklós. *A Magyar egyház története*. Pesten 1856, s. 565-568. PAUER, János. *Az Egyházi rend érdeme Magyarország történetében*. Székesfehérvár 1847, s. 294-300. SZVORÉNYI, Michael (ed.). *Synopsis critico-historica decretorum synodaliū pro ecclesia Hungaro-Catholica*. Vespem 1807. K synodám v širšom stredo-európskom priestore najnovšie: KRUPPA, Nathalie – ZYGNER, Leszek (eds.). *Studien zur Germania Sacra. Band 29. Partikularsynoden im späten Mittelalter*. Göttingen 2006. K terminológii a typológii pozri predovšetkým Úvod a s. 11-27. BYLINA, Stanisław. *Statuty synodalne jako instrument chrystianizacji wsi w późnym średniowieczu*. In KRAFL, Pavel (ed.) *Sacri*

zvolali významné postavy rekatolizácie a obnovy katolíckej cirkvi v Uhorskom kráľovstve, ostrihomskí arcibiskupi František Forgáč (1607 – 1615), Peter Pázmaň (1616 – 1637) a Imrich Lóši (1637 – 1642).

Synodálne nariadenia týkajúce sa vykonávania kanonických vizitácií predstavujú zaujímavé pramene, na ktorých možno skúmať, akým spôsobom boli uznesenia Tridentského koncilu implementované do uhorských cirkevných pomerov. Analýza synodálnych článkov nám umožňuje urobiť si predstavu, ako mala kanonická vizitácia prebiehať, resp. v ideálnom prípade aj prebiehala. Obzvlášť rozsiahle sú nariadenia provinciálnej synody uskutočnenej v roku 1611 pod vedením ostrihomského arcibiskupa Františka Forgáča. Časť s názvom *O uskutočňovaní vizitácií archidiakonmi*²⁰⁸ v prvom rade uvádza, že archidiakonom mal byť len poctivý a učený muž. Ten mal vykonávať každý rok vizitáciu spolu s arciepiskopmi a prepoštami, ktorých sa táto povinnosť dotýkala. V ďalšom texte je heslovite rozobratý priebeh vizitácie spolu s otázkami, ktoré mali byť v priebehu vizitácie položené. Boli rozdelené do niekoľkých okruhov.

V prvej skupine otázok sú pertraktované záležitosti týkajúce sa ústredného bodu každej farnosti – farského kostola. Vizitátora zaujímalo, či je kostol čistý a či je poriadne (v čistote) uchovávaná eucharistia. Zaujímal sa aj o bohoslužobné predmety, ako purifikatórium, korporále, kalichy, patény a podobne. Otázky smerovali aj k uchovávaniu relikvií, svätenej vody a posvätných olejov. Vizitátor zisťoval, či sa v kostole nachádzajú matriky a či sú do nich zapisovaní pokrstení, spolu s krstnými rodičmi, birmovaní a sobášení. Ďalej sa mal zaujímať o to, či je dodržiavaná kresťanská vierouka a či má kňaz počas sviatkov kázne, či sa počas slúženia bohoslužieb dopustil nejakých chýb a či ich napravil. Riešenie prípadných prehreškov sa malo uskutočňovať v duchu miernosti (*in spiritu lenitatis*). Vizitátor ďalej zisťoval, či má kostol inventár vybavenia, a či jeho kópia bola odovzdaná kostolníkovi

canones servandi sunt : Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII – XV : Kolektivní monografie. Praha 2008, s. 271–284.

²⁰⁸ PÉTERFFY, Carolus. *Sacra concilia Ecclesiae Romano-catholicae in Regno Hungariae II. Posonii 1742*, s. 215.

resp. ďalším osobám, najmä pre prípad, že by kňaz zmenil pôsobisko, aby bolo možné identifikovať predmety patriace kostolu.

Ďalší okruh otázok sa dotýkal osoby farára. V prvom rade sa vizitátor mal spýtať, či kňaz pozná breviár a či má vo zvyku modliť sa ho. Ďalej či má nejaké zakázané knihy, či pri liturgii a vysluhovaní sviatostí dodržiava predpísaný ostrihomský rítus a či dodržiava prikázanú formu sviatostí, obzvlášť krstu a sviatosti zmierenia. Otázky sa dotýkali aj majetkových záležitostí, či kňaz neprenajíma majetky farnosti, alebo ich nedáva do zálohy, alebo či ich nedal príbuzným, keďže je to podľa výnosov Tridentského koncilu zakázané. Okrem toho sa mal vizitátor zaujímať o to, či na požiadanie kňaz vyslúži sviatosti ochotne a rýchlo a či sa v problémových (náročných) záležitostiach obracia na biskupa s prosbou o radu, alebo koná sám.

Tretia skupina otázok sa venovala veriacim farnosti. Vizitátor mal zistiť, či chodia do kostola a či slávia Veľkú noc podľa predpisov cirkvi. Kňaz mal pri prvom prehrešku farníka upozorniť, ale ak nedošlo k náprave po druhýkrát mal byť potrestaný. Zaujímal sa, akým spôsobom privádzajú deti ku kresťanskej náuke, či nie s hnevom, a či majú učiteľa, ktorý sa im venuje. Vizitátor mal predniesť povzbudzujúce slová (*exhortationes*) k ľudu, ktorými ich mal zapáliť k väčšej zbožnosti, povzbudiť, aby nezanedbávali sviatosti a odporučiť im, aby robili zbožné odkazy svojmu kostolu. Ďalej boli predvolaní richtár a prísazní spolu s kostolníkom, ale bez prítomnosti farára. Vizitátor mal preskúmať, či sú katolíci, kde im boli udelené sviatosti a kde navštevujú svätú omšu. Mal sa ich spýtať aj to, či má farnosť alebo farár majetky (príjmy), kto ich spravuje a kde sú uložené. Po vykonaní vizitácie bol archidiakon (vizitátor) povinný odovzdať vizitačný protokol biskupovi, aby ho ten mohol starostlivo preskúmať. Podľa nariadenia Tridentského koncilu mal členov „problémovej“ farnosti vystríhať a upozorniť na chyby.

Na Spiši sa so zachovanými kanonickými vizitáciami stretávame od 17. storočia. Ako vyplýva z vyššie spomenutých nariadení, vizitovanie farností bolo prvoradou úlohou archidiakonov. Špecifické postavenie Spišského prepoštstva v rámci cirkevnej organizácie Ostrihomskej arcidiecézy však znamenalo, že jeho farnosti neboli vizitované štandardne archidiakonmi. Hoci ich vykonávali najčastejšie prepošti z poverenia arcibiskupa (teda v podstate

v pozícii archidiakonov), stretne sa aj s inou osobou poverenou arcibiskupom (Pázmaňova vizitácia), vizitáciami vykonanými arcibiskupmi osobne (Čákiho vizitácia), resp. výnimočne aj prepoštami z ich vlastnej iniciatívy (Žigrajova vizitácia).

Napriek jasným inštrukciám, ako má vizitácia vyzeráť, ich rozsah a kvalita sú pomerne rôznorodé a závisia od aktuálnej situácie. Už sme spomenuli vizitáciu ostrihomského arcibiskupa Petra Pázmaňa z roku 1629, ktorá sa pre odpor spišských farárov (v tom čase už evanjelikov) i šľachtických predstaviteľov župy neuskutočnila, resp. nie v rozsahu, akom bola zamýšľaná. Varadínsky biskup Imrich Lóši ju z poverenia arcibiskupa uskutočnil len v Spišskej Kapitule.²⁰⁹ Hoci v nej nie sú podrobné informácie o stave farností prepoštvstva, aj napriek tomu ide o rozsiahly dokument, ktorý ma veľký význam pre poznanie vnútorných dejín Spišskej kapituly v širokých súvislostiach.

Prvá zachovaná vizitácia, počas ktorej boli vizitované už aj farnosti prepoštvstva, sa uskutočnila v rokoch 1655/1656 prepoštom Jánom Pálfalvaiom. Vzhľadom na príklon väčšiny kňazov k reformácii však bolo vizitovaných len 31 farností, zrejme s prevahou katolíkov. Vo vizitácii sú detailne popísané najrôznejšie čiastkové otázky farnosti a života v nej, počínajúc popisom kostola, jeho vybavením a liturgickým náčiním, vzťahmi medzi katolíkmi a protestantmi (spoločné užívanie kostola), informácie o farárovi, jeho vzdelaní, farskej škole, učiteľovi a podobne. Nasledujú informácie o majetkových a finančných pomeroch kostola, fary, farára či učiteľa.²¹⁰

Podstatne rozsiahlejšia je vizitácia prepošta Ladislava Matiašovského z roku 1693. V nej už bolo vizitovaných 132 farností. Hoci sa uskutočnila už po rekatolizácii, konkrétne informácie ku konfesionálnym pomeroch neobsahuje.²¹¹

Dve vizitácie vykonal spišský prepošt Ján Žigraj. Prvú uskutočnil v roku 1700 po svojom nástupe na prepoštský stolec a druhú po návrate do svojho

²⁰⁹ BRZOŇOVÁ, Kanonické vizitácie, s. 191-192. KYSELOVÁ, Kanonické vizitácie, s. 115-116.

²¹⁰ BRZOŇOVÁ, Kanonické vizitácie, s. 192-193.

²¹¹ BRZOŇOVÁ, Kanonické vizitácie, s. 193. KYSELOVÁ, Kanonické vizitácie, s. 116.

sídla po potlačení Rákociho povstania v roku 1712.²¹² Jej motívom bolo zistiť stav farností po rozsiahlej morovej epidémii v rokoch 1710 - 1711.²¹³

Pomerne rozsiahla bola vizitácia prepošta Jána Peltza z roku 1731. Vykonal ju na základe nariadenia ostrihomského arcibiskupa Imricha Esterháziho. Vizitácia do podrobnosti vo viac ako sto otázkach rozoberá niekoľko okruhov. Ako prvý: kostol (jeho fyzický stav, inventár, príjmy, založenie, majetky, oltáre, bohoslužobné predmety, organ, chór, krstiteľnice, kríže a ďalšie podrobnosti). Druhý okruh skúma faru a farnosť (vrátane životopisných údajov farára, meno, vek, kvalifikácia, znalosť cudzích jazykov), existenciu kaplniek, správanie farára voči veriacim, vedenie farskej agendy, poplatky za cirkevné úkony od nekatolíckych kazateľov a veriacich, patronátne práva vo farnosti. Tretia časť je venovaná reholiam a rehoľníkom. Štvrtá sa zaoberá učiteľom, jeho vierovyznaním, vzdelaním, príjmami, vyučovaním a podobne. Posledná časť sa v zmysle *Resolutio Carolina* zaoberá evanjelickými kazateľmi v artikulárnych miestach.²¹⁴

Podobnú štruktúru, len o niečo podrobnejšie odpovede, má aj vizitácia nariadená arcibiskupom Mikulášom Čákom, ktorá prebehla v rokoch 1751 - 1755. Poslednú vizitáciu pred vznikom Spišského biskupstva nariadil v roku 1763 arcibiskup František Barkóci. Ide o rozsiahly dokument, obsahujúci aj rozpis platieb osobitného poplatku farárov prepoštvstva - katedratika - spišskému prepoštovi. Ďalšie vizitácie celého prepoštvstva sa na Spiši uskutočnili v zapätí po vzniku Spišskej diecézy.²¹⁵ Z už naznačeného možno povedať,

²¹² Častejšie sa využíva prvá Žigrajova vizitácia, ktorú publikoval Jozef Hradský. K jej limitom pozri napr. recenziu MAJERIKOVÁ-MOLITORIS, Milica. Števík, M.: Národnostné pomery na Spiši v 17. storočí podľa Žigrajovej vizitácie z roku 1700. In: *Spiš. Vlastivedný zborník* 6. Spišská Nová Ves 2012, s. 92-104. In CHALUPECKÝ, Ivan (ed.) *Z minulosti Spiša XX*. Levoča 2012, s. 220-222.

²¹³ BRZOŇOVÁ, Kanonické vizitácie, s. 193-197.

²¹⁴ BRZOŇOVÁ, Kanonické vizitácie, s. 198. KYSELOVÁ, Kanonické vizitácie, s. 118-119.

²¹⁵ V rokoch 1777 až 1781 prebehla vizitácia časti Spišskej diecézy (vynechaná bola Orava a Liptov). Ďalšia vizitácia, nariadená už biskupom Jánom Révajom začala v roku 1796. Nedávno bola publikovaná edícia časti vizitácie biskupa Jozefa Bélika. KYSELOVÁ, Kanonické vizitácie, s. 118-119; ŠIMONČIČ, Jozef - KARABOVÁ, Katarína. *Kanonické vizitácie*

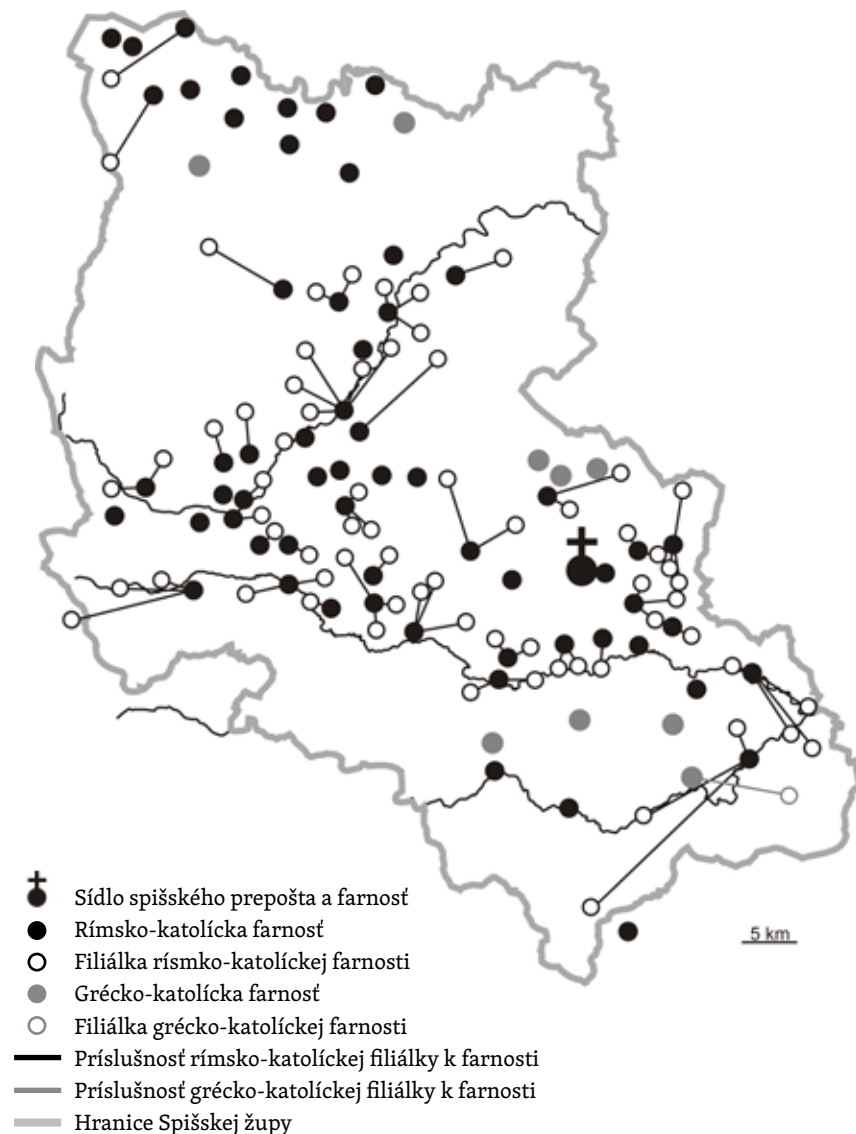
že kanonické vizitácie svojím charakterom patria medzi najzaujímavejšie a najdôležitejšie pramene pri štúdiu cirkevných, ale i profánnych dejín konkrétneho regiónu, na úrovni bežných obcí, či už to boli sídla farností, alebo ich filiálky.

Tab. IV. Prehľad kanonických vizitácií Spišského prepoštstva v novoveku

Vizitáciu vykonal	Rok vykonania	Rozsah vizitácie	Zachovanie vizitácie
Peter Pázmán, ostrihomský arcibiskup	1629	vizitovaná bola len Spišská kapitula, bez farností prepoštstva	originál ABU SK, f. KV, č. 1
Ján Pálfalvai, spišský prepošt	1655 – 1656	vizitovaných bolo 31 dedín prepoštstva	dobový odpis ABU SK, f. KV, č. 2
Ladislav Matiašovský, spišský prepošt	1693	vizitovaných bolo 132 dedín prepoštstva	originál ABU SK, f. KV, č. 3
Ján Žigraj, spišský prepošt	1700	vizitovaných bolo 169 dedín prepoštstva	nezachovaná ed. HRADSKY, Addimenta, s. 115-273
Ján Žigraj, spišský prepošt	1712	vizitovaných bolo 135 dedín prepoštstva	originál ABU SK, f. KV, č. 4
Ján Peltz, spišský prepošt	1731	vizitovaných bolo 141 dedín prepoštstva	originál ŠA Le, f. SB, odd. KV, Peltzova vizitácia 1731
Mikuláš Čáki, ostrihomský arcibiskup	1751 – 1754	presný rozsah sa nepodarilo zistiť	originál ŠA Le, f. SB, odd. KV, kanonické vizitácie 1751 – 1754
František Barkóci, ostrihomský arcibiskup	1763	rozsiahla vizitácia Spišskej kapituly	dobový odpis ŠA Le, f. SB, odd. KV

Dunajeckého dekanátu v Spišskom biskupstve z roku 1832. Kraków 2015.

Mapa III. Farská sieť Spišského prepoštstva podľa vizitácie Jána Peltza z roku 1731

Spišské prepoštstvo tvorilo významnú zložku cirkevnej organizácie Uhorského kráľovstva od svojho vzniku až po transformáciu na biskupstvo v roku 1776. Okolnosti ani čas jeho vzniku nevieme rekonštruovať do podrobností. Podľa tu prezentovaného výskumu sa tak stalo v rokoch 1205 – 1209 na začiatku vlády kráľa Ondreja II. jeho pričinením. Dôvody by sa dali zhrnúť do troch základných bodov. Zaiste pôsobil činiteľ veľkej vzdialenosti Spiša od centra diecézy – Ostrihomu. Veľký podiel na založení prepoštstva možno pripísať aj kráľovnej Gertrúde a ľuďom z jej blízkosti – jej brat Ekbert (?) a jej dvorania Adolf so sestrou. V neposlednom rade treba uvažovať aj o snahe kráľovského dvora posilniť svoj vplyv v okrajovej oblasti kráľovstva.

Územia zložiek cirkevnej organizácie sú napriek svojmu povestnému konzervativizmu dynamické. Toto konštatovanie platilo aj v stredoveku. Najväčšiu rozlohu malo prepoštstvo na začiatku 14. storočia, keď spišskí prepošti vykonávali svoju jurisdikciu na približne 3800 km² územia. Jej hranice sa však len čiastočne kryli s hranicami Spišskej župy, nepatrili do nich farnosti Gelnického banského okruhu a exemptná farnosť Spišské Vlchy. Naopak do Spišského prepoštstva patrili kostoly liptovských obcí Važec a Štrba, veriaci z Vernára a predovšetkým toryské a plavečské farnosti. Rozloha a hranice prepozitúry sa pre stredovek ustálili práve po odčlenení posledných menovaných farností Toryského dekanátu. Tým sa zmenšila rozloha prepoštstva na necelých 3500 km². Tá zostala zachovaná do začiatku 16. storočia, keď v dôsledku reformácie, následnej rekatolizácie a dynamických demografických procesov došlo nielen k radikálnej zmene štruktúry cirkevnej administratívy Spišského prepoštstva, ale aj v náboženskej príslušnosti

obyvateľov k jednotlivým konfesiám (najmä rímskokatolíckej, gréckokatolíckej, evanjelickej a. v., kalvínskej a pravoslávnej).

Neoddeliteľnou súčasťou cirkevnej topografie sú kláštory. V Spišskom prepoštstve (samozrejme nie v kanonicko-právnom zmysle) ich bolo v stredoveku osem (cisterciatský, dva kartuziánske, benediktínsky priorát, antonitský, františkánsky, augustiniánsky a konvent strážcov Božieho hrobu). K nim treba prirátava ďalšie dva mendikantské kláštory v Gelnici (františkáni a dominikáni), ktoré mali vplyv aj na duchovný život Spišského prepoštstva a výpovednú hodnotu k „spišskej monasteriológii“ má aj neúspešný pokus o založenie kartuziánskeho kláštora v Brezovičke v prvej polovici 14. storočia.

Z pohľadu rekonštrukcie dejín prepoštstva sú kľúčové postavy jednotlivých prepoštov. Do začiatku 16. storočia (1511) sa ich hodnoverne podarilo identifikovať dvadsaťjeden. Ďalší dvaja klerici (Ján 1349 a Ján de Dominis 1440) sa snažili získať prepoštský stolec navzdory menovaniu patróna inštitúcie – uhorského kráľa, resp. žijúcemu legitímnemu prepoštovi.

Analýza ich kariérnych postupov ukazuje, že Spišské prepoštstvo patrilo k najvýznamnejším nebiskupským benefíciám v Uhorskom kráľovstve a okrem niekoľkých výnimiek (napr. Juraj 1405/1406) sa prepošti po ukončení pôsobenia na Spiši stávali biskupmi. Zároveň plnili aj rôzne funkcie na kráľovskom dvore (kancelár, kaplán, lekár). Význam prepoštstva podčiarkuje aj privilégium pápeža Sixta IV., ktorým povolil prepoštom na území ich jurisdikcie používať biskupské insígnie.

V rokoch 1511 – 1774 držalo benefícium ďalších dvadsať prepoštov. Situácia sa oproti stredoveku zmenila v dôsledku tureckých vojen. Došlo k obsadeniu niekoľkých biskupských sídel na juhu. Do tamojších diecéz síce boli naďalej menovaní noví biskupi, ale nemohli udelené benefícium reálne zaujať, a preto ich v tom čase treba považovať za titulárne diecézy. Kvôli hmotnému zabezpečeniu tak boli biskupi iných uhorských dočasne *de facto* zaniknutých diecéz spišskými prepoštmí. V tom prípade sa nepristupovalo k praxi, keď v prípade menovania do biskupskej hodnosti sa kandidát vzdával prepoštského benefícia. Situácia sa začala meniť na konci 17. storočia, keď sa podarilo Turkov z Uhorského kráľovstva postupne vytlačiť a došlo k oslobodeniu viacerých diecéznych sídel. Z titulárnych sa stali opäť sídelné. Boli obnovené vo

fyzickom slova zmysle. Trend spišských prepoštov – biskupov ostal zachovaný naďalej, avšak už držali len titulárne biskupstvá (najmä na pobreží Jadranského mora), ktoré do tejto skupiny patrili aj pred rozšírením tureckej moci.

Od roku 1209 do roku 1774 sa na stolci spišských prepoštov vystriedalo 41 klerikov. Dĺžka pôsobenia každého jedného z nich sa pohybuje na úrovni 13 rokov a 9 mesiacov (pre porovnanie ostrihomskí arcibiskupi v tomto období priemerne slúžili 11 rokov a 7 mesiacov a jágerskí biskupi 12 a pol roka).

Dôležitý medzník v historickom vývoji Spišského prepoštstva predstavuje začiatok 16. storočia a nástup reformácie. Nejde pochopiteľne o udalosť, ktorá by zasiahla len Spiš, ale týkala sa celej spoločnosti a cirkvi aj za hranicami Uhorska. Napriek tomu udivuje, s akou rýchlosťou a efektom sa nové myšlienky a následne i vierovyznanie Spišom šírilo, čomu nepochybne napomohla jednak jazyková blízkosť významnej časti ekonomicky najsilnejšieho obyvateľstva s nemeckými krajinami, ako aj ochota veľkej časti kléru prejsť k reformácii.

Za zlomové je v tomto zmysle považované pôsobenie prepošta Jána Horváta, ktorý bol pôvodne obranca katolíckej náuky, no neskôr prestúpil do tábora reformácie. Akt jeho rozlúčky s katolíckou cirkvou v podobe vyrabovania vlastného sídla (Spišskej Kapituly) a porušenie celibátu v podobe vstupu do manželského zväzku predstavujú momenty, ktoré spomína každá práca o tejto etape dejín Spišského prepoštstva. Fakt, že nešlo o obyčajnú udalosť, nepriamo dokladá aj univerzitná matrika Krakovskej univerzity. Niektorý z jej pisárov si dal námahu, že po svadbe Jána Horváta vyhladal takmer štyri desiatky rokov starý záznam o jeho imatrikulácii a doplnil ho o správu o jeho ženbe a prestúpení k Lutherovmu učeniu.

Po abdikácii Horváta nasleduje dlhé obdobie, v ktorom sa spišskí prepošti pokúšajú s väčšími či menšími úspechmi o obnovenie moci katolíckej cirkvi a rekatolizáciu svojej prepozitúry. Počínajúc prepoštom Stanislavom Várallyim (1545 – 1548) snažili sa riešiť zložitú situáciu viacerými opatreniami. Hneď prepošt Várallyi po svojom nástupe zvolal cirkevnú synodu, ktorej úlohou bolo obnoviť základné zásady katolicity a práva katolíckej cirkvi u jemu podliehajúcich klerikov, najmä farárov spišských farností. Nariadenia tejto synody sa nám, žiaľ, nezachovali, poznáme iba jej liturgickú formu slávenia.

K skutočnej rekatolizácii došlo na Spiši, podobne ako v iných častiach kráľovstva, v priebehu 17. storočia. Za jeden zo základných predpokladov jej úspešnosti bola považovaná dostatočná znalosť pomerov a situácie v jednotlivých farnostiach. V zmysle nariadení viacerých významných cirkevných synod začiatku 17. storočia (vedených najmä ostrihomskými arcibiskupmi) sa mali uskutočniť rozsiahle vizitácie farností jednotlivých cirkevno-správnych celkov. O zložitosti tejto úlohy hovorí aj fakt, že hneď prvá vizitácia nariadená ostrihomským arcibiskupom Petrom Pázmaňom v roku 1629 skončila fiaskom, keď sa podarilo vizitovať len samotnú Spišskú Kapitulu, ale farnosti v dôsledku odporu župných predstaviteľov už nie. Ďalšia vizitácia Jána Pálfalvaia, zachytáva už stav farností, ale len zlomok z celkovej rozlohy prepoštstva (31). Podstatne plastickejšiu predstavu o stave územia nám podávajú rozsiahlejšie vizitácie Ladislava Matiašovského z roku 1693 (132 vizitovaných dedín), Jána Žigraja z rokov 1700 (169 vizitovaných dedín) a 1712 (135 vizitovaných dedín), vizitácia Jána Peltza z roku 1731 (141 vizitovaných dedín) a napokon vizitácia Mikuláša Čákiho z rokov 1751 – 1754.

Uvedené vizitácie nám popri bohatých informáciách o stave farností, sakrálnych objektoch, majetkovom vybavení farností či farárovi objasňujú aj konfesiónalnu a čiastočne aj etnickú štruktúru obyvateľov prepoštstva. Ide pritom o kľúčový údaj. V skutočnosti totiž bola moc spišských prepoštov, ako správcov územia zvereného katolíckou cirkvou, spojená s množstvom veriacich katolíckeho vierovyznania vo farnostiach a počtom katolíckych kňazov. Vizitácie nám kvantitatívne ukazujú aj celý priebeh rekatolizácie na Spiši. Z vizitácie uskutočnenej v roku 1700 vyplýva, že väčšinovým vierovyznaním na Spiši bolo v tomto období evanjelické náboženstvo a. v. a rímskych katolíkov bolo len 34,41%. Misky váh sa postupne vyrovnávali a podľa vizitácie z roku 1731 bol pomer stúpenčov oboch vierovyznaní prakticky rovnaký (43,32% evanjelikov a. v. a 42,13% katolíkov). V nasledujúcom období sa počet katolíkov zvyšoval na úkor veriacich protestantských vierovyznaní. Počnúc prepoštom Ladislavom Matiašovským už na Spiši v hodnosti prepošta pôsobia len zvolení či titulárni biskupi (*episcopus electus, titularis*). Súvisí to s postupným vytláčaním Turkov z územia Uhorska a obnovou rímskokatolíckych diecéz pod vedením ich riadnych biskupov. Pontifikát ďalšieho

prepošta Jána Žigraja bol poznačený posledným veľkým sporom s ostrihomskými arcibiskupmi o postavenie prepozitúry v rámci arcidiecézy (predtým začiatkom 16. storočia Bakóc – Horvát). Uznaním právomocí arcibiskupa a rešpektovanie vlastnej pozície prepošta ako jeho vikára sa tento spor definitívne skončil. Vrchol postavenia spišských prepoštov tak možno vidieť v období do konca 14. a v druhej polovici 15. storočia. Postupne sa ich pozícia čoraz viac oslabovala v prospech ostrihomských arcibiskupov.

Koniec prepoštstva je spojený s rokom 1776, keď došlo k jeho transformácii, z cirkevno-právneho hľadiska na vyššiu úroveň – vzniklo biskupstvo (s pripojením Oravskej a Liptovskej župy) s rozlohou 7802 km². Hodnosť prepošta v Spišskej kapitule bola síce nominálne zachovaná, jeho postavenie sa však zásadne zmenilo. Na čelo biskupstva sa dostali sídelní biskupi a (veľ)prepošti zostali len predstavenými katedrálnej (od roku 1776 sídelnej) kapituly.

R É S U M É

The Scepusian Provostry in the Twilight of the Medieval Ages and in the early Modern Period

The Scepusian Provostry played a significant role within the Church organization of the Kingdom of Hungary since its formation up to its decline in 1776. Neither the circumstances nor the time of its origin can be reconstructed in detail. According to the research results presented herein, it was to happen sometimes in the span of the years 1205 – 1209, covering the beginnings of the reign of King Andrew II., a supporter of this Church initiative. The reasons can be summarized into three basic points. Certainly one of the major factors might have been a considerable distance between a center of the diocese in Esztergom and Spiš. Another important moment is connected with Queen Gertrude and her close surrounding, in particular her brother Ekbert (?) and a courtier Adolf with a sister, who significantly contributed to the provostry establishment. Last but not least, we also have to take into consideration the efforts of the Royal Court to strengthen its influence in the marginal areas of the Kingdom.

However, the areas incorporated into the Church organization units show themselves rather dynamic despite their legendary conservatism. This statement was true in the Middle Ages, too. The largest territorial extent of the Provostry comes to the beginning of the 14th century, when the Scepusian provosts carried out their jurisdiction over approximately 3800 km² of the territory. Its boundaries roughly coincided with the boundaries of the Scepusian County, excluding the parishes belonging to the mining district of Gelnica and a parish of Spišské Vlachy. On the contrary, the Scepusian

Provostry embraced the churches of the Liptov's villages of Važec and Štrba, the Christians from Vernár as well as the parishes of Torysa and Plaveč. The area and boundaries of the Prepositure in the Middle Ages got stabilized and fixed right after the detachment of the latter two parishes of the Torysa Deanery. Thereby the area of the provostry got reduced to less than 3500 km². Such extent remained unchanged up to the beginning of the 16th century, when owing to the Reformation, the following Recatholization and the dynamic demographic processes, the radical changes in the structure of the Church organization of the Scepusian Provostry as well as in the denominational affiliation of the inhabitants to the individual confessions (in particular the Roman Catholic, the Greek Catholic, the Lutheran, the Calvinist and the Orthodox confession) occurred.

Monasteries have always been an inseparable part of the Church topography. Within the Scepusian Provostry (as a matter of course not in the canonical-legal sense of the word) there were eight of them throughout the period of the Middle Ages (the Cistercian monastery, the two Carthusian ones, the Benedictine Priory, also the Antonian, the Franciscan, the Augustinian monastery as well as the Convent of the Guardians of the Holy Sepulchre). Apart from the mentioned, we shall list here also the other two mendicant monasteries in Gelnica (the Franciscans and the Dominicans), which contributed to the spiritual life of the Scepusian Provostry, too. To accomplish the portrayal of the „Scepusian monasteriology“, we should not forget to mention a failed attempt to found the Carthusian monastery in Brezovička in the first half of the 14th century.

In terms of the historical reconstruction of the Provostry the figures of the individual provosts seem to play the most significant role. Until the early 16th century (1511) we managed to identify reliably twenty one of them. The other two clerics (Ján 1349 and Ján de Dominis 1440) stove hard to acquire the provostry seat despite the appointment of the patron of the institution – the Hungarian king, respectively despite a living legitimate provost.

A comprehensive analysis of their career advance shows that the Scepusian Provostry belonged to the most important non-episcopal benefices within the Kingdom of Hungary and besides a few exceptions (e.g. Juraj

1405/1406), concluding the mission in Spiš, the provosts attained the episcopal seat. At the same time they performed the various functions at the royal court (chancellor, chaplain, doctor). The importance of the Provostry is manifested and underlined by the privilege of Pope Sixtus IV., by which he authorized the provosts to use the episcopal insignia all over the territory under their jurisdiction.

In span of the years 1511 – 1774 another twenty provosts attained the benefice. If compared to the Middle Ages the situation got apparently changed due to the Turkish wars. Several episcopal seats in the south were seized. Though the new bishops were appointed therein, they could not actually attain the granted benefice. As a matter of fact, many Scepusian provosts were at the same time the residence bishops of other Hungarian dioceses. By contrast, in the Middle Ages, in the case of appointment to the episcopal rank the candidate automatically renounced the provostal benefice. The situation began to change in the late 17th century, when the Turks were gradually forced out from the Kingdom of Hungary and several dioceses were liberated. The previous habit of the Scepusian provosts – bishops was retained, however, the provosts kept only the titular bishoprics (especially on the Adriatic coast).

From 1209 to 1774 there were forty one clerics on the seat of the Scepusian provosts. The average function period of each of them was about 13 years and nine months (for instance the average function period for the archbishops of Esztergom in this period was around 11 years and seven months and for the bishops of Eger 12 and a half years).

An important milestone in the historical development of the Scepusian Provostry comes to the beginning of the 16th century and is connected with the rise of the Reformation. It is obvious this event did not hit only Spiš, but affected the whole of the society and the Church within and beyond the borders of Hungary. Nevertheless it is astounding how incredibly quickly and effectively the new ideas and consequently the new confession were spread all over the territory of Spiš. Undoubtedly it was possible owing to the linguistic proximity of a significant part of the economically more developed population with the German lands, as well as thanks to the willingness of the

majority of clergy to skip to the side of the Reformation. As a turning point in this sense we can observe the deeds of the provost Ján Horvát, who originally being a profound defender of the Catholic Church, later converted and enlarged the camp of the Reformation. His symbolic farewell to the Catholic Church in the form of him depredating the own seat - the Scepusian Chapter House and subsequently his breaking the promise of celibacy by entering into wedlock, all these are the moments well depicted in each single work on this stage of history of the Scepusian Provostry. The fact that it was not an ordinary event is indirectly supported and documented by a university registry office of the Jagellonian University in Cracow. One of its scribes was particular about the details of this affair and following the wedding of Ján Horvát he looked up four decades old record of his matriculation and updated it with a report on his wedding and conversion to Luther's teachings.

Long period after the abdication of Horvát the Scepusian provosts were striving more or less successfully to restore the strength of the Catholic Church and to recatholize their prepositure. Starting with the provost Stanislav Várallyi (1545 - 1548), they tried to tackle the difficult situation with several measures. Provost Várallyi soon after taking the office called the Church Synod with the main task to restore the fundamental principles of the Catholicism as well as the rights of the Catholic Church over the clerics subjected to him, especially the priests of the Scepusian parishes. The regulation of this Synod were unfortunately not preserved, we know only the form of its liturgical celebration.

The real Recatholization occurred in Spiš so as in the other parts of the Kingdom during the 17th century. The sufficient knowledge of the conditions and situation in each parish was considered to be one of the basic preconditions of its success. In accordance with the regulations of the several important ecclesiastical synods of the early 17th century (led mainly by the archbishops of Esztergom) the extensive visitations of each single parish within the particular church-administrative units were to be conducted. The difficulty of this task is manifested by the example of the very first visitation, ordered by the archbishop of Esztergom Péter Pázmány in 1629, which ended in a fiasco. The visitation was carried out only in the Chapter

itself and the surrounding parishes due to the resistance of the county officials declined all attempts.

Another visitation of Ján Pálfalvay depicted the situation in the parishes, but nevertheless it is only a tiny fraction out of the total area of the prepositure (31). Considerably more plastic idea about the condition and state of the land is recorded in the extensive visitations of Ladislav Matiašovský from 1693 (132 visited parishes), of Ján Žigraj from the years 1700 (169 visited parishes) and 1712 (135 visited parishes), in a visitation of Ján Peltz from 1731 (141 visited parishes) and finally a visitation of Mikuláš Čáky from the years 1751 - 1754.

The listed visitations apart from the rich information on the conditions of the parishes, sacral buildings, priests and property status of the parishes provide us with the confessional and partly also with the ethnic structure of the population within the prepositure. And this is the key information. In fact, the power of the Scepusian provosts, as the administrators of the territory belonging to the Catholic Church, was closely connected with the number of the Christians of the Catholic denomination within the parishes as well as with the number of the Catholic priests. The particular visitations reveal the whole course of the Recatholization process in the territory of Spiš. Following the results of the visitation carried out in 1700 we can deduce that the majority of the Christians in Spiš in the researched period belonged to the Protestant Church of the Augsburg confession, while to the Catholic Church only 34.41%. The balance pans were gradually getting equal as it shows the visitation of 1731, when the ratio of the followers of both confessions became practically the same (43.32% for the Lutherans and 42.13% for the Catholics). It is abundant to emphasize that the number of the Catholics was gradually increasing on the expense of the followers of the Protestant confession.

Starting with provost Ladislav Matiašovský there were purely elected or titular bishops (episcopus electus, titularis) carrying out their function in Spiš. It is associated with a gradual expulsion of the Turks from the territory of Hungary and with the revival of the Roman Catholic Dioceses in the hands of the real bishops. The pontificate of the next provost Ján Žigraj is stamped with the last major conflict over the position of the Scepusian

provost, which was had been led by the Scepusian provosts and the archbishops of Esztergom from the twilight of the Middle Ages (Bákoc – Horvát). Accepting the competences of the archbishop and simultaneously respecting the position of the provost as the archbishop's vicar definitely ended this dispute. The peaks in power and position of the Scepusian provosts can be then observed in the period till the end of the 14th and in the second half of the 15th century. However, gradually their position was increasingly weakening in favour of the archbishops of Esztergom.

The end of the Provostry is connected with the year 1776, when it underwent transformation; from the clerical-legal point of view it moved to a higher rank – episcopate was founded (merging with the counties of Orava and Liptov) with an area of 7802 km². The rank of the provost in the Scepusian Chapter was nominally retained, but his position changed fundamentally. The residential bishops became the heads of the episcopate and the (grand) provosts remained only in the positions of the superiors of the Cathedral (since 1776 residence) Chapter.

Z O Z N A M P O U Ž I T Ý C H S K R A T I E K

- ABU SK = Archív Biskupského úradu Spišská Kapitula
CDH = FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I. – XI.* Budae 1829 – 1844.
CDSL = MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. – II.* Bratislavae 1971, 1987.
č. = číslo
f. = fond
KV = kanonické vizitácie (f., Odd.)
LR = Libri regii (fond)
MOL DL = Magyar Országos Levéltár Budapest, Diplomatikai Levéltár (f.)
MOL DF = Magyar Országos Levéltár Budapest, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (f.)
MVSL = SEDLÁK, Vincentius (ed.). *Monumenta Vaticana Slovaciae I. : Rationes collectorum pontificorum in annis 1332 – 1337.* Trnavae – Romae 2008.
Odd. = oddelenie
RDSL = SEDLÁK, Vincent (ed.) *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I. – II.* Bratislavae 1980, 1987.
SaSk = Súkromný archív Spišskej kapituly (f.)
SB = Spišské biskupstvo (f.)
SpP = Spišské prepošstvo (f.)
ŠA Le = Štátny archív v Levoči

Z O Z N A M P R A M E Ň O V , P R A M E N N Ý C H E D Í C I Í A L I T E R A T Ú R Y

Pôvod nepublikovaných (archívnych) prameňov

Archív Biskupského úradu Spišská Kapitula
f. Kanonické vizitácie

Magyar Országos Levéltár Budapest
f. Diplomatikai Levéltár
f. Diplomatikai Fényképgyűjtemény
f. Kancelláriai Levéltár- Libri regii

Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Levoči
f. Spišské biskupstvo
f. Spišské prepošstvo
f. Súkromný archív Spišskej kapituly

Použité publikované pramene

BACZKOWSKI, Critophorus (ed.). *Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Lib. 11 - 12, 1431 - 1444.* Varsaviae 2001.
BAL, Jeromos - FÖRSTER, Jenő - KAUFMANN, Aurél (eds.). *Hain Gáspár Lócsei krónikája I.* Lócse 1910.
BÁRDOSY, Joannes (ed.). *Supplementum Analectorum terrae Scepusiensis I.* Leutchoviae 1802.

BARTL, Július et al. *Prvý cisár na uhorskom tróne : Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov V.* Bratislava 2001.
BOLEŠ, Daniel (ed.). Počiatky Toryského dekanátu a spišský rotulus z rokov 1331 - 1332. In CHALUPECKÝ, Ivan (ed.). *Z minulosti Spiša XVIII,* 2010.
BORSA, Iván (ed.). *A Szent-Iványi család levéltára 1230 - 1525.* Budapest 1988.
BORSA, Iván - SZENTPÉTERY, Emericus (eds.). *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica II/2-3.* Budapest 1961.
FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I. - XI.* Budae 1829 - 1844.
GAŚSIOROWSKI, Antoni et al. (eds.). *Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509 - 1551.* Warszawa 2010.
GAŚSIOROWSKI, Antoni et al. (eds.). *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400 - 1508 I.* Kraków 2004.
HRADSKZY, Josephus. *Additamenta ad Initia progressus ac praesens status capituli.* Szepesváralja 1903 - 1904.
HRDINA, Ignác A. (ed. et trans.). *Dokumenty Tridentského koncilu.* Praha 2015.
MÁLYUSZ, Elemér - BORSA, Iván (eds.). *Zsigmondkori oklevéltár VII.* Budapest 2001.
MARSINA, Richard (ed. et trans.). *V kráľovstve svätého Štefana : Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III.* Bratislava 2003.
MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. - II.* Bratislaviae 1971, 1987.
PÉTERFFY, Carolus. *Sacra concilia Ecclesiae Romano-catholicae in Regno Hungariae I, II.* Posonii 1741 - 1742.
PISA, Bartholomaeus de. *De conformitate vitae beati Francisci ad vitam Domini Iesu.* In *Analecta Franciscana sive Chronica Aliaque Varia Documenta ad Historiam Fratrum Minorum Spectantia IV.* Quaracchi 1906, 668 s.
SEDLÁK, Vincentius (ed.). *Monumenta Vaticana Slovaciae I. : Rationes collectorum pontificorum in annis 1332 - 1337.* Trnavae - Romae 2008.
SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I. - II.* Bratislaviae 1980, 1987.
SCHMAUK, Michael (ed.). *Supplementum Analectorum terrae Scepusiensis II.* Szepesváraljae 1889.

- SMIČIKLAS, Tadge (ed.). *Codex diplomaticus regni Croatiae, Salmatiae et Slavoniae III*. Zagreb 1905.
- SZVORÉNYI, Michael (ed.). *Synopsis critico – historica decretorum synodaliū pro ecclesia Hungaro-Catholica*. Vespem 1807.
- ŠIMONČIČ, Jozef – KARABOVÁ, Katarína. *Kanonické vizitácie Dunajeckého dekanátu v Spišskom biskupstve z roku 1832*. Kraków 2015.
- WAGNER, Carolus. *Analecta Scepusii sacri et profani I. – IV*. Viennae Posonii et Cassoviae 1774 – 1778.

Použitá literatúra

- BEŇKO, Ján. Problém pravosti podolíneckej listiny z roku 1244. In *Slovenská archivistika III*, 2/1968, s. 314-328.
- BITSKEY, István. *Petrus carinalis Pazmany, Archiepiscopus Strigoniensis*. Trnava 2010.
- BIZOŇOVÁ, Monika: Katalóg členov Spoločnosti Ježišovej pôsobiacich v Spišskej Kapitule v rokoch 1623 – 1773. In *Historia ecclesiastica V*, 1/2014, s. 156-183.
- BIZOŇOVÁ, Monika. Kanonické vizitácie a ich využitie pri skúmaní konfesionálnej štruktúry obyvateľstva. In BOLOM-KOTARI, Martina - NĚMEČKOVÁ, Věra (eds.). *Pontes ad fontes. Cirkevní dějiny ve světle pomocných věd historických a příbuzných oborů*. Hradec Králové 2011, s. 188-199.
- BITSKEY, István. Katolícka vzdelanosť na území Slovenska v 17. storočí. In ČIČAJ, Viliam (ed.). *Rozprawy k slovenským dejinám. Zborník príspevkov k nedožitému 75. výročiu narodenia Pavla Horvátha*. Bratislava 2001, s. 17-36.
- BIZOŇOVÁ, Monika. Dejiny a pôsobenie Spoločnosti Ježišovej na Spiši v období rekatolizácie. In STPKO, Jozef – CHOVANEC, Marek – HARČARIKOVÁ, Gabriela (eds.). *5. študentská vedecká konferencia : Zborník príspevkov*. Prešov 2010, s. 350-370.
- BODNÁROVÁ, Miroslava. Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v prvej polovici 16. storočia. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Trnavská univerzita 1635 – 1777*. Trnava 1996, s. 333-345.
- BORÓVI, József. *Pons Strigoniensis studia V. Rozdelenie Ostrihomskej arcidiecézy*. Esztergom – Piliscsaba 2006.
- BREZOVÁKOVÁ, Blanka. K pokusu o erigovanie biskupstva na Spiši v polovici 14. storočia. In *Historický časopis LVII*, 3/2009, s. 415-442.
- BUCKO, Vojtech. *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom do r. 1564*. Bratislava 1939.
- BYLINA, Stanisław. Statuty synodalne jako instrument chrystianizacji wsi w późnym średniowieczu. In KRAFL, Pavel (ed.) *Sacri canones servandi sunt : Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII – XV : Kolektivní monografie*. Praha 2008, s. 271-284.
- CSONTOS, Ladislav (ed.). *Jezuitské školstvo včera a dnes*. Bratislava 2006.
- DLUGOŠ, František. Pôsobenie minoritov v Levoči. In: NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Acta Musaei Scepusiensis 2009*, Levoča 2009, s. 7-14.
- ENDRÖDI, Ján. Ku genealógii a názvu rodu Berzeviczy. In *Annales Historici Presovienses 6/2006*, s. 43-57.
- ENGEL, Pál. *Magyarország világi archontológiája 1301 – 1457*. Budapest 2001 (CD verzia, Arcanum Adatabázis).
- ENGEL, Pál. *Középkori magyar genealógia*. Budapest 2001 (CD verzia, Arcanum Adatabázis).
- FEŇAROVÁ, Magda. *Spišské prepošstvo : stredoveké listiny 1248 – 1526*. Bratislava 1964.
- FÜGEDI, Erik. Esztergomi érsekség. In *Korai Magyar Történeti Lexikon (9. – 14. század)*. Budapest 1994.
- FÜGEDI, Erik. Hungarian Bishops in the Fifteenth Century (Some Statistic Observations). In FÜGEDI, Erik. *Kings, Bishops, Nobles and Burghers in Medieval Hungary*. London 1986, s. 375-391.
- FÜGEDI, Erik. Kirchliche Topographie und Siedlungverhältnisse im Mittelalter in der Slowakei. In *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae V*, 3 – 4/1959, s. 366.
- GABČOVÁ, Helena. Slovenský preklad Zoborskej listiny 1111. In VONTORČÍK, Emil (ed.). *Zoborské listiny 1111 – 1113 a ich význam pre Slovensko*. Nitra 2013, s. 18-20.

GLEJTEK, Miroslav. Menovania členov Spišskej kapituly do vzniku Spišského biskupstva v roku 1776. In *Konštantínove listy VI*, 2013, s. 122-139.

GLEJTEK, Miroslav. *Stredoveké cirkevná pečať : prameň kresťanskej ikonografie*. Hradec Králové 2013.

GRZESIK, Ryszard. Polsko-węgierska granica na Spiszu – dzieje historiograficznych zmagani. In GŁADKIEWICZ, Ryszard – HOMZA, Martin (eds.). *Terra Scepusiensis*. Levoča – Wrocław 2003, s. 341-349.

GÜNTHEROVÁ, Alžbeta (ed.). *Súpis pamiatok I. – III*. Bratislava 1967 – 1969.

GYÖRFFY, György. Święty Stefan I : Król Węgier i jego dzieło. Warszawa 2003.

GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarországtörténelmi földrajza II*. Budapest 1987.

HAJDUK Andrej. Dejiny ECAV na Slovensku v rokoch 1517 – 1610. In *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry III*. Liptovský Mikuláš 2002, s. 14-25.

HLAVAČKOVÁ, Miriam. *Kapitula pri Dóme sv. Martina – intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí*. Bratislava 2008.

HOMZA, Martin. Prehľad názorov na vznik stredovekej severnej hranice Uhorska na Spiši a historických prác na tému vzájomných vzťahov Spiša a Malopoľska v najstaršom období. In HOMZA, Martin – SROKA, Stanisław A. (eds.). *Štúdie z dejín stredovekého Spiša*. Krakov 1998, s. 19-61.

HOMZA, Martin – SROKA, Stanisław A. (eds.). *Historia Scepusii I. : Dejiny Spiša I*. Bratislava – Kraków 2009.

HORNA, Richard. *Stručný nástin dejín Spiše*. Bratislava 1935.

HRADSKZY, Josephus. *Initia progressus ac praesens status Capituli ad sanctum Martinum E.C. de Monte Scepusio*. Szepesváralja 1901.

HRADSKZY, József. *A XXIV királyi plébános testvérülete és a reformáció a Szepességben*. Miskolcz 1895.

HRADSKZY, Josef. *Krátky obsah dejín farského r. kath. kostola v Spišskom Podhradí pri príležitosti novovystaveného oltára bl. Panny Márie*. Spišské Podhradie 1891.

HROMJÁK, Luboslav. Snahy o povýšenie Spišského prepoštstva na biskupstvo. In HROMJÁK, Luboslav (ed.). *Z dejín Spišského prepoštstva*. *Studia Theologica Scepusiensia XII*. Spišské Podhradie 2010, s. 71-94.

CHALUPECKÝ, Ivan. Krátky pohľad na dejiny Spišského prepoštstva. In HROMJÁK, Luboslav (ed.). *Z dejín Spišského prepoštstva*. *Studia Theologica Scepusiensia XII*. Spišské Podhradie 2010, s. 31-42.

CHALUPECKÝ, Ivan. *Súbor prác z cirkevných dejín*. Habilitačná práca. Spišské Podhradie 1993.

CERRIER, Miklós. *A Magyar egyház története*. Pesten 1856.

JAKUBČIN, Pavol. *Dejiny kláštora cistercitov v Spišskom Štiavniku*. Diplomová práca. Vedúci diplomovej práce: Richard Marsina. Trnava 2007.

JANKOVIČ, Vendelín. Zánik dominikánskych kláštorov na Slovensku v 16. storočí. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Dejiny a kultúra reholných komunit na Slovensku*. Trnava 1994, s. 213-223.

JANOVSKÁ, Magdaléna. Katedrála sv. Martina v Spišskej Kapitule. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Terra Scepusiensis – Terra Christiana 1209 – 2009*. Levoča – Spišské Podhradie 2009, s. 83-105.

JANOVSKÁ, Magdaléna – OLEJNÍK, Vladimír. Vplyv kráľovského Spišského hradu na svoje okolie v 12. – 14. storočí. In HERUCOVÁ, Marta – NOVOTNÁ, Mária (eds.). *Acta Musaei Scepusiensis 2012 – 2013*. Levoča [2015], s. 119-139.

KALOUS, Antonín. *Plenitudo potestatis in partibus? : Pápežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku (1450 – 1526)*. Brno 2010.

KAMENICKÁ, Mária. *Kanonické vizitácie na Spiši ako historický prameň*. Diplomová práca. Bratislava 1972.

KOHÚTOVÁ, Mária. *Slovensko a Slováci v novoveku*. Trnava 2008.

KOPTÁK, Tomáš. K stavebným dejinám cistercitského opátstva v Spišskom Štiavniku. In *Historický zborník 24*, 1-2/2014, s. 31-59.

KOSZTA, László. Benediktínsky kláštor z 11. storočia na Spiši? In. *Historický časopis LVII*, 2/2009, s. 339-356.

KRAPKA, Emil – MIKULA, Vojtech. *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*. Cambridge 1990.

KRUPPA, Nathalie – ZYGNER, Leszek (eds.). *Studien zur Germania Sacra. Band 29. Partikularsynoden im späten Mittelalter*. Göttingen 2006.

KUCHARSKÁ, Veronika. *Ducissa. Život kňažnej Hedvivy v časoch Jagelovcov*. Bratislava 2014.

- KVASNICOVÁ, Magdaléna. Kláštory a rehoľné domy na Slovensku medzi Tridentným koncilom a reformami Jozefa II. (16. – 18. storočie). In SLIVKA, Michal (ed.). *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia V : Ľlovek – sacrum – prostredie*. Levoča 2006, s. 301-323.
- KYSEĽOVÁ, Mária. Kanonické vizitácie na Spiši. In *Slovenská archivistika XIII*, 2/1983, s. 115.
- LABANC, Peter. K najstarším dejinám Spišských Vlách. In *Spiš : Vlastivedný zborník VII*. Spišská Nová Ves 2014, s. 18-30.
- LABANC, Peter. Organizačná štruktúra Spišskej kapituly a jej členovia do konca 13. storočia. In RÁBIK, Vladimír (ed.). *Litteris ac moribus imbutus : Studia historica Tyrnaviensia XVI*. Kraków – Trnava 2014, s. 101-123.
- LABANC, Peter. *Vývoj šľachty na Spiši do začiatku 14. storočia*. Trnava – Kraków 2013.
- LABANC, Peter. K majetkovým pomerom Spišského prepoštvstva v Zemplínskej župe (Olaszliszka). In RÁBIK, Vladimír (ed.). *Studia Historica Tyrnaviensia XIII. : Historiae vestigia sequentes*. Trnava – Kraków 2011, s. 111-125.
- LABANC, Peter. *Spišskí prepošti do roku 1405*. Trnava – Kraków 2011.
- LESŇÁK, Tomáš. Ľudový misionár páter Serafín Bošňák. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Acta Musaei Scepusiensis 2008*. Levoča 2009, s. 75-94.
- LOPATKOVÁ, Zuzana. *Kanonické vizitácie severozápadnej časti Podhorského dekanátu v 2. polovici 16. storočia a v 17. storočí*. Trnava – Kraków 2014.
- LOPATKOVÁ, Zuzana. Kanonické vizitácie v slovenských dejinách. In MARSINA, Richard – DOBROTKOVÁ, Marta (eds.) *Studia Historica Tyrnaviensia VII*. Trnava 2008, s. 96-106.
- MAJERIKOVÁ-MOLITORIS, Milica. Števík, M.: Národnostné pomery na Spiši v 17. storočí podľa Sigrayovej vizitácie z roku 1700. In: *Spiš. Vlastivedný zborník 6*. Spišská Nová Ves 2012, s. 92-104. In CHALUPECKÝ, Ivan (ed.) *Z minulosti Spiša XX*. Levoča 2012, s. 220-222.
- MAREK, Miloš. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin 2006.
- MARSINA, Richard. Začiatky cirkevnej organizácie na Slovensku (Od prelomu 8./9. až do začiatku 11. storočia). In *Slovenská archivistika XXX*, 2/1995, s. 113-126.
- MARSINA, Richard. Štúdie k slovenskému diplomatáru. K problematike najstarších zoborských listín. In *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského XIV*, 1963, s. 135-170.
- MELNÍKOVÁ, Marta. O stave cirkevnej organizácie na Slovensku začiatkom 16. storočia. In *Slovenská archivistika XXX*, 2/1995, s. 127-140.
- MRVA, Ivan. Územie Spiša a boj o uhorskú korunu medzi Ferdinandom Habsburským a Jánom Zápoľským. In GŁADKIEWICZ, Ryszard – HOMZA, Martin (eds.). *Terra Scepusiensis*. Levoča – Wrocław 2003, s. 535-543.
- „Nikolaus Stock (ID: 2147105788)“, in: RAG, Repertorium Academicum Germanicum. URL: < <http://www.rag-online.org/gelehrter/id/2147105788> > [náhľad 5. augusta 2015].
- OLEJNÍK, Vladimír. Spišskí prepošti od bitky pri Moháči po vznik biskupstva. In HROMJÁK, Ľuboslav (ed.). *Z dejín Spišského prepoštvstva*. *Studia Theologica Scepusiensia XII*. Spišské Podhradie 2010, s. 129-157.
- OLEJNÍK, Vladimír. Problematika odbornej terminológie v prekladoch latinských kanonických vizitácií. In JURÍKOVÁ, Erika – ŠKOVIERA, Daniel (eds.) *Sambucus IV*. Trnava 2009, s. 147-159.
- OLEJNÍK, Vladimír. Synopsa dejín spoločnosti Ježišovej na Spišskej kapitule od jej príchodu na Spiš. II. časť (1648 – 1655). In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Acta Musaei Scepusiensis 2008*. Levoča 2009, s. 239-286.
- OLEJNÍK, Vladimír. Synopsa dejín spišskej rezidencie Spoločnosti Ježišovej od jej príchodu na Spiš. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Acta Musaei Scepusiensis 2007*. Levoča 2008, s. 113-150.
- OLEJNÍK, Vladimír. Kanonická vizitácia Petra Pázmáňa v Spišskej kapitule. In HIŠEM, Cyril – FEDORČÁK, Peter (eds.). *Kanonické vizitácie po Tridentskom koncile : Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie Košice 9. novembra 2006*. Košice 2007, s. 111-121.
- ORAVSKÝ, Jozef. *Inventár archívu Spišského prepoštvstva (1229 – 1798)*. Levoča 1958.
- OSTERTAGOVÁ, Alexandra. Kanonické vizitácie ako historický prameň. In HIŠEM, Cyril – FEDORČÁK, Peter (eds.). *Kanonické vizitácie po Tridentskom koncile*. Košice 2007, s. 5-10.

- PAUER, János. *Az Egyházi rend érdeme Magyarország történetében*. Székesfehérvár 1847.
- PIRHALLA, Márton. *A Szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig*. Lőcse 1899.
- POMFYOVÁ, Bibiana – SAMUEL, Marián – ŽAŽOVÁ, Henrieta. *Stredoveká Biňa : archeológia – história – architektúra*. Bratislava 2014.
- PROCHÁZKOVÁ, Nataša. *Koloman Haličský na Spiši pred rokom 1241*. In Gładkiewicz, Ryszard – Homza, Martin (eds.). *Terra Scepusiensis*. Levoča – Wrocław 2003, s. 243-249.
- PUŠKÁROVÁ, Blanka – PUŠKÁR, Imrich. *Spišská Kapitula. Pamiatková rezervácia*. Bratislava 1981.
- RÁBIK, Vladimír. *Začiatky kartuziánskej rehole na Spiši*. In MAREK, Miloš – LOPATKOVÁ, Zuzana (eds.). *Studia historica Tyrnaviensia XIV – XV*. Trnava – Kraków 2012, s. 68-86.
- RÁBIK, Vladimír. *Levoča*. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján et al. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava 2010, s. 252-262.
- RÁBIK, Vladimír. *Monumenta diplomatica historiam Cartusianorum in Scepus illustrantia : Projekt diplomatára spišských kartuziánov*. In SLIVKA, Michal (ed.). *Studia Archeologica Slovaca Mediaevalia VI*. Levoča 2007, s. 125-142.
- RÁCOVÁ, Naďa. *Ideové a historické predpoklady vzniku prvého úplného prekladu Písma Svätého do slovenčiny*. Dizertačná práca. Vedúci dizertačnej práce Martin Homza. Slavistický ústav SAV, Bratislava 2010.
- RÁCOVÁ, Naďa. *Die Umstände der Stiftung des Kartäuserklosters auf dem Lapis Refugii*. In HOMZA, Martin – KUCHARSKÁ, Veronika – KUZMOVÁ, Stanislava – RÁCOVÁ, Naďa (eds.). *Analecta Cartusiana 254 : Central European Charterhouses in the Family of the Carthusian Order*. Levoča – Salzburg 2008, s. 93-105.
- REŤKOVSKÁ, Adriana. *Rehoľa antonitov na Spiši*. In CHALUPECKÝ, Ivan (ed.). *Z minulosti Spiša XXI*. Levoča 2013, s. 15-43.
- SCHÜTZ, Alois. *Das Geschlecht der Andechs-Meranier im europäischen Hochmittelalter*. In KIRMEIER, Josef – BROCKHOFF, Evamaria (eds.). *Herzöge und Heilige*. Regensburg 1993, s. 21-185.
- SLIVKA, Michal. *Pohlady do stredovekých dejín Slovenska*. Martin 2013.
- SLIVKA, Michal. *Kristianizačný proces na Spiši*. In *Z minulosti Spiša IX – X*, 2001/2002, s. 23-40.
- ŠNAKOVÁ, Martina. *Význam rehole sv. Františka na rekatolizáciu územia Šariša v 17. storočí a v prvých desaťročiach 18. storočia*. In *Verba theologica XVII. Konfesionalizácia cirkevného života Jágerskej diecézy VIII*, 2/2009, s. 28-38.
- SROKA, Stanisław, A. *Dyplom doktorski Uniwersytetu Bolońskiego z 1472 r*. In *Studia Źródłoznawcze L/2012*, s. 63-73.
- SROKA, Stanisław A. *Cirkevný konflikt na Spiši v prvej polovici 14. storočia*. In HOMZA, Martin – SROKA, Stanisław A. (eds.). *Štúdie z dejín stredovekého Spiša*. Krakov 1998, s. 101-107.
- SROKA, Stanisław A. *Węgierskie beneficja polskich i śląskich duchownych w XIV – I połowie XV wieku*. In *Nasza Przeszłość LXXXV*, 1996, s. 75-97.
- STUDENÝ, Jaroslav. *Křesťanské symboly*. Olomouc 1992.
- SUCHÝ, Michal. *Dejiny Levoče I*. Košice 1974.
- SUCHÝ, Michal. *Vzťah Polska k povstaniu Štefana Bočkaja*. In *Historické štúdie XVIII*. Bratislava 1973, s. 209-234.
- SUCHONIÓWNA, Benigna U. *Św. Jadwiga księżna śląska*. In *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie XIII*, 1933, s. 71-77.
- SZCZUR, Stanisław. *Historia Polski : Średniowiecze*. Kraków 2006.
- ŠEDIVÝ, Juraj. *Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*. Bratislava 2007.
- ŠIMEK, Ondrej. *Husitizmus a reformácia na Spiši*. Liptovský Mikuláš 1971.
- ŠMAHEL, František. *Husitská revoluce 3. Kronika válečných let*. Praha 1996.
- ŠPIRKO, Jozef. *Dejiny a umenie očami historika*. PAŠTEKA, Július (ed.). Bratislava 2001.
- ŠPIRKO, Jozef. *Husiti, jiskrovci a bratříci v dejinách Spiša (1431 – 1462)*. Levoča 1937.
- ŠTEVÍK, Miroslav. *K počiatkom a lokalizácii stredovekých kláštorov na Spiši*. In *Sandecko-spišské zošity V*. Stará Ľubovňa 2010, s. 8-23.

- TOMAS, Maroš. Príspevok k dejinám kláštora krížovníkov Sv. Hrobu v Len-
daku. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Studia historica Tyrnaviensia III*. Trnava
2003, s. 105-112.
- TOMKO, Jozef. *Zriadenie Spišskej, Banskobystrickej a Rožňavskej diecézy a krá-
ľovské patronátne právo v Uhorsku*. Spišská Kapitula – Spišské Podhradie
1995.
- TÓTH, Norbert C. *A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája
1387 – 1437*. Budapest 2013.
- TRAJDOS, Tadeusz. Reformacja i kontrreformacja na Spiszu. In GŁADKIEWICZ,
Ryszard – HOMZA, Martin. (eds.). *Terra Scepusiensis*. Levoča – Wrocław
2003, s. 467-486.
- TROCHTA, Jozef. *Zoznam fár Slovenska, podľa účtovných registrov pápežských
kolektorov o desiatkoch zaplatených pápežskej kúrii v Avignone užívateľmi
cirkevných benefícií v Uhorsku v rokoch 1332 – 1337 : Príspevok k historickej
cirkevnej topografii Slovenska. XIII. Spišská Stolica*. Rukopis. Bratislava
1968 – 1969.
- TÜSKÉS, Anna. *Magyarországi diákok a Bécsi Egyetemen 1365 és 1526 között*. Bu-
dapest 2008.
- TYSZKIEWICZ, Jan. Problem najstarszej granicy Polski na południu: X – XI w.
In ROKOSZ, Mieczysław (ed.). *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych
historii w Polsce*. Kraków 1995, s. 239-245.
- ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice 1990.
- VARGA, Gábor. *Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert : Das Herr-
scherhaus der Árpaden zwischen Anlehnung und Emanzipation*. München
2003.
- VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny III*. Bratislava 1977.
- VARSÍK, Branislav. *Slováci na Pražskej universite do konca stredoveku*. Bratisla-
va 1926.
- VENCKO, Ján. *Z dejín okolia Spišského hradu*. Spišské Podhradie 1941.
- VIDA, Beáta. *Fundačný proces kláštorov rehole cistercitov v Uhorsku : Cisterciti
na Spiši do konca XIV. storočia*. Diplomová práca. Vedúci diplomovej prá-
ce: Ján Adam. Prešov 2008.
- VONTORČÍK, Emil (ed.). *Zoborské listiny 1111 – 1113 a ich význam pre Slovensko*.
Nitra 2013.
- VYBÍRAL, Zdeněk. *Bitva u Moháče. Krvavá porážka uherského a českého krále
Ludvíka Jagellonského v boji s Osmany 29. srpna 1526*. Praha 2008.
- ZELLINGER, Alajos. *Egyházi irók csarnoka*. Trnava 1893.
- ZIENTARA, Benedykt. *Henryk Brodaty i jego czasy*. Warszawa 1975.
- ZEMENE, Marián R. Vývojové tendencie františkánskej rehoľnej rodiny od
stredoveku do súčasnosti. In KOŽIAK, Rastislav – MÚČSKA, Vincent (eds.).
Rehole a kláštory v stredoveku. Banská Bystrica – Bratislava 2002, s. 171-186.
- ZUBKO, Peter. Dejiny Spišského biskupstva (1776-). In GŁADKIEWICZ, Ryszard
– HOMZA, Martin. (eds.). *Terra Scepusiensis*. Levoča – Wrocław 2003,
s. 599-608.
- ŽIFČÁK, František. Listina z roku 1249 pre spišského prepošta ako historický
prameň. In CHALUPECKÝ, Ivan (ed.). *Z minulosti Spiša V – VI., 1997/1998*.
Levoča 1999, s. 81-88.

- Skratky
 p. prepošt
 k. kráľ/kráľovná
 abp. arcibiskup
 b. biskup
- Adolf, spišský p. 14, 17, 26, 39, 72, 77
 Akus, stoličnobelehradský p. 16
 Alba Iulia (Sedmohradské biskupstvo), RO 33, 40, 57, 59
 Albrecht Habsburský, uhorský k. 35-36
 Alžbeta, uhorská k. 36
 Andechs-Meranovci, rod 25,
 Arnutovce 29
 Arpádovci, rod 25
 August, Kristián, ostrihomský abp. 53
 Bachy, František, p. 45
 Bak, Gašpar, spišský p. 37-38, 40
 Bakóc, Tomáš, ostrihomský abp. 38, 42, 76, 82
 z Bakše, rod 29
 Balogh, Mikuláš, spišský p. 58, 59
 Barkóci, František, spišský p, ostrihomský abp. 54, 59, 69-70
- Baršoš, Juraj, spišský p. 51, 59,
 Bartolomej, spišský p. 32, 39
 Basel (Bazilej), CH 34
 Batizovce 63
 Bazilej→Basel
 Bubek, Juraj 46
 Belo II., uhorský k. 15
 Belo III., uhorský k. 12-13, 15
 Belo IV., uhorský k. 15, 17
 Benedikt, spišský p. 32, 40
 Bertold, kaločský abp. 26
 Betlen, Gabriel 49
 Bélik, Jozef, spišský b. 69
 Bizoňová, Monika 11, 53
 Bočkaj, Štefan 48, 49
 Bohumír z Liptova 24,
 Bologna (Boloňa), IT 36, 38
 Bornemisa, Juraj, spišský p. 47, 58,
 Bratislava (prepoštstvo) 18, 55
 Bubek, Juraj 46
 Bucko, Vojtech 64
 Budín (aj prepoštstvo) 32, 35-36, 40
 Cenad (Čanád, biskupstvo), RO 32, 36, 40, 57-59
- Čáki, Mikuláš, ostrihomský abp. 68-70, 75
 Čierna Hora 59
 Čirč 20-21
 Dlugoš, Ján 34
 Domaňovce 48
 Dominik, spišský p. 32, 40
 Dömös (Dömöš), HU 15
 Dravce 27
 Dubovica 20,
 Eger (Jáger, aj biskupstvo a kapitula), HU 19-21, 24, 35, 39, 57, 59, 74, 79
 Ekbert, bamberský b. 17, 26, 72, 77
 Eliáš 22
 Esterházi, Imrich, ostrihomský abp. 69
 Esztergom (Ostrihom, aj arcidiecéza a kapitula) 10, 12-13, 17, 19, 22, 24, 32-33, 38-40, 42-43, 46-47, 49, 53-55, 57, 59, 65-70, 72, 74-76
 Feja, Ján, veľprepošt Spišskej kapituly 56
 Feňarová, Magda 10
 Ferdinand I., uhorský k. 43-44, 46
 Forgáč, František, ostrihomský abp. 66
 Gelnica 19, 30, 72-73, 77-78
 Gertrúda, uhorská k. 14, 17, 25-26, 72, 77
 Głogów (Glogov), PL 35
 Granč-Petrovce (Granč) 63
 Guido, apoštolský legát 21
- Győr (Ráb, aj diecéza a kapitula), HU 34, 40, 58
 Hanigovce 20
 Hedviga, sestra uhorskej k. Gertrúdy 25
 Hedviga Tešínska 38-39, 42
 Henrich, spišský p. 32, 40
 Henrich Bradatý, sliezske knieža 25-26
 Hniezdne 23-24, 26
 Horvát, Ján, spišský p. 38-39, 42, 44-45, 53, 58, 74, 76, 80, 82
 Hosutóti, Ladislav, spišský p. 48, 50, 59
 Hrabkov 19,
 Hradský, Jozef 9, 29, 44, 69
 Hranovnica 22
 Hypolit, ostrihomský abp. 38
 Chalupecký, Ivan 10
 Chmeľnica 63
 Chorvátsko 59
 Imrich, uhorský k. 12-13
 Imrich z Pavloviec, tajný kancelár 33
 Inocent III., pápež 13
 Jablonov 15-16
 Jáger (biskupstvo, kapitula) → Eger
 Jaklovce 19
 Jakub, spišský p.-b. 29, 32, 39, 55
 Jakubova Vola 20
 Jamník 48
 Ján (1323 – 1348/1349), spišský p. 32, 40
 Ján (1349), spišský p. 40, 73, 78
 Ján de Dominis, spišský p. 36, 40, 73, 78

- Ján, farár v Harichovciach 29
 Ján, syn Michala 39
 Ján z Kaniže, ostrihomský abp. 32-33
 Ján zv. Kropidlo (1379 – 1382),
 spišský p. 32, 40
 Jánovce 63
 Janko 38
 Jordan, syn Kunca z Hrhova 22
 Juraj z Čorne, spišský p. 32-33, 40,
 73, 78
 Juraj z Pavloviec, spišský p. 33-34, 40
 Juraj z Kežmarku, spišský p. 33-35,
 40
 Jurské 63
 Kamenica 20
 Kazimírovce 29
 Kežmarok 9, 34, 50-51
 Kirschner, Alexander 44
 Klement VI., pápež 54
 Klobušický, Ján, jezuita 51
 Kluknava 19, 22
 Koloman, uhorský k. 14
 Koloman, brat uhorského kráľa Bela
 IV. 16-17
 Krakov (aj biskupstvo) 21, 23, 25-26,
 31, 33, 35, 39, 42, 45, 74
 Krempachy 63
 Krompachy 9, 22
 Kunigunda, sandomierska kňažná
 26
 Lačnov 20
 Ladislav I., uhorský k. 15
 Ladislav IV., uhorský k. 27
 Ladislava z Čobádu, spišský p. 39-40
 Laski, Hieronym 43-44
 Lechnica 21, 28, 47
 Lendak 28
 Lev X., pápež 42
 Levoča 28-30, 36, 48-49, 51, 65,
 Lipai, Blažej 48
 Lipai, Juraj, ostrihomský abp. 50
 Lipany 20
 Lipovce 20
 Liptov (archidiakonát) 21
 Lomnička 63
 Lóši, Imrich, ostrihomský abp. 66, 68
 Lubomírsky, Stanislav 51
 Lubomírsky, Teodor 52
 Lučivná 63
 Lukáš, spišský p. 32, 39
 Luther, Martin 39, 45, 74, 80
 Lužinský, Joachim, spišský p. 58-59
 Lúbia 45, 63
 Ludovít I., uhorský k. 54
 Ludovít II., uhorský k. 43
 Lutina 20
 Malý Vítaz → Hrabkov
 Margecany 19, 22
 Mariáši, Alexander, spišský p. 54, 59
 Markušovce 48, 63
 Matej, spišský p. 15-16, 32, 39
 Matej Korvín, uhorský k. 36
 Matejovce 63
 Matiašovský, Ladislav, spišský p. 52,
 57, 59, 68, 70, 75, 81
 Matúš, uhorský palatín 33
 Matúš z Piacenzy, vikár
 ostrihomského abp. 33
 Mekse, Juraj, spišský p. 38, 40
 Mikuláš, brat Jána Štoka 35
 Mikuláš, spišský p. (1349-1356) 40
 Mikuláš, spišský p. (1382-1392) 40
 Mutimír, spišský p. 16, 18, 32, 39
 Nálepko 22
 Nedeca → Niedzica
 Nedecský, František, jezuita 51
 Niedzica (Nedeca), PL 63
 Nitra, biskupstvo 45, 57, 59
 Nižné Ružbachy 63
 Nižný Slavkov 20
 Nová Belá 21, 63
 Nová Lubovňa 63
 Olaszliszka, HU 16
 Oláh, Mikuláš, ostrihomský abp. 46,
 49, 57, 65
 Olejník, Vladimír 11
 Ondrej II., uhorský k. 12-17, 25, 72
 Oradea (Veľký Varadín), RO 57-59, 68
 Ostrihom (aj arcidiecéza) →
 Esztergom
 Ovčie 19
 Óbuda (Starý Budín), HU 35
 Padua (Padova), IT 35
 Paulinus, Peter, spišský p. 58
 Pavol, spišský p. 40
 Pálfalvai, Ján, spišský p. 59, 68, 70,
 75, 81
 Pázmaň, Peter, ostrihomský abp. 49,
 55, 66, 68, 70, 75, 80
 Pátkostolie (biskupstvo) → Pécs
 Pečovská Nová Ves 20, 24
 Peltz, Ján, spišský p. 52-54, 58-59,
 69-71, 75, 81
 Peter zv. Pethrik 38
 Pethe, Ján, spišský p. 47, 58
 Petróci, Baltazár 50
 Pécs (Pátkostolie), HU 46, 58, 63
 Pétervarádi, Blažej, spišský p. 57-58
 Piastovci, rod 25
 Pirhalla, Martin 9, 12-13
 Pius VI., pápež 56
 Plaveč (aj dekanát) 21, 31, 72, 78
 Plavnica 21
 Podolíne 23-26, 51
 Poľsko 21, 23, 26, 31, 34, 43, 50
 Pongrác, Imrich, spišský p. 59
 Poprad 63
 Poznaň (Poznaň), PL 32, 40
 Požega (prepoštvstvo), HR 32
 Praha, CZ 34-35
 Preissner, Tomáš 45
 Ráb (biskupstvo, kapitula) → Győr
 Rákoci, František 52, 69
 Révaj, Ján, spišský b. 69
 Richnava 39, 63
 Rožkovany 20
 Rudolf II., uhorský k. 48
 Ruska Voľa 21
 Salbek, Karol, spišský b. 56
 Salkai, Ladislav, ostrihomský abp. 43
 Sedmohradské biskupstvo → Alba
 Iulia

- Sixtus IV., pápež 37-38, 73, 79
 Skala útočiska 28, 47
 Slovensko 9, 14, 19, 21, 23, 34, 37-38, 41, 51
 Slovinky 22
 Sölösi, Benedikt, jezuita 51
 Spišská Nová Ves 30, 63
 Spišská Stará Ves 21, 63
 Spišská Teplica 63
 Spišské Bystré 63
 Spišské Podhradie 16, 27, 30, 50-51, 63
 Spišské Tomášovce 29
 Spišské Vlchy 22, 27, 31, 72, 77
 Spišský Hrhov 22-23, 26, 38, 48
 Spišský Štiavnik 27, 55
 Sriem (biskupstvo) → Sremska Mitrovica
 Sremska Mitrovica (Sriem), SRB 58-59
 Stará Lubovňa (aj dištrikt) 23-24, 26, 50, 52, 63
 Starý Budín (kapitula) → Óbuda
 Stato della Città del Vaticano (Vatikán), IT 43
 Sulín 21
 sv. Ján Nepomucký 54
 sv. Šimon a Júda, apoštoli 34
 Svinia 20
 *Szép, z. o. v chotári Štúrova 13
 Šariš (aj župa) 23-24
 Šebešténi, Ondrej, spišský p. 52, 59
 Šimek, Ondrej 10
 Šindliar 20
 Široké 20
 Špirko, Jozef 9-10, 46, 65
 Štefan I., uhorský k. 12, 14-15
 Štefanovce 20
 Štok, Ján, spišský p. 35-37, 40
 Štôla 28
 Štrba 22, 24-25, 72, 78
 Štúrovo 13
 Švábovce 23
 Švedlár 22
 Tarnóci, Matej, spišský p. 50-51, 58-59
 Tököli, Imrich 52
 Tomko, Jozef 55
 Tomori, Pavol, kaločský abp. 43
 Torysa (aj dekanát) 20, 22, 24-26, 29, 31, 72, 78
 Tóth, Norbert C. 33
 Trnava 49-50, 65
 Turecko 41, 52, 59, 73-74
 Turzo, Alexej 43, 47
 Turzo, František, administrátor Nitrianskeho biskupstva 45
 Turzo, Juraj 46
 Urban, františkán 29
 Uzovské Pekľany 20
 Uzovský Šalgov 20
 Vacov (biskupstvo) → Vác
 Vatikán → Stato della Città del Vaticano
 Važec 22, 24, 72, 78
 Vác (Vacov), HU 56-59
 Várallyi, Stanislav, spišský p. 46, 57-58, 61, 74, 80
 Veľký Varadín (biskupstvo) → Oradea
 Vernár 22, 72, 78
 Veszprém (Vesprém, biskupstvo), HU 32, 40
 Vešeléni, František 51
 Vešeléni, Ladislav 51
 Viedeň → Wien
 Vítaz 19-20
 Vladislav I., uhorský k. 36
 Vojňany 63
 Východná 21
 Vyšný Slavkov 20, 27
 Wagner, Karol 9, 36
 Wien (Viedeň), AT 33
 Zápoľská, Hedviga, kňažná
 Zápoľskí, rod 37-39, 51
 Zápoľský, Imrich, palatín 37
 Zápoľský, Ján 43-44, 46
 Zápoľský, Juraj 42
 Zápoľský, Štefan, palatín 38-40
 Zbiško, Jozef Karol, spišský p. 54, 59
 Zubko, Peter 11
 Žakarovce 22
 Žehra 48, 63
 Žigmund Luxemburský, uhorský k. 32-35
 Žigraj, Ján, spišský p. 52-53, 59, 68-70, 75-76, 81

Vydanie publikácie finančne podporila Rímskokatolícka cirkev
Biskupstvo Spišské Podhradie

Publikácia vznikla na základe riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/0610/13
Spišské prepoštvstvo na prelome stredoveku a novoveku.

Peter Labanc · Miroslav Glejtek

Spišské prepoštvstvo na prelome stredoveku a novoveku I.
Príspevok k náboženským dejinám Spiša

JAZYKOVÁ KOREKTÚRA Bc. Ivana Labancová
PREKLAD RĚSUMĚ Mgr. Nora Malinová, PhD.
SADZBA písmom Skolar Latin Pro © Ladislav Tkáčik

VYDAVATEL A TLAČ
Spolok Slovákov v Poľsku v spolupráci s Filozofickou fakultou
Trnavskej univerzity v Trnave.

Towarzystwo Słowaków w Polsce
Ul. Św. Filipa 7, 31 - 150 Kraków

Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava
historia@truni.sk, fff.truni.sk

© Peter Labanc · Miroslav Glejtek, 2015
© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2015
© Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2015
ISBN 978-83-7490-879-5